

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**KÜTÜB-İ SİTTE RİCÂLİ'NDE İBÂDET-İLİM İLİŞKİSİ
(TEHZÎBÜ'T-TEHZÎB)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Abdurrahman HAN

**Enstitü Anabilim Dalı: Temel İslam Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı : Hadis**

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Ayhan TEKİNEŞ

EKİM - 2007

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KÜTÜB-İ SİTTE RİCÂLİ'NDE İBÂDET-İLİM İLİŞKİSİ
(TEHZİBÜ'T-TEHZİB)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Abdurrahman HAN

Enstitü Anabilim Dalı :Temel İslam Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı :Hadis

Bu tez 30/10/2007 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.

Doç.Dr. Ayhan TEKİNEŞ

Yard. Doç.Dr. Mehmet ÖZŞENEL

Yard. Doç.Dr. Atilla ARKAN

Jüri Başkanı

Jüri Üyesi

Jüri Üyesi

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Abdurrahman HAN

30/10/2007

ÖNSÖZ

Hız. Peygamber (sallalâhu aleyhi ve sellem)'in hadislerine verilen değeri, hadisleri sonraki zamanlara taşıyan ravilerin kimlikleri ve yaşadıkları hayat hakkında bilgi edinilmesini gerekli kılmıştır.

Râvîlerin ibadet hayatları ve ibadet hayatlarıyla ilmî hayatları arasındaki ilişki de merak edilen ve bilinmesi gereken hususlardandır. İbadet-ilm ilişkisinin olumlu ve olumsuz sonuçları; Kur-an'ın ilim-ibadet bütünlüğünün sağlanması gerektiğini ifade etmesi açısından da son derece önem arz etmektedir. Konunun bu derece önem arz etmesi bizi böyle bir çalışma yapmaya sevk etmiştir. Çalışma esnasında İbn Hacer el-Askalânî'nin *Tehzîbü't-Tehzîb* adlı tabakat eseri temel kaynak olarak kullanılmış, yer yer diğer tabakat eserlerine de müracaat edilmiştir.

Çalışma, girişle beraber üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde İbn Hacer'in hayatı, ilmî kişiliği ve çalışmada temel kaynak olarak kullanılan *Tehzîbü't-Tehzîb*'in önemi ile ibadet ve ilim kavramları üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde ravilerin, ibadet hayatlarına verdikleri önem yedi ana başlıkta, yeterliliklerine de işaret edilerek incelenmiştir. Üçüncü ve son bölümde ise ibadet hayatlarının ravilerin ilmî hayatları üzerinde olumlu ve olumsuz etkileri ile hadisçilerin, ravilerin ibadet hayatlarını zikretmelerinin sebepleri üzerinde durulmuştur.

Çalışmam süresince kıymetli zamanlarını ayıran, yardımlarını ve birikimini hiç esirgemeyen pek değerli Hocam Doç. Dr. Ayhan TEKİNEŞ Bey'e sonsuz şükranlarımı arz ederim.

Abdurrahman HAN

30 Ekim 2007

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	iii
ÖZET	iv
SUMMARY	v
GİRİŞ	1
BÖLÜM 1: İBN HACER'İN HAYATI VE İLMÎ KİŞİLİĞİ, TEHZİBÜ'T-TEHZİB'İN ÖNEMİ VE İBADET-İLM KAVRAMLARI	3
1.1. İbn Hacer'in Hayatı ve İlmî Kişiliği	3
1.1.1. İbn Hacer'in Hayatı.....	3
1.1.2. İbn Hacer'in İlmî Kişiliği.....	5
1.2. Tehzîbü't-Tehzîb'in Önemi	8
1.3. İbadet ve İlim Kavramları	9
1.3.1. İbadet Kavramı ve Önemi	9
1.3.2. İlim Kavramı ve Ehl-i Hadisin İlim Anlayışı	11
BÖLÜM 2: HADİŞÇİLERİN İBADET HAYATLARI VE İLMÎ YÖNLERİ.....	13
2.1. Hadisçilerin Hayatında Namazın Yeri	13
2.2. Hadisçilerin Hayatında Orucun Yeri	25
2.3. Hadisçilerin Hayatında İnfakın Yeri	30
2.4. Hadisçilerin Hayatında Hacc İbadetinin Yeri	35
2.5. Hadisçilerin Hayatında Gece İbadetinin Yeri	37
2.6. Hadisçilerin Hayatında Allâh'ı Zikretmenin Yeri	41
2.7. Hadisçilerin Hayatında Kur'an Tilâvetinin Yeri.....	44
BÖLÜM 3: İBADETİN HADİŞÇİLERİN İLMÎ FALİYETLERİNE ETKİSİ....	50
3.1. İbadetin Olumlu Etkileri	50
3.1.1. İlim-Amel Bütünlüğünü Sağlaması	50
3.1.2. Samimiyetin Ortaya Çıkmasına Vesile Olması	61
3.2. İbadetin Olumsuz Etkileri	61
3.2.1. Hafızanın Zayıflaması.....	61
3.2.2. Müzakere Eksikliği	66

3.2.3. Rivayetlerin Az Olması.....	68
3.2.4. Toplumsal Hayattan Soyutlanma.....	72
3.3. Cerh ve Ta'dîl İmamlarının Râvilerin İbadetlerini Belirtmelerinin Sebepleri.....	73
3.3.1. Râvinin Adâletinin Tesbiti.....	74
3.3.2. Râvinin Dâîliğinin Tesbiti	75
SONUÇ.....	80
KAYNAKLAR	83
ÖZGEÇMİŞ.....	87

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
b.	: Bin, ibn
bkz.	: Bakınız
c.c.	: Celle Celâlühû
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
h.	: Hicrî
Hz.	: Hazreti
mad.	: Maddesi
ö.	: Ölümlü
s.	: Sayfa
s.a.v.	: Sallallâhü Aleyhi ve Sellem
thk.	: Tahkîk
trc.	: Tercüme
t.y.	: Tarih Yok
vb.	: Ve benzeri
y.y	: yayın yeri yok

Tezin Başlığı: “Kütüb-i Sitte Ricâli’nde İbadet İlim İlişkisi”	
Tezin Yazarı: Abdurrahman HAN	Danışman: Doç. Dr. Ayhan TEKİNEŞ
Kabul Tarihi: 30 Ekim 2007	Sayfa Sayısı: V (ön kısım) + 87 (tez)
Anabilimdalı: Temel İslam Bilimleri	Bilimdalı: Hadis
<p>Sünnetin, Kur’an’dan sonra ikinci kaynak olması İslam âlimlerinin bu kaynağı koruma ve anlama çalışmaları üzerinde yoğunlaşmasına sebep olmuştur. Kaynağını Hz. Peygamber (sallallahü aleyhi ve sellem)’den alan Sünnet’in ve bunun yazıya geçirilmiş şekli olan hadislerin zamanımıza sağlıklı bir şekilde ulaşması, gönlünü bu hizmete adayan İslam âlimlerinin çabalarıyla gerçekleşmiştir.</p> <p>Hadislerin değeri onu günümüze taşıyan ravilerin araştırılmasını gerektirmiş ve bunun sonucunda tabakat eserleri vücuda getirilmiştir. Tabakat eserlerinin yazılış amacı hem bu değerli insanların hayatını ortaya koymak hem de kötü niyetli kimselerin durumlarını belirtmektir. Bu amaçla, sahih hadisleri ihtiva eden <i>Kütüb-i Sitte</i>’de rivayetleri bulunan ravilerin hayatlarını esas alan rical eserleri kaleme alınmıştır. Bunların en meşhurlarından biri de İbn Hacer el-Askalânî’nin yazmış olduğu <i>Tehzîbü’t-Tehzîb</i>’dir. Türünün en önemli eseri olan <i>Tehzîb</i>’de yaklaşık on iki bin ravinin hayatı incelenmiştir.</p> <p>Biz çalışmamızda bu eseri temel alarak ravilerin ibadet hayatlarını ve ibadet hayatlarıyla ilmî yönleri arasındaki ilişkiyi inceledik. İbadet hayatlarıyla ilmî yönleri arasındaki ilişki olumlu mudur; yoksa olumsuz mudur? Olumlu ise bu, pratikte ne anlam ifade etmektedir? Olumsuz ise hangi açılardan olumsuzdur? sorularının cevaplarını araştırdık. Amacımız <i>Kütüb-i Sitte</i> ricali üzerine yazılmış bu eseri tetkik ederek hem ibadet-ilim ilişkisini ortaya koymak hem de <i>Kütüb-i Sitte</i> ricalinin ibadet hayatlarını anlamaya çalışmaktır.</p> <p>Araştırma neticesinde yaklaşık yüz elli raviyi incelenmiş bulunmaktayız. Ortaya çıkan sonuç, ravilerin ibadet hayatlarına son derece önem verdiklerini göstermektedir. İbadete verdikleri önemin, ilmî hayatları üzerinde de etkili olduğu gözlemlenmektedir. Genel itibariyle ravilerin, ibadet hayatlarıyla ilmî yönleri arasındaki ilişki müsbet yönde şekillenirken bazı ravilerin ileri derecede ibadete düşkün olmaları ilmî yönleri üzerinde olumsuz etkilere sebep olmuştur.</p>	
Anahtar kelimeler: Râviler, İbadet hayatları, İlmî yönleri	

Title of the Thesis: Relationship Between Science and Ibadeth in Kutub-i Sitte Rical	
Author: Abdurrahman HAN	Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Ayhan TEKİNEŞ
Date: 30 October 2007	Nu. of pages: V (pre text) + 87 (main body)
Department: Basic Islamic Sciences	Subfield: Hadith
<p>Since sunna is the second source after Kur'an, this causes Islam alims focusing to protect and to understand sunna. Arrivals of sunna which originated from Hz. Muhammed and its written form hadith to our time accurately occurred with the endeavors of Islam alims who served for this purpose with their hearts</p> <p>It is required to investigate ravis who made to arrive hadith to our time because of values of hadith and as a result, tabakat literature was arisen. The purpose of this literature is both to figure out the lives of these meritorious people and to indicate the situations of malevolent people. For this purpose, rical literature which based to lives of ravis whose rivayeths were found in <i>Kutub-i Sitte</i> which contains sahih hadith arose. One of the most popular of these is <i>Tehzibu't Tehzib</i> which was written By Ibn Hacer el-Askalani. <i>Tehzib</i>, which is the most important one of this literature, studied the lives of about 12,000 ravis.</p> <p>In our study, we studied the ibadeth lives and relationship between their ibadeth lives and their scientific perspectives based on this work of art. "Is the relationship between their ibadeth lives and their scientific perspectives positive or negative? If it is positive, what does that mean in practical manner? If it is negative, in which views?" These are the questions which we tried to answer. Our purpose is to figure out relationship between ibadeth and science and to try to understand the ibadeth lives of rical of <i>Kutub-i Sitte</i> by investigating this work of art which was written about rical of <i>Kutub-i Sitte</i>.</p> <p>We studied 150 ravis in our study. The results showed that ravis gave importance to their ibadeth lives significantly. It was concluded that the importance they gave to ibadeth had an effect on their scientific lives. As relationship between scientific perspectives and ibadeth lives of ravis is positive, extreme importance given to their ibadeth lives by some ravis caused negative effect on their scientific perspectives.</p>	
Keywords: Ravis, Ibadeth lives, Scientific lives	

GİRİŞ

Çalışmanın Önemi ve Amacı

Sünnetin, Kur'an'dan sonra ikinci kaynak olması İslam âlimlerinin bu kaynağı koruma ve anlama çalışmaları üzerinde yoğunlaşmasına sebep olmuştur. Kaynağını Hz. Peygamber (sallallahü aleyhi ve sellem)'den alan Sünnet'in ve bunun yazıya geçirilmiş şekli olan hadislerin zamanımıza sağlıklı bir şekilde ulaşması, gönlünü bu hizmete adanmış İslam âlimlerinin çabalarıyla gerçekleşmiştir.

Hadislerin değeri onu günümüze taşıyan ravilerin araştırılmasını gerektirmiş ve bunun sonucunda tabakat eserleri vücuda getirilmiştir. Tabakat eserlerinin yazılış amacı hem bu değerli insanların hayatını ortaya koymak hem de hadislerin arasına, hadis olmayan sözleri katmayı amaçlayan kötü niyetli kimselerin durumlarını belirtmektir. Öte yandan Hz. Peygamber (Sallalâhu aleyhi ve sellem)'in hadislerini rivayet eden bu değerli insanların hayatları merak edilmiş ve ayrıntılı biçimde tabakat eserlerinde yer almıştır. Onlar hakkında merak edilen hususlardan biri de ibadet hayatlarına verdikleri önemdir. Kişinin, kendisini yaratan Allâh'a karşı sorumluluklarının bilincinde olarak hareket etmesi, ibadetlerine gösterdiği titizlikle paralellik arz etmektedir. Bu yüzden onların ibadet hayatlarına gösterdikleri önem son derece manidardır. Bu çalışma öncelikle râvîlerin ibadet hayatlarına verdikleri önemi ortaya koyacaktır.

Çalışmanın bir diğer boyutu da ibadet hayatlarına verdikleri önem son derece manidar olan ravilerin ilmî durumlarının ne ölçüde ibadet hayatları tarafından etkilendiğidir. Bir diğer ifadeyle ibadet-ilm ilişkisinin olumlu ya da olumsuz hangi ölçüde teşekkül ettiğidir.

Râvîlerin ibadet hayatlarının ilmî yönlerini etkilemesi ve bunun pratikte ifade etmiş olduğu anlam genelde İslami ilimler, özelde ise hadis ilmi açısından son derece önemlidir.

Çalışmamız neticesinde hedeflediğimiz amaç râvîlerin ibadet hayatlarıyla ilmî yönleri arasındaki ilişkiyi ortaya koymak ve bunun pratikte rivayetlerinin değerlendirilmesinde ne gibi etkilere sebep olduğunu ortaya koymaktır.

Çalışmanın Metodu

Kur'an'dan sonra ikinci kaynak olarak kabul edilen hadislerin en sahihlerinin bulunduğu *Kütüb-i Sitte*'de, rivayetleri bulunan râvîlerin hayatlarını esas alan rical eserleri kaleme alınmıştır. Bunların en meşhurlarından biri de İbn Hacer el-Askalânî'nin yazmış olduğu *Tehzîbü't-Tehzîb*'dir. Türünün en önemli eseri olan *Tehzîb*'de yaklaşık on iki bin râvînin hayatı incelenmiştir.

Biz çalışmamızda bu eseri temel alarak râvîlerin ibadet hayatlarını ve ibadet hayatlarıyla ilmî hayatları arasındaki ilişkiyi inceleyeceğiz. İbadet hayatlarıyla ilmî hayatları arasındaki ilişki olumlu mudur; yoksa olumsuz mudur? Olumlu ise bu, pratikte ne anlam ifade etmektedir? Olumsuz ise hangi açılardan olumsuzdur? sorularının cevaplarını araştıracağız. Amacımız *Kütüb-i Sitte* ricali üzerine yazılmış bu eseri tetkik ederek hem ibadet-ilm ilişkisini ortaya koymak hem de *Kütüb-i Sitte* ricalinin ibadet hayatlarını anlamaya çalışmaktır. Temel kaynağımız, *Tehzîbü't-Tehzîb* olmakla birlikte yer yer diğer tabakat eserlerine de yer verilecektir.

BÖLÜM 1: İBN HACER'İN HAYATI VE İLMÎ KİŞİLİĞİ, TEHZÎBÜ'T-TEHZÎB'İN ÖNEMİ, İBÂDET VE İLİM KAVRAMLARI

1.1. İbn Hacer el-Askalânî'nin Hayatı ve İlmî Kişiliği

1.1.1. İbn Hacer'in Hayatı

Muhaddis ve müverrihlerin büyüklerinden olan¹, kâdı'l-kudât, şeyhu'l-islam, sünnet sancağının taşıyıcısı, zamanının cevheri² gibi vasıflarla nitelendirilen Şihâbüddin Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Ahmed el-Askalânî³, adı veya lakabı Hacer olan yedinci dedesine nisbetle İbn Hacer, ailesinin memleketi olan Askalân şehrine nisbetle Askalânî, soyunun dayandığı Kinâne'ye nisbetle Kinânî olarak anılan⁴ İbn Hacer, 773/1371'de Mısır'da doğmuştur.⁵

İbn Hacer henüz dört yaşında iken babası, bir süre sonra da annesi ölünce ablasıyla yalnız kaldı. Her iki çocuğunun eğitimine önem veren babaları, daha küçük yaşlarda çocuklarını ilim meclislerine götürmüştü.⁶

İbn Hacer beş yaşını bitirdikten sonra okula başladı ve hıfzını dokuz yaşındayken Muhammed b. Muhammed es-Seftî'de tamamladı. Hocası Zekiyyüddin Ebûbekir b. Nureddin el-Harrûbî'nin vasiyyeti ve zamanın bir adeti olarak on iki yaşındayken terâvîh namazı kıldırdı. İlk hadis tahsiline Mekke'de başlayarak hocası Abdullah b. Muhammed en-Neşâverî'den Sahîh-i Buhârî'nin çoğunu okudu. Hem hâmîsi hem de hocası olan Harrûbî'nin vefâtından sonra tahsiline üç yıl ara verdi. Ardından da diğer hâmîsi İbnü'l-Kattân es-Semunnûdî'nin derslerine devam ederek fıkıh, usûl-i fıkıh, Arap dili, hesap gibi ilimlere dair kitaplar okudu. Daha sonra tarihle ve Râvîlerle ilgilenen İbn Hacer 792/1390 yılından itibaren edebî ilimlerle meşgul oldu. İbn Hacer 796/1394'dan itibaren kendini tamamen hadis ilmine verdi ve bu tarihten itibaren on yıl

¹ Azzâvî, *et-Ta'rif bi'l-Müerrihîn fi ahdi'l-Moğol ve't-Türkman*, s. 233

² Suyûtî, *Nazmü'l-ikyân fi e'yâni'l-e'yân*, s. 45

³ Şâkir Mustafa, *et-Târîhu'l-arabî ve'l-müerrihîn*, s. 152; Sehâvî, *et-Tibriü'l-mesbûk fi zeyli's-sülûk*, s. 230; Suyûtî, *a.g.e.*, s. 45; Şâkir Mustafa, *a.g.e.*, s. 152

⁴ Kemaleddin İzzeddin, *et-Târîh ve'l-menhecü't-Târîhî li-İbn Hacer el-Askalânî*, s. 60-64

⁵ İbn Hacer, *Kitâbü'l-İsâr bi-ma'rifeti ruvâti'l-âsâr*, s. 6; İbn Hacer, *Ta'rifü ehli't-takdîs bi merâtibi'l-mavsûfîne bi't-tedlîs*, s. 13; Sehâvî, *a.g.e.*, s. 230

⁶ İbn Fehd, *Mu'cemü's-şüyûh*, s. 71; Sehâvî, *ez-Zeyl alâ ref'i'l-İsr ev; Bugyetü'l-ulemâ ve'r-ruvât*, s. 76

Zeyneddîn el-İrâkî'nin ders halkasına katıldı. Hocası İrâkî'nin vefatından sonra damadı ve talebesi Nûreddin el-Heysemî'den tahsiline devam etti.⁷

Yirmi yaşında ilmî seyahatlere başlayan İbn Hacer, h. 799'da İskenderiye'ye gelmiş ve çeşitli âlimlerden dersler okumuştur. Sonra h. 800'de Yemen'e gelmiş Rıza Zebîdî (ö. 821/1418) gibi âlimlerden ders almıştır. Birçok âlim gibi İbn Hacer'de hac ibadetini yerine getirme ve mücavir olarak yerleşip ilim elde etme ve müzakere imkanı bulma için Hicaz bölgesine 800/1398, 805/1403, 815/1412 ve 824/1421 yolculuk yapmış ve muhtelif âlimlerden ders almıştır. Daha sonra 802'de Şam ve civarına gitmek üzere Kâhire'den yola çıkmıştır.⁸ Genel olarak ifade edilecek olursa İbn Hacer, Şam, Dimeşk, Hicaz, Yemen, Filistin, Nablus gibi yerlere ilim yolculuklarında bulunmuş⁹, birçok âlimden ilim elde etmiş ve muazzam eserler vücuda getirmiştir.

İbn Hacer 806/1403 yılında resmi olarak hocalık vazifesine başladı. Aynı yıl Şeyhûniyye, 809/1406'da Mahmûdiyye medreselerinde hadis hocalığına getirildi. İbn Hacer, 811/1408 yılından vefatına kadar Dârüladl'de Şafiî mezhebine göre fetva verme görevini yürütmüştür. Aynı zamanda zamanın Mısır Memlûk Sultanı'nın ısrarıyla 827/1423'den itibaren vefatından birkaç ay öncesine kadar devam etti. Etkili vaaz ve hutbeleriyle de bilinen İbn Hacer, 819/1416' dan itibaren Ezher ve daha sonra kadılığı süresince de Sultan'ın bulunduğu Kal'a camilerinde hatiplik görevini yürütmüştür. Bununla beraber İbn Hacer'in vaizlik ve kütüphane görevlerini de üstlendiği görülmektedir.¹⁰

Her yönüyle dolu bir hayat yaşayan İbn Hacer, Zilhicce'nin yirmi sekizinci, cumartesi günü, yatsı namazından sonra vefat etmiştir. (ö. 852/22 Şubat 1449) cenazesi ise İmam, Leys b. Sa'd'e yakın bir yere defnedilmiştir.¹¹

İbn Hacer orta boylu, zarif görünümlü olmakla birlikte heybetli ve hareketli bir kimseydi. Yiyip içmeye önem vermezdi. Süratli anlayışı ve güçlü hafızası sebebiyle, bir şey yazarken aynı zamanda kendisine okunan metinleri takip ve tashih edebilirdi. Mütevazi bir kişiliğe sahip olan İbn Hacer az konuşur, kimseyi gücendirmemeye dikkat

⁷ Sehavi, *el-Cevâhir ve'd-dürer fî tercemeti Şeyhi'l-İslâm İbn Hacer el-Askalânî*, s. 62-67

⁸ Kemâleddin İzzeddin, *İbn Hacer el-Askalânî: Müerrihan*, s. 31-55

⁹ İbn Hacer, *Kitâbü'l-îsâr bi-ma'rifeti ruvâti'l-âsâr*, s. 6

¹⁰ Kemâleddin İzzeddin, *İbn Hacer el-Askalânî: Müerrihan*, s. 56-76

¹¹ İbn Hacer, *Kitâbü'l-îsâr bi-ma'rifeti ruvâti'l-âsâr*, s. 8

ederdi. Talebelerine karşı son derece şefkatli davranır, onlara elinden gelen kolaylığı hem ilmî açıdan hem de diğer hususlarda ortaya koyardı. Aldığı maaşı çeşitli hayırlara sarfetme ve fakirlere yardım etme hususunda oldukça cömert, devlet parasıyla hazırlanan şeyleri yemeyecek kadar kul hakkına sadık; seyahatlerinde ve rahatsızlıklarında bile teheccüd ve orucu bırakmayacak kadar da takvâ ehli bir insandı.¹²

1.1.2. İbn Hacer'in İlmî Kişiliği

İbn Hacer, hayatının büyük bölümünü hadis ilmine vermiş, bu ilmi her yönüyle öğrenmiş ve hadis ilminde zamanının en yetkili âlimi olmuştur. Hadis sahasında 170 kadar eser veren İbn Hacer, en meşhur eserlerinden olan, Fethu'l-bârî'yi –ki diğer eserleri olmasaydı bile sadece bu eser, onun ne denli büyük bir alim olduğunu ortaya koyardı¹³- 1430 eserden faydalanarak hazırlamıştır. Usûl-i hadis eserlerinde kendi orijinal fikirlerine yer vermesi, rical ilminde kaleme aldığı eserlerde meşhur âlimlerin değerlendirmelerine tashihde bulunması onun ne denli büyük bir âlim olduğunu açıklamaktadır.

İbn Hacer hadis ilminin yanında tarihle de ilgilenmiş ve tarihle ilgili eserler de te'lif etmiştir.¹⁴ Ayrıca cerh ve ta'dîl ilmini iyi bilmesi tarihi olaylara ve kişilere eleştirel bakış açısıyla bakmasına imkan vermiştir. Ayrıca henüz on dört yaşındayken edebiyat ve şiirle ilgilenmeye başlamış, şiirde zamane şûârasını aciz bırakmıştır.¹⁵ Hz. Peygamber'in methine dair manzumeler yazmıştır.¹⁶ Edebiyata olan bu ilgi sonraki senelerde daha da artmıştır. Onun yetkili olduğu alanlardan biri de fıkıhtır. Ömrünün neredeyse son kırk senesini fıkıh dersi vererek geçirmesi ve yirmi yıl kadar Şafî kâdikudâtlığı yapmış olması onun bu ilimde de ne denli derin bir vukufiyyet sağladığını göstermektedir. Tefsir alanında da eserler vermiş, el-Medresetü'l-Hüseyniyye ve el-Kubbetü'l-Mansûriyye'de uzun süre tefsir okutmuştur.¹⁷

¹² Kemâleddin İzzeddin, *İbn Hacer el-Asklânî: Müerrihan*, s. 99-105

¹³ Abdullah Mahmud Hüseyin, "*İbn Hacer el-Askalânî*", el-Mevsûatü'l-Arabiyye, Yıl 2003, Cilt 3, s. 69-70

¹⁴ Şakir Mahmud Abdülmün'im, *İbn Hacer el-Askalânî*, s. 39

¹⁵ Yaltkaya, *İbn Esirler ve Meşâhîri Ulemâ*, s. 127-128

¹⁶ Şakir Mahmud Abdülmün'im, "*İbn Hacer'in Şâirliği*", Mecelletü'l-Bahsu'l-İlmî, Yıl 1979, Cilt 2, s. 147-165

¹⁷ İbn Fehd, *Mu'cemü's-şüüh*, s. 70-78

İbn Hacer, önceki bölümlerde görüldüğü üzere ilim öğrenmek için birçok yere yolculuk yapmış ve bunun neticesinde içlerinde yaklaşık elli beş kadının da bulunduğu altı yüz yirmi sekiz hocadan ders almıştır. Kendilerinden ilim öğrendiği bazı hocaları zikredilecek olursa;

*İbrahim b. Ahmed et-Tenûhî,

*el-Hâfız ez-Zeynü'l- 'Irâkî,

*el-Hâfız el-Heysemî,

*el-Hâfız el-Bülkînî,

*Mecidü'd-Dîn Firuzâbâdî el-Luğavî,

*el- 'Izz b. Cemâa,¹⁸

*Ebû Hureyre b. el-Hâfız ez-Zehebî,

*İbn Urfe el-Mâlikî ve

*es-Seyyide Meryem bint el-Ezra'î¹⁹ belli başlılarıdır.

İbn Hacer'den ders alan öğrencilerin önde gelenlerini de burada zikretmek uygun olacaktır.

*Şeyhu'l-İslam Zekeriya b. Muhammed el-Ensârî,

*Şemseddin b. Muhammed b. Abdurrahman es-Sehâvî,

*el- 'Izz b. Fehd,

*Abdü'l-Hakk es-Sinbâtî²⁰

İbn Hacer, hadis başta olmak üzere muhtelif ilimlere dair 150'den fazla eser kaleme almıştır. Hadis alanında; şerh çalışmaları, ilelü'l-hadîs, tariklerin cem'i, zevâid, tahrîc, âli isnâd ve kırk hadis çalışmaları yanında hadis usûlü, ricâlü'l-hadîs, mu'cem, biyografi ve tertib çalışmaları vardır. Kur'an ilimleri, fıkıh ve usûl-i fıkıh, akâid, tarih, dil ve

¹⁸ Kemaleddin İzzeddin, *İbn Hacer el-Askalânî: Müerrihan*, s. 27-30

¹⁹ İbn Hacer, *Kitâbü'l-îsâr bi-ma'rifeti ruvâti'l-âsâr*, s. 6

²⁰ İbn Hacer, *Kitâbü'l-îsâr bi-ma'rifeti ruvâti'l-âsâr*, s. 7

edebiyat, fetva ile ilgili sorular ve cevaplar, muhtelif alanlarda eserler ve kendisine nisbet edilen diğler eserleri vardır.²¹

İbn Hacer büyük küçük birçok eser te'lif etmiştir. Belli başlıları;

**Fethu'l-Bârî bi Şerhu Sahîhi'l-Buhârî,*

**el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe,*

**Tehzîbü't-Tehzîb,*

**Takrîbü't-Tehzîb,*

**Lisânü'l-Mîzân,*

**Ta'cîlü'l-Menfaa bi zevâidi ricâli'l-Eimmeti'l-Erbaa,*

**Ed-Dürri'l-Kâmine fî A'yâni'l-Mieti's-Sâmine,*

**Şerhu Nuhbeti'l-Fiker,*

**Nüzhetü'l-Elbâb fî'l-Elkâb,*

**Tabsîrü'l-Müntebih, bi Tahrîri'l-Müştebih,*

**Ta'rîfü Ehli't-Takdîs, bi Merâtibi'l-Mevsûfîne bi't-Tedlîs,*

**El-Kavlü'l-Müsedded fî'z-Zebbi ani'l-Müsned'i li'l-Îmâmu Ahmed,*

**Tağlîku't-Ta'lîk,*

**en-Nüket alâ İbni's-Salâh,*

**Tesdîdü'l-Kavs alâ Müsned'il-Firdevs,*

**Telhîsu'l-Habîr,*

**Ed-Dirâye fî Tahrîci Ehâdîsi'l-Hidâye,*

**El-Erbeûn fî Red'i'l-Mücrim an Sebbi'l-Müslim,*

**Tebyînü'l-Ucb bi mâ verade fî şehri Receb,*

²¹ Kandemir, "İbn Hacer el-Askalânî" mad. *DİA*, XIX, 514-531

**el-İmtâ' bi'l-Erba'in el-Mütebâyineti's-Semâ'*

**el-Vukûf alâ mâ fî Müslim mine'l-Mevkûf,*

**el-Metâlibü'l-Âliye,*

**el-Mukterib fi'l-Muztarib,*

**Esbâbü'n-Nüzûl,*

**El-Ğunye fî Mes'eleti'r-Ru'ye,*

**el-İsâr bi Ma'rifeti Ruvâti'l-Âsâr*²² gibi birçok alanda eser vermiştir.

1.2. Tehzîbü't-Tehzîb'in Önemi

Muhtelif devirlere ait hadis ricali hakkında kaleme alınan ve türünün en önemli çalışması olan eserde²³ İbn Hacer, el-Mizzî'nin *Tehzîbü'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl* adlı eserini ihtisâr etmiş ve esere hacminin üçte biri kadar ilavede bulunmak²⁴ suretiyle toplam 12415 râvînin hal tercemesini ihtiva ederek *Tehzîbü't-Tehzîb* adlı eserini yazmıştır.²⁵

İbn Hacer eserinde, *Tehzîbü'l-Kemâl*'deki râvîleri aynen muhafaza etmekle birlikte yeni râvîler eklemiş, el-Mizzî'nin kullandığı rumuzları da korumuştur. *Tehzîbü'l-Kemâl*'in başında bulunan siyer kısmını ve *Kütüb-i Sitte* müelliflerinin şartları gibi fasılları hazfetmiştir. Ayrıca *el-Kemâl*'de bulunup da el-Mizzî tarafından *Kütüb-i Sitte*'deki yerleri tesbit edilemediği için hazfedilen râvîleri de eserine almıştır. Esere *Tehzîbü'l-Kemâl*'de olduğu gibi ismi Ahmed olan râvîlerle başlanmış, daha sonra elif harfinden itibaren alfabetik sıra takip edilmiştir. Keza mim harfinde de ismi Muhammed olanlara öncelik verilmiştir. Hal tercemelerinde el-Mizzî'nin âlî isnad kabîlinden zikrettiği uzun isnadlı hadisleri çıkarmıştır.²⁶

İbn Hacer, incelemiş olduğu râvîlerin cerh ve ta'dîli, talebe ve hocalarıyla ilgili bilgileri kısaltmış ve her şahsın rivayet ettiği hadislerden örnekleri ihtiva eden kısmı tamamen

²² İbn Hacer, *Kitâbü'l-İsâr bi-ma'rifeti ruvâti'l-âsâr*, s. 7-8

²³ Şakir Mustafa, *et-Târîhu'l-arabî ve'l-müerrihûn*, 156

²⁴ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*, I, 70

²⁵ Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 265

²⁶ Özşenel (2001), "Bir Kemâl'in Hikayesi", *Dîvân*, Yıl 2001, Sayı 2, Temmuz-Aralık, s. 160-161

hazfetmiştir. Cerh ve ta'dîl açısından önem taşımayan sözleri tamamen atmıştır. Bazı biyografilere de yeni ilaveler yapmıştır. Vefatlar konusundaki ihtilafları mümkün mertebe hazfetmiş, maslahat gereği nadiren bu değişik görüşleri muhafaza etmiştir.

İbn Hacer *Tehzîbü'l-Kemâl*'deki hiçbir şahsı çıkarmamış, aksine bazı şahısları ilave etmiştir. Yine bazı biyografilere de "kültü" diyerek bizzat kendisi bilgi ilavelerinde bulunmuştur. İbn Hacer bu çalışmasında *Tehzîbü'l-Kemâl* üzerinde kendisinden önce yapılmış Zehebî'nin *Tezhîbü't-Tehzîb*'inden ve Alâeddin Moğoltay'ın *İkmâlî Tehzîbi'l-Kemâl*'inden de faydalanmıştır. İbn Hacer yazdığı mukaddimede, el-Mizzî'nin eseri üzerinde ez-Zehebî tarafından yapılmış *Tezhîbü't-Tehzîb* ve *el-Kâşif* adlı iki çalışmayı kritik etmekte, birinciyi gereksiz yere uzatılmış, ikinciyi de istifade edilemeyecek ölçüde kısaltılmış bulmaktadır. İbn Hacer, *el-Kemâl*'i ihtisar düşüncesiyle yazmış olduğu *Tehzîbü't-Tehzîb* adlı eserini yine kendisi *Takrîbü't-Tehzîb* adıyla kısaltmıştır.²⁷

Tehzîbü't-Tehzîb 1891'de Delhî'de; 1907'de ise Haydarâbad-Dekken'de on iki cilt halinde basılmıştır.²⁸

1.3. İbadet ve İlim Kavramları

Bu bölümde çalışmamızın temelini teşkil eden ibadet ve ilim kavramlarının sözlük ve ıstılah anlamları üzerinde durulacaktır.

1.3.1. İbadet Kavramı ve Önemi

Sözlükte taat, boyun eğme, teslim olma, hudû ve huşû ile bağlılık, alçak gönüllülük, tapma, tapınma²⁹ gibi anlamlara gelmekle birlikte dinî bir terim olarak, insanın, Allah'a saygı, sevgi ve itaatini göstermek, onun hoşnutluğunu kazanmak niyetiyle ortaya koyduğu belirli tutum ve gerçekleştirdiği davranışlar³⁰ olarak ifade edilmiştir. Bununla birlikte alimler ibâdet kavramını farklı şekillerde açıklamışlardır. İnsanın Yüce Yaratıcı karşısında küçüklüğünü anlaması³¹, mükellefin Rabbini yüceltmek için nefsi arzularının hilafına hareket etmesi³², hudû ve tezellüle Yüce Yaratıcının sevgisinin kazanılması³³,

²⁷ Çakan, *a.g.e.*, s. 266

²⁸ Şakir Mustafa, *et-Târîhu'l-arabî ve'l-müerrihûn*, 156-157

²⁹ İbn Manzûr, "Abd" mad. *Lisânü'l-Arab*, III, 270-279

³⁰ Sinanoğlu, "İbadet" mad., *DİA*, XIX, 233

³¹ İsfahânî, "Abd" mad. *Müfredâtü elfâzî'l-Kur'ân*, s. 542

³² Cürcânî, "Abd" mad. *et-Ta'rîfât*, s. 146

³³ İbnü'l-Kayyim el-Cevziyye, *Tehzîbü Medârici's-sâlikîn*, I, 88

Allah'a karşı sonsuz ta'zîm³⁴ ve Yüce Yaratıcının razı olduğu fiiller³⁵ gibi tanımlar bunların belli başlıları olarak zikredilebilir.

İbâdet kavramı bu şekilde açıklanırken, İslami literatürde genellikle bu tür davranış biçimleri için ibadet, insanın, hayatını daima Allah'a karşı saygı ve itaat bilinci içerisinde sürdürmesi şeklindeki kulluk duyarlılığı için de ubûdet ve ubûdiyyet terimlerine yer verilmiştir.³⁶

Ubûdiyyet ve ubûdet kavramlarını alimler farklı şekillerde ifade etmişlerdir. Ubûdiyyet, hudû ve tezellül³⁷, verilen sözlere bağlılık, Allah'ın koymuş olduğu sınırlara riâyet, kulun, sahip olduğu şeylere rıza göstermesi ve kaybettiklerine sabretmesi³⁸, zelliliğini ortaya koyması³⁹ ve ayne'l-yakîn ilmi elde eden kimse için kullanılırken⁴⁰ ubûdet, kulun, Rabbin yaptıklarına razı olması⁴¹ ve hakka'l- yakîn ilmi elde eden kimse için kullanılmıştır.⁴²

İbadet kavramıyla beraber Kur'ân-ı Kerîm'de, kulun Allah'a saygı ve itaatini ifade etmek üzere, "nüsük⁴³; tesbih⁴⁴; kunut⁴⁵; hudû'⁴⁶ ve sücûd⁴⁷ gibi kavramlar da kullanılmaktadır.

İslamda ibadet, genel ve özel olmak üzere iki kısma ayrılmıştır; genel anlamda ibadet, kulun Allah'a karşı duyduğu saygı ve sevginin sonucu olarak onun rızasına uygun davranma çabasını ve bu şekilde yapılan iradi davranışları ifade etmektedir. Böylece dini olan görevlerden başka, kişilerin Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak için yaptığı her fiil de ibadet olarak değerlendirilmiştir. Bu amaçla fert ve toplum yararına gerçekleştirilen her olumlu davranış da dini bir boyut kazanmaktadır. Özel anlamda ibadet ise, kişinin yaradanına saygı ve boyun eğmesini simgeleyen, Allah ve Resülü

³⁴ Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, XIV, 159

³⁵ Zebîdî, "Abd" mad. *Tâcu'l-arûs min cevheri'l-Kâmûs*, XVI, 330

³⁶ Sinanoğlu, "İbadet" mad., *DİA*, XIX, 233

³⁷ Zebîdî, "Abd" mad. *a.g.e.*, XVI, 330

³⁸ Cürcânî, "Abd" mad. *a.g.e.*, s. 146

³⁹ İsfahânî, "Abd" mad. *a.g.e.*, s. 542

⁴⁰ Kuşeyrî, *Risâle*, II, 428

⁴¹ İbn Manzûr, *a.g.e.*, III, 271, Zebîdî, *a.g.e.*, XVI, 330

⁴² Kuşeyrî, *a.g.e.*, II, 428

⁴³ En'âm, 6/162

⁴⁴ Haşr, 59/1

⁴⁵ Bakara, 2/238

⁴⁶ Şuarâ, 26/4

⁴⁷ Hacc, 22/18

tarafından yapılması istenen belirli davranış biçimleridir. İslamın temel umdelerini temsil eden namaz, oruç, zekat, hacc, kurban kesme, itikaf, dua, Kur'an tilaveti, hayır ve infakta bulunma gibi davranışlar terim anlamıyla ibadetin belli başlı örneklerini oluştururlar.⁴⁸

1.3.2. İlim Kavramı ve Ehli Hadisin İlim Anlayışı

İslam kültüründe ilâhi ve beşeri bilgi yanında bilim için de kullanılan kapsamlı bir terim olan ilim, genellikle bilgi ve bilim karşılığında kullanılır.⁴⁹ Klasik sözlüklerde bir şeyi gerçek yönüyle kavramak⁵⁰, gerçekle örtüşen kesin inanç, bir şeyin suretinin zihinde oluşması, bir şeyi olduğu gibi bilmek, bir şeydeki gizliliğin ortadan kalkması, kendisiyle cüz'i ve küllî şeylerin bilindiği bir sıfat, kişinin bir şeyin anlamına ulaşması⁵¹ ve cehaletin zıddı⁵² gibi manalara gelmektedir.

Kur'an'ın nazil olan ilk ayetinin insanlığı ilme teşvik etmesi⁵³ ve daha ilk ayetiyle cehalete karşı savaş açması; Kur'an'daki birçok âyetin insanları bir takım şeyleri sorgulamaya-meraklandırmaya götürecek şekilde yönlendirmesi⁵⁴; Allâh'a en güzel şekilde kulluğun bile ilimle olacağı⁵⁵ Kur'an'ın ilme verdiği değeri ve önemi göstermektedir.

İslami ilimler içerisinde ilim kavramı muhtelif manalarda kullanılmıştır. Hadis literatüründe ise ilim kavramı merkezi önem taşıyan terimlerden biridir. İlk dönemlerde ilim kelimesinin kapsamına Kur'an, hadis ve fıkıhın girdiği, fakat sonraları bununla daha çok hadisin kastedildiği anlaşılmaktadır. İlim kelimesi ve türevlerinin hadis literatüründe kazandığı terim anlamı genel olarak bütün yönleriyle din bilgisi, özel olarak da hadisler ve onların rivayetiyle ilgili olmuştur. Birçok hadis alimi fıkhıdaki re'y, ichtihad ve kıyas gibi zihni faaliyetler de dahil olmak üzere akli çıkarımlara dayalı yöntemleri bazı dönemlerde kuşkuyla karşılamış, isnadı sahîh olan rivayetlerin dinin hayata geçirilmesi konusunda dayanılabilecek gerçek bilgiler olduğunu kabul etmiştir.

⁴⁸ Koca, "İslam'da İbadet" mad., *DİA*, XIX, 240-241

⁴⁹ Kutluer, "İlim" mad., *DİA*, XIX, 109

⁵⁰ İsfahânî, *a.g.e.*, "İlim" mad. s. 580

⁵¹ Cürcânî, *a.g.e.*, "İlim" mad. s. 155

⁵² İbn Manzûr, *a.g.e.*, "İlim" mad. XII, 417

⁵³ Alak, 96/1

⁵⁴ Bakara, 2/21

⁵⁵ Fâtır, 35/28

Talebü'l-ilm, tahammülü'l-ilm, takyüdü'l-ilm gibi terimler, hadis ilminin öğrenim, öğretim ve aktarım metotları için kullanılmıştır.⁵⁶

Yeri gelmişken ilim ahlakıyla ilgili de bir şeyler söylemek gerekir. İslam dinine göre ilim, kafanın kuru bilgilerle dolması değildir. Konusu ve ortaya konuluş şekliyle kıymetli olsalar, hatta en yüksek ilim olan nübüvvet yoluyla elde edilseler bile bu bilgileri yalnız elde edip, öğrenmek yeterli değildir. İlim sahiplerinin kendilerini peygamberlerin varisi olmaya ehil ve ehliyetli yapan ve üzerlerine farz olan kıymetli ahlaka sarılmaları gerekir.⁵⁷ İlim ehline gerekli olan ahlak ve fazilerleri ise sorumluluk duygusu, ilmi bir emanet olarak telekki edip ona davranmak, tevâzu, izzet, ilimle amel etmek, ilmi yaymaya çalışmak, objektif olmak gibi vasıflar olarak zikredebiliriz. İlim ahlakına sahip olan bir kişinin bu vasıfları haiz olması gerekmektedir.

Yapmış olduğumuz bu çalışmanın birçok yerinde hadisçilerin ilim ahlakına ne denli sahip olduklarını müşahede etmekteyiz.

⁵⁶ Kutluer, "İlim" mad., *DİA*, XIX, 111

⁵⁷ Yusuf el-Kardâvî, *Hz. Peygamber ve İlim*, s. 95

BÖLÜM 2: HADİŞÇİLERİN İBÂDET HAYATLARI VE İLMÎ YÖNLERİ

Bu bölümde hadisçilerin ibadet hayatları üzerinde durulacak, ilmî yönleri hakkında genel olarak bilgi verilecek; ibadetlerinin ilmi yönlerine etkisi ise bir sonraki bölümde ele alınacak ve değerlendirilecektir.

İbadet kavramının tanımı yapılırken insanın, Allah'a saygı, sevgi ve itaatini göstermek, onun hoşnutluğunu kazanmak niyetiyle ortaya koyduğu belirli tutum ve gerçekleştirdiği davranışlar⁵⁸ olarak ifade edilmişti. Şu halde genel bir ifadeyle ortaya konulacak olursa Yüce Yaratıcının razı olduğu fiiller ibadet kapsamına girmektedir.⁵⁹ Bu bölümde râvîlerin namaz, oruç, infak ve hac gibi farz ibadetlere verdikleri önemle beraber, gece ibadeti, zikir ve Kur'an tilaveti gibi Allah'a yakınlaştırıcı ibadetlere verdikleri önem incelenecektir. Konuyu incelerken râvîlerin ilmi durumları ile ibadet hayatlarının karşılaştırılmasına yardımcı olmak için, râvîlerin ilmi durumlarına temas edilecektir. Bütün bölümlerde sıralama, râvîlerin vefat tarihlerinin önceliğine göre ele alınmıştır. Böylece râvîlerin ibadetleriyle ilmi yönleri arasındaki ilişki ve ibadetlerinin ilmî yönlerine etkileri tarihsel ve dönemsel olarak da değerlendirme yapılmasını kolaylaştıracaktır.

2.1. Hadisçilerin Hayatında Namazın Yeri

Rivayetleri *Kütüb-i Sitte*'de geçen, namaza verdiği önemle bilinen **Mesrûk b. el-Ecda'** (ö. 62/681), muhadramûn⁶⁰dan olup ikinci tabakadan⁶¹, sika⁶², fakih ve âbid bir kişi olarak değerlendirilmiştir.⁶³ İbn Hacer (ö. 852/1448), İclî (ö. 261/875)'nin onun hakkında "sika"; İbn Sa'd (ö. 230/844)'ın ise "sikadır ve sâlih⁶⁴ hadisleri vardır" değerlendirmelerini nakletmiştir.⁶⁵ Görüldüğü üzere âbid olarak nitelenen ve özellikle

⁵⁸ Küçük, "İbadet" mad., *DİA*, XIX, 233

⁵⁹ Zebîdî, *Tâcu'l-arûs min cevheri'l-Kâmûs*, "Abd" mad., XVI, 330

⁶⁰ Resûlullah (sallallahü aleyhi ve sellem) zamanında Müslüman olduğu halde onu görememiş olan kimse. Bkz. Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, "Muhadram" mad., s. 209

⁶¹ İbn Hacer'in 'tabaka'dan kastettiği mana; Râvî 1. ve 2. tabakadan ise h. 100'den önce; 3-4-5-6-7 ve 8. tabakadan ise h. 200'den önce; 9. ve sonraki tabakalardan ise h. 200'den sonra vefat etmiş olmasıdır. Bkz. İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, I, 29

⁶² 1. Adâlet ve zabt niteliklerini tam olarak taşıyan, hadis rivayetinde güvenilir bir râvî; 2. Zabıt niteliği tam olmasa da adil, dolayısıyla makbul olan râvî demektir. Bkz. Aydın, *a.g.e.* "Sika" mad., s. 281

⁶³ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, II, 249

⁶⁴ Sahîh ve hasen hadis demektir. Bkz. Aydın, *a.g.e.*, "Sâlih" mad., s. 276

⁶⁵ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, X, 109-111

de namaz ibadetine verdiği önemle temayüz eden Mesrûk, ilmî yönü itibariyle de sika bir kimse olarak değerlendirilmiştir. İbadet hayatına düşkünlüğünün ilmî hayatına herhangi bir olumsuz etkisinin olmadığı gözükmektedir.

Rivayetleri Nesâî ve İbn Mâce'nin *Sünen*'lerinde geçen **Amr b. Utbe b. Ferkad**, muhadramûn'dan olup Hz. Osman döneminde şehid olmuştur.⁶⁶ İbn Hacer onun ilmî yönü hakkında İbn Sa'd'ın "sika ve kalilü'l-hadis"⁶⁷ değerlendirmesini nakletmiştir. Utbe, zühd ve ibadet hayatıyla nitelendirilen râvilerdendir; Allah'dan üç şeyi kendisine vermesi için dua ettiğini; bunlardan iki tanesini verdiğini, üçüncüsünü ise beklediğini söylemektedir. Allah'tan istemiş olduğu ve kendisine verilen şeyler, dünya metâna karşı zühd hayatı yaşamak ve namaza karşı Allah'ın kendisine yardım etmesidir. Olması için dua ettiği üçüncü şey ise şehadettir. O da Hz. Osman zamanında gerçekleşmiş ve böylece Allah'dan istediği bütün şeyler kabul edilmiştir.⁶⁸ Zühd hayatıyla ve namaza verdiği önemle bilinen Amr'ın ibadet hayatının ilmî hayatına herhangi bir olumsuz etkisinin olmadığı gözükmektedir. Fakat ibadet eksenli bir hayat yaşaması hadis rivayetine fazla zaman ayırmadığını, dolayısıyla az rivayetinin olduğunu göstermektedir.

Rivâyetleri *Kütüb-i Sitte*'de bulunan ve ikinci tabakada yer alan **Mürra b. Şerâhîl (ö.76/695)**, sika ve âbid bir kişi olarak değerlendirilmiştir.⁶⁹ İbn Hacer onun, namaza verdiği önemi İbn Hibbân (ö. 354/965)'dan naklen; "günde altı yüz rekat namaz kılardı" diyerek ifade etmiş; İclî'den naklen ise, "her gün beş yüz rekat namaz kıldığını" söylemiştir.⁷⁰ Tabiîn'den olan İbn Şerâhîl rivayetlerinde sika bir Râvî olarak değerlendirilmiş, namaz ibadetine verdiği önem de ayrıca ifade edilmiştir. Fazla rivayetinin olmaması muhtemelen rivayete fazla zaman ayırmadığını göstermektedir. İbadet eksenli bir hayat yaşaması da her gün beş-altı yüz rekat namaz kılmasını mümkün hale getirebilir ya da anılan rakamların kesretten kinaye olduğu, vurgulanmak istenilen hususun çok namaz kılması olduğu da düşünülebilir. Mürra'nın genel itibariyle

⁶⁶ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, II, 80

⁶⁷ Çok hadis bilse de, özellikle bu işe kendini veren hadisçiler gibi fazlaca rivayet etmeyen, hadis rivayeti az olan kimse. Bkz. Aydın, *a.g.e.*, "Kalilü'l-Hadis" mad., s. 161

⁶⁸ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VIII, 75-76

⁶⁹ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, II, 245

⁷⁰ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, X, 88

ibadete, özel olarak da namaz ibadetine verdiği önem ilmî hayatında herhangi bir olumsuz etkiye sebep olmamıştır.

Rivayetleri *Kütüb-i Sitte*'de geçen **Ali b. el-Hüseyin b. Ali (ö. 93/711)**, üçüncü tabakadan sika, sebt⁷¹, âbid, fakih, fâziletli ve meşhur bir kişidir.⁷² İbn Hacer, İbn Sa'd'ın onun hakkında, “sika”, “me'mûn”⁷³ ve “kesîru'l-hadîs”⁷⁴ değerlendirmelerini nakletmiştir. İbadet yönü hakkında ise Mâlik (ö. 179/795)'ten naklen, “ölünceye kadar her gün bin rekat namaz kıldığını” söylemiş; ibâdete verdiği önemden dolayı da “Zeynü'l-âbidîn”⁷⁵ olarak nitelendirilmiştir.⁷⁶ Hz. Peygamber (sallallahü aleyhi ve sellem)'in torunlarından olan Zeynel Âbidîn, sika, âbid ve özellikle namaza verdiği önemle tanınan râvîlerdendir. Rivâyetinin çokluğu ile her gün bin rekat namaz kılması, zaman açısından bir çelişki gibi gözükmektedir. Namaz konusunda verilen rakamın aslında namaza verdiği önemi ifade eden, kesretten kinaye olarak kullanıldığı düşünüldüğünde bu çelişki ortadan kalkar. Hakkında yapılan değerlendirmeler dikkate alındığında ibadete olan düşkünlüğünün ilmî hayatına herhangi bir olumsuz etkisinin olmadığı gözükmektedir.

Rivayetleri *Kütüb-i Sitte*'de yer alan **Ebûbekir b. Abdurrahman b. el-Hâris (ö. 94/712)**, üçüncü tabakadan sika, fakih ve âbid bir kişi olarak değerlendirilmiştir.⁷⁷ İbn Hacer, onun ibadet ve ilmi yönünü İbn Sa'd'ın şöyle değerlendirdiğini açıklar: “Ebûbekir, sika, fakih, âlim ve kesîru'l-hadîs bir râvîdir; çok namaz kıldığından dolayı kendisine “Râhibü Kureyş” denilmiştir.”⁷⁸ Namaz ibadetine verdiği önemden dolayı bu şekilde ifade edilen Ebûbekir, aynı zamanda âbid ve rivâyeti çok olan râvîlerdendir. Zikredilen bu örnekte de âbid olarak nitelenen râvînin ibadete düşkün olmasının ilmî hayatına olumsuz bir etkisi yoktur.

Rivayetleri Müslim (ö. 261/874)'in *Sahîh*'i ile Tirmizî (ö. 279/829), Ebû Dâvûd (ö. 275/888), İbn Mâce (ö. 273/886) ve Nesâî (ö. 303/915)'in *Sünen*'lerinde geçen **Ubeyd**

⁷¹ Adâlet ve zabt sahibi, güvenilir kimse. Bkz. Aydınlı, *a.g.e.*, “Sebt” mad., s. 277

⁷² İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, II, 40

⁷³ Ta'dîlîn, Irâkî'ye göre 3., Sehâvî'ye göre 5. mertebesinde bulunan bir râvî hakkında kullanılan bir sığa. Böyle bir râvînin rivayet ettiği hadis yazılır ve araştırılır, yani *ihtibâr* için alınır. Bkz. Aydınlı, *a.g.e.*, “Me'mûn” mad., s. 182

⁷⁴ Çok hadis rivayet eden kimse demektir. Bkz. Aydınlı, *a.g.e.*, “Kesîru'l-Hadîs” mad., s. 163

⁷⁵ Âbidlerin zîyneti, süsü anlamına gelmektedir.

⁷⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VII, 304-307

⁷⁷ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 405

⁷⁸ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, XII, 30-31

b. Nadle üçüncü tabakanın sika râvîlerindedir.⁷⁹ İbn Hacer, Ubeyd'in ilmî yönü hakkında, İclî ve Nesâî'nin "sika"; İbn Sa'd'ın ise "sika ve kalîlü'l-hadîs" değerlendirmelerini nakletmiştir.⁸⁰ Yapılan değerlendirmeler neticesinde namaz ibadetine verdiği önemle bilinen Ubeyd'in ibadet hayatının ilmî yönüne olumsuz bir etkisinin olmadığı gözükmektedir.

Rivayetleri *Kütüb-i Sitte*'de geçen **Abdurrahman b. Nuaym, üçüncü tabakadan** sadûk ve âbid râvîlerindedir.⁸¹ İbn Hacer onun ilmî yönü hakkında İbn Sa'd, Nesâî ve Ebû Hâtim (ö. 327/938)'in "sika" değerlendirmelerini nakletmiştir. İbn Hacer, Bükeyr b. Âmir'den naklen onun her daim ölüme hazırlıklı bir şekilde yaşadığını ifade eder; "Abdurrahman'a, ölüm meleği canını almak için sana geliyor denilse günlük yaşantısı dışında hiçbir şey yapmazdı." İbn Hibban'dan naklen ise onun Kûfe'nin sikalarından ve açlığa karşı oldukça sabırlı biri olduğunu açıklamıştır. Namaza olan düşkünlüğünü de yine İbn Hibban'dan naklen şöyle anlatır; "Haccâc onu zindana attırmıştı on beş gün boyunca yiyecek ve içecek vermediler; sonra onu öldü düşüncesiyle defnetmek için çıkartacakları zaman, namaz kılariken görüp bu kadar süre aç kaldığına ve namaz kıldığına şaşırıldılar.⁸² Zor durumda bile namaz ibadetine verdiği önemle bilinen Abdurrahman'ın, ibadet hayatının ilmî hayatına herhangi bir olumsuz etkisinin olmadığı gözükmektedir.

Basra'nın âbid, zâhid ve aynı zamanda sika râvîlerinden, rivâyetleri Ebû Dâvûd, Nesâî ve İbn Mâce'nin *Sünen*'lerinde geçen **Müslim b. Yesâr el-Basrî (ö. 100/718)**, dördüncü tabakanın, namaz ibadetiyle temayüz etmiş râvîlerindedir.⁸³ İbn Hacer, onun, namazdaki huşu halini namaz harici de devam ettirdiğini İbn Avn' dan nakletmiştir. İbadet hayatıyla doğru orantılı bir ilmî hayat da ortaya koyan Müslim b. Yesâr hakkında İbn Hacer, İbn Hanbel (ö. 241/855) ve İclî'nin, "sika"; İbn Sa'd'ın ise "sika", "faziletli", "âbid" ve "muttakî" değerlendirmelerini nakletmiştir.⁸⁴ Görüldüğü gibi sika ve âbid râvîlerden olan Müslim'in ibadet hayatıyla ilmî hayatı arasında herhangi bir olumsuzluk söz konusu değildir; zira namazdaki huşu halini namaz dışındaki davranışlarında da

⁷⁹ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, I, 507

⁸⁰ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VII, 75-76

⁸¹ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, I, 464

⁸² İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VI, 286

⁸³ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, II, 254

⁸⁴ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, X, 140-141

ortaya koyan Müslim'in ilmî hayatını, namaz ibadeti olumlu yönde etkilemiştir. Zira Kur'an, namazın kişiyi, kötü davranışlar ortaya koymaktan alıkoyacağını bildirmiştir.⁸⁵

Rivayetleri *Kütüb- i Sitte*'de geçen **Mücâhid b. Cebr (ö. 102/720)**, üçüncü tabakanın sika ve âbid Râvîlerindendir.⁸⁶ İbn Hacer Mücâhid'in ilmî yönü hakkında, İbn Ma'in ve Ebû Zür'a'nın "sika"; İbn Sa'd'ın ise "sika, fakih, âlim ve kesîru'l-hadîs" değerlendirmelerini nakletmiştir. İbadet yönü hakkında ise; İbn Hibbân'ın, "fakih, muttakî, âbid, mutkin⁸⁷ ve namaz ibadetine önem veren bir kişidir; hatta ölümünün secde halinde olduğu da rivayet edilmiştir" sözlerini nakletmiştir.⁸⁸ Yukarıda görüldüğü gibi Mücâhid, sika olmakla birlikte âbid bir râvîdir. Rivayetlerinin fazla olması ibadetle beraber ilme de zaman ayırdığını göstermektedir.

Rivayetleri Buhârî (ö. 256/869)'nin *el-Edebü'l-Müfred*, Müslim'in *Sahîh* ve Ebû Dâvûd, Tirmizî (ö. 279/892), İbn Mâce ve Nesâî'nin *Sünen*'lerinde geçen **Ali b. Abdullah b. Abbâs (ö. 118/736)**, üçüncü tabakadan sika ve âbid bir râvîdir.⁸⁹ İbn Hacer, Ali'nin ilmî yönü hakkında İclî ve Ebû Zür'a'nın "sika"; İbn Sa'd'ın ise "sika" ve "kalîlü'l-hadîs" değerlendirmelerini nakletmiştir. İbadet yönü hakkında ise; Ali b. Ebû Hermele'nin, "her gün bin rekat namaz kılardı" sözlerini nakletmiştir.⁹⁰ Görüldüğü gibi sika ve âbid bir râvî olan Ali b. Abdullah, çok namaz kılmasıyla tanınan bir râvîdir. Zamanının büyük kısmını ibadete ayırmış olması hadis rivayetiyle fazla meşgul olmadığını, dolayısıyla rivayetlerinin az olduğunu göstermektedir. Hakkında yapılan değerlendirmeler dikkate alındığında ibadet eğilimli bir hayat yaşaması ilmî yönü üzerinde olumsuz bir etkiye sebep olmadığını göstermektedir.

Namaz ve oruç ibadetine verdikleri önemle temayüz etmiş râvîlerden **Mansûr b. el-Mu'temer (ö. 132/749)**, rivayetleri *Kütüb-i Sitte*'de yer alan sebt ve sika râvîlerdendir. Sikallığı hususunda ihtilaf edilmeyen Mu'temer, namaz ve oruca verdiği önemle beraber, çok ağlamasıyla bilinen âbid râvîlerdendir.⁹¹ Görüldüğü üzere Mansur, ibadete vermiş

⁸⁵ Ankebût, 29/45

⁸⁶ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, II, 237

⁸⁷ Hadis öğrenim ve öğretiminde ciddi davranan, işini sağlam tutan, güvenilir râvî, âlim. Bu özellikte olan kimseler, râvî isimlerinde ve hadis metinlerinde hata yapmamakla temayüz ederler. Bkz. Aydın, *a.g.e.*, "Mutkin" mad., s. 240

⁸⁸ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, X, 42-44

⁸⁹ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, II, 46

⁹⁰ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VII, 357-358

⁹¹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, X, 314-315

olduğu önemle birlikte sikalığı hususunda şüphe edilmeyen bir kişidir; bu da ibadet ilim ilişkisinin müspet yönde şekillendiğini ifade etmektedir.

Rivayetleri Müslim'in *Sahîh*'i ile Nesâî'nin *Sünen*'inde geçen **Ömer b. Âmir es-Selmâ** (ö. 135/752), altıncı tabakanın sadûk râvîlerindedir.⁹² İbn Hacer Ömer'in ilmî yönü hakkında İbn Ma'în'in "leyse bihî be's"⁹³, Ebû Dâvûd'un, "za'îf"⁹⁴, İclî'nin ise "sika"; değerlendirmelerini nakletmiştir. Abdullah b. Ahmed'in ise; Ömer'in "sika ve sebt fi'l-hadis olmasına rağmen Mürcie"⁹⁵ mezhebinin fikirlerine sahip olduğu için reddedildiği" şeklindeki değerlendirmesini nakletmiştir. Ömer'in ibadet hayatı hakkında ise İbn Hacer, Ebû Zür'a'nın, Ömer'in namaz ibadetine verdiği önemin bir sonucu olarak "secde halinde öldüğünü" söylediğini nakletmiştir.⁹⁶ Genel itibariyle sika olarak değerlendirilen Ömer'in ibadet ilim ilişkisi çerçevesinde bir olumsuzluk gözükmemektedir. Mürcîî fikirlere sahip olduğu için reddedildiğinin söylenmesi, kişisel bir değerlendirme olup, "dâî"⁹⁷ olmayan, ya da mezhebinde "reis"⁹⁸ olmayan sika ve sadûk râvîlerin rivayetlerinin kabul edildiği bilinmektedir.

Rivayetleri *Kütüb-i Sitte*'de geçen **Süleymân b. Tarhân** (ö. 143/760), dördüncü tabakanın sika ve âbid râvîlerindedir.⁹⁹ İbn Hacer, onun ilmî yönü hakkında İbn Ma'în, Nesâî ve İclî'nin "sika"; İbn S'ad'ın ise, "sika, kesîru'l-hadis ve âbidlerdendir, bütün geceyi namaz kılarak geçirirdi" değerlendirmelerini nakletmiştir.¹⁰⁰ Süleyman'ın, hakkında yapılan değerlendirmelerden anlaşıldığı üzere abid olmasına rağmen, ibadete düşkünlüğünün ilmî yönü üzerinde olumsuz bir etkisinin olmadığı gözükmektedir.

⁹² İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, II, 64

⁹³ Ta'dîl'in, Zehebî ve Irâkî'ye göre üçüncü, Sehâvî'ye göre beşinci mertebesinde bulunan bir ravi hakkında kullanılan bir sîga. Böyle bir ravinin rivayete ettiği hadis, yazılır ve araştırılır/incelenir. Bkz. Aydınli, *a.g.e.*, "Leyse Bihî Be's" mad., s. 173

⁹⁴ Sahîh ve hasen hadisin şartlarından birini veya birkaçını taşımamakla beraber mevzu' olduğu da söylenmeyen hadis. Bkz. Aydınli, *a.g.e.*, "Za'îf" mad., s. 338

⁹⁵ İrcâ' iki manaya gelmektedir; ilki "Onu da, kardeşini de geciktir" ayetinde olduğu gibi tehir etmek ve geciktirmek anlamına gelir. Diğeri ise ümit vermek anlamındadır. Bir cemaati mürcie diye isimlendirmek ancak ilk manasıyla olur; çünkü mürcie diye anılanlar ameli, niyet ve inançtan sonra ikinci dercede ele alıyorlardı. İkinci manaya gelince bu topluluğun, nasıl küfürle beraber taatın bir faydası yoksa, imanla beraber ma'siyet de zarar vermez, şeklindeki sözlerinden dolayı bu ismi aldıkları anlaşılmaktadır. eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*; Tercüme, ÖZ, Mustafa, *İslam Mezhepleri*, s.141

⁹⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VII, 466-467

⁹⁷ İnsanları sahip olduğu bid'atı benimsemeye davet eden, bid'atını yaymaya çalışan kimse. Bkz. Aydınli, *a.g.e.*, "Dâ'î" mad., s. 69

⁹⁸ Reîs; mezhep imamı, önderi anlamına gelmektedir.

⁹⁹ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, I,

¹⁰⁰ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IV, 201-203

Âbidlerden, namaza verdiği önemle bilinen, rivayetleri Ebû Dâvûd, İbn Mâce ve Nesâî'nin *Sünen*'lerinde bulunan **Mus'ab b. Sâbit (ö.157/773)**, yedinci tabakadandır. İbn Hacer tarafından "leyyinü'l-hadîs"¹⁰¹ olarak tenkit edilmiştir.¹⁰² Her gün bin rekat namaz kılacak kadar namaza ve ayrıca oruç ibadetine önem (Zehebî onun elli sene oruç tuttuğunu rivayet etmiştir.)¹⁰³ veren Mus'ab b. Sâbit hakkında İbn Hacer, Ebû Hâtim'in "sadûk¹⁰⁴, kesretu'l-galat¹⁰⁵ ve leyse bi'l-kaviyy"¹⁰⁶ değerlendirmelerini; Nesâî'nin, "leyse bi'l-kaviyy" tenkidini; İbn Sa'd'ın ise; "kesîru'l-hadîs" fakat "zaîf" değerlendirmesini nakletmiştir.¹⁰⁷ Mus'ab b. Sâbit namaza ve oruca önem veren âbid bir kişi olarak ifade edilmiş, genel itibariyle de zayıf kabul edilmiştir. Hakkında kullanılan cerh lafızları dikkate alındığında namaz ve oruca verdiği önem bir kısım râvîlerde olduğu gibi¹⁰⁸ onun zihninde de kusurlara yol açmış olabileceğini akla getirmektedir. Bununla beraber zamanının çoğunu ibadete hasretmesi, ilim meclislerinden uzak kalmasına, dolayısıyla hadisleri müzakere hususunda eksik kalmasına sebep olmuş ve rivayet ilminde tenkit edilmiştir.

Namaz ibadetiyle temayüz eden, rivayetleri Ebû Dâvûd ve Nesâî'nin *Sünen*'lerinde geçen **İbrâhîm b. Ömer b. Keysân**, yedinci tabakanın sadûk râvîlerindedir. İbrâhîm'in ilmî yönü hakkında İbn Hacer, İbn Ma'in'in "sika"; Nesâî'nin ise, "leyse bihî be's" değerlendirmelerini nakletmiştir. İbadet yönü hakkında ise Abdürrezzak (ö. 211/827) ve Hişam b. Yûsuf'un, İbrâhîm'in namaza verdiği önemi belirttiklerini ve onun " namazı güzel kılmasıyla temayüz etmiş râvîlerden" olduğunu, söylediklerini

¹⁰¹ 1. Cerhin, Irâkî'ye göre beşinci, İbn Hacer'e ve Sehâvî'ye göre (Dârekutnî'nin kullanışı hariç) altıncı mertebesinde bulunan bir râvî hakkında kullanılan bir sîga. Böyle bir râvînin rivayet ettiği hadis, başka bir senedinin olup olmadığını araştırmak ve ona göre değerlendirmek üzere *İ'tibâr* için alınır; 2. Rivayet etmiş olduğu hadisler az olan, bununla beraber bu hadisler arasında, rivayetlerinin terk edilmesine sebep olacak kadar za'îfler de bulunan râvî. Bkz. Aydın, "Leyyinü'l-Hadîs" mad., *a.g.e.*, s. 174

¹⁰² İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, II, 257

¹⁰³ Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, VII, 29-30

¹⁰⁴ Ta'dîlin, Zehebî ve Irâkî'ye göre üçüncü, Sehâvî'ye göre beşinci mertebesinde bulunan bir râvî hakkında kullanılan bir sîga. Böyle bir râvînin rivayet ettiği hadis yazılır ve araştırılır. Bkz. Aydın, "Sadûk" mad., *a.g.e.*, s. 265-266

¹⁰⁵ Hadisin öğrenim ve öğretiminde çok yanlışlık yapılması. Bu durum râvînin zabt yönünden cerhedilme sebeplerindedir. Bkz. Aydın, "Kesretü'l-Galat" mad., *a.g.e.*, s. 163

¹⁰⁶ Zehebî, Irâkî ve Sehâvî'ye göre "leyse bi hucce" anlamına gelmektedir. Bkz. Aydın, "Leyse bi'l-Kaviyy" mad., *a.g.e.*, s. 173

¹⁰⁷ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, X, 158-159

¹⁰⁸ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, X, 15, İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, XI, 422-423

nakletmiştir.¹⁰⁹ Hakkında yapılan değerlendirmeler İbrahim'in ibadet hayatının ilmî hayatını olumsuz bir şekilde etkilemediğini göstermektedir.

Rivayetleri Ebû Dâvûd ve İbn Mâce'nin *Sünen*'lerinde geçen **Mûsâ b. Müslim el-Kûfî**, **yedinci tabakadan**, namaza verdiği önemle bilinen bir kişidir.¹¹⁰ Namaz ibadetine verdiği önemin bir sonucu olarak, ölüm anının secde halinde gerçekleşmiş olduğu nakledilmiştir. İbn Hacer, İbn Hanbel'in Mûsâ'nın ilmî yönü hakkında; "mâ erâ bihî be's" değerlendirmesini yaptığını nakletmiştir.¹¹¹ Görüldüğü üzere Mûsâ'nın ibadet hayatının, ibadet-ilm ilişkisi açısından incelendiğinde olumsuz bir etkiye sahip olmadığı gözükmektedir.

Namaza verdiği önemle bilinen, rivayetleri *Kütüb-i Sitte*'de geçen **Mufaddal b. Fedâle (ö. 181/797)**, sekizinci tabakadan "sika, âbid ve faziletli" bir kişi olarak değerlendirilmiştir.¹¹² İbn Hacer, İsâ b. Hammâd'ın İbn Fedâle için, "duaları makbul olan bir kişidir ve bedeninin zayıflığına rağmen çok namaz kılardı" değerlendirmesini nakletmiştir.¹¹³ İbn Fedâle'nin İlmî yönü hakkında İbn Hacer, İbn Ma'în'in "sika"; Ebû Zür'a'nın "lâ be'se bih"¹¹⁴, Ebû Hâtim'in ise "sadûk fi'l-hadîs" değerlendirmelerini nakletmiştir. Burada da görülmektedir ki Mufaddal'ın ibadet hayatının ilmî hayatı üzerinde herhangi bir olumsuz etkisi olmamıştır.

Namaza ve Kur'an tilavetine verdiği önemle bilinen, rivayetleri Müslim'in *Sahîh*'i ile Ebû Dâvûd ve Nesâî'nin *Sünen*'lerinde yer alan **Bişr b. el-Mansûr es-Selîmî (ö. 180/796)**, sekizinci tabakanın sadûk, âbid ve zâhid râvîlerindedir.¹¹⁵ İbn Hacer, Bişr'in ilmî yönü hakkında Ebû Zür'a'nın, "sika" ve "me'mûn" değerlendirmelerini nakleder. İbadet yönü hakkında ise; İbn Mehdî'nin; "Bişr'den daha fazla Allah'a saygı duyan bir başkasını görmedim; her gün beş yüz rekat namaz kılar ve Kur'ân'ın üçte ikisini okurdu"¹¹⁶ dediğini nakletmiştir. Görüldüğü üzere Bişr'in ibadete verdiği değer, ilmî

¹⁰⁹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 147

¹¹⁰ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, II, 293

¹¹¹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, X, 372

¹¹² İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, II, 276

¹¹³ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, X, 273-274

¹¹⁴ Ta'dîlin, Zehebî ve Irâkî'ye göre üçüncü, Sehâvî'ye göre beşinci mertebesinde bulunan bir râvî hakkında kullanılan bir sîga. Böyle bir râvînin rivayet ettiği hadis, başka bir senedinin olup olmadığını araştırmak ve ona göre değerlendirmek üzere yani i'tibâr için alınır; Yahya b. Ma'în ve Ebû Zür'a ed-Dîmeşkî bu sîgayı sika manasında kullanırlar. Bkz. Aydın, *a.g.e.*, "Lâ Be'se Bih" mad., s. 170

¹¹⁵ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, I, 109-110

¹¹⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 459-460

yönü üzerinde herhangi bir olumsuz etkiye sebep olmamış; aksine sika ve sadûk olarak değerlendirilmiştir. Önceden geçtiği üzere râvîlerin ibadet hayatları hakkında verilen rakamlar, günlük yaşantıda yerine getirilmesi mümkün olacak şekilde zikrediliyorsa asli anlamıyla, değilse kesretten kinaye olarak değerlendirilmelidir.

Namaz ibadetine verdiği önemle bilinen, rivayetleri *Kütüb-i Sitte*'de geçen **Yezîd b. Zürey'** (ö. 182/798), sekizinci tabakanın, sika, sebt râvîlerindedir.¹¹⁷ Sadece namaz değil, diğer ibadetlere de önem veren Yezîd hakkında İbn Hacer, Ebû Avâne'nin; "kırk sene onunla yaşadım ve her gün bir önceki günden daha fazla hayır işlemeye yöneldiğini gördüm" dediğini nakletmiştir. İbadet hayatı bu şekilde açığa çıkan Yezîd'in ilmî hayatı da en az ibadet hayatı kadar kuvvetlidir. İbn Hacer, Ebû Hâtim'in "sika"; İbn Sa'd'ın, "sika, "huccet"¹¹⁸ ve "kesîru'l-hadîs"; Nesâî'nin ise "sika" değerlendirmeleri yaptığını nakletmiştir.¹¹⁹ Âbid, namaza verdiği önemle bilinen ve hakkında sika, huccet değerlendirmeleri yapılan Yezîd, aynı zamanda rivayetinin fazlalığıyla da bilinir. Hakkında herhangi bir cerh lafzının kullanılmamış olması, ibadete düşkünlüğünden dolayı ilmî hayatının olumsuz etkilenmediğini göstermektedir.

Namaz ve oruç ibadetine verdiği önemle bilinen, rivayetleri *Kütüb-i Sitte*'de geçen **Bişr b. el-Mufaddal** (ö. 186/802), sekizinci tabakadan sika, sebt ve âbid râvîlerdendir.¹²⁰ İbn Hacer, Bişr'in ilmî yönü hakkında Ebû Zür'a, Ebû Hâtim, İclî ve Nesâî'nin "sika"; İbn Sa'd'ın ise "sika ve kesîru'l-hadîs" değerlendirmelerini nakletmiştir. İbadet yönü hakkında ise; Ali b. el-Medîî (ö. 234/848)'nin; "her gün dört yüz rekat namaz kılar ve Dâvûd orucu¹²¹ tutardı" dediğini nakletmiştir.¹²² Açıklandığı gibi sika bir râvî olan Bişr, ibadet hayatıyla da temayüz etmiştir. İbadete, özellikle de oruç ibadetine verdiği önem, bazı râvîlerde olduğu gibi onun zihninde herhangi bir kusura sebep olmamıştır. Diğer taraftan namaz konusunda verilen rakamların da kesretten kinaye olarak yorumlanması, yani namaz ibadetine verdikleri önemi ifade etmesi, kanaatimizce daha yerinde olur. Zira ibadete önem veren hiçbir Râvî, ne namaz ibadetinde ne de diğer ibadetlerde somut

¹¹⁷ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, II, 373

¹¹⁸ 1. Üç yüz bin hadis bilen hadis âlimi. 2. sekiz yüz bin hadisi, râvîlerinin durumlarıyla bilen hadis âlimi. 3. Hadis sahasında ehliyeti herkes tarafından kabul edilen, rivayet ettiği hadisler delil olarak kullanılan sika râvîlerin üstünde daha güvenilir râvî. Bkz. Aydın, *a.g.e.*, "Huccet" mad., s. 136

¹¹⁹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, XI, 321

¹²⁰ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, I, 109

¹²¹ Hz. Dâvûd (a.s)'a nisbet edilen gün aşırı; birer gün arayla tutulan oruç.

¹²² İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 458-459

bir sınır koymaz; aksine elinden gelenin en fazlasını yapmaya çalışır; doğru olan da budur.

Rivayetleri *Kütüb-i Sitte*'de geçen **İbrâhim b. Zeyd b. Şerîk (ö. 192/807)**, beşinci tabakadan âbid ve sika fakat “tedlis”¹²³ ve “îrsal”¹²⁴ de bulunan bir râvîdir.¹²⁵ İbn Hacer, İbrâhîm'in ilmî yönü hakkında İbn Ma'în'in “sika”; Ebû Zür'a'nın “sika” ve “Mürciî”; Ebû Hâtim'in ise “sâlihu'l-hadîs” değerlendirmelerini nakletmiştir. İbn Hibbân ve Dârekutnî ise İbrahim'in, Mâlik'ten yaptığı rivayetlerin yalan haber olduğunu söylemişlerdir.¹²⁶ İbadet yönü hakkında ise; İbn Hibbân'ın, “âbidlerden, açlığa karşı sabırlı davranan biri olduğunu; A'meş'in ise onun, namazdaki huşu halini ifade etmesi açısından; “secdeye gittiği zaman başına kuşlar konardı” açıklamalarını nakletmiştir.¹²⁷ Bilindiği üzere sika râvîlerin bazıları tedlis yapmaktadırlar. İbrahim'in rivayetlerinin *Kütüb-i Sitte*'de yer alması hem yapmış olduğu tedlisin hem de sahip olduğu mürciî fikirlerin ehli hadis nezdinde rivayetlerinin kabul edilmesinde bir engel teşkil etmediğini göstermektedir. Ayrıca hakkında yapılan değerlendirmelerden anlaşıldığına göre ibadet eksenli bir hayat yaşamasının rivayetleri üzerinde herhangi bir olumsuz etkisinin olmadığı da gözükmemektedir.

Namaz ibadetine verdiği önemle bilinen, rivayetleri *Kütüb-i Sitte*'de geçen **Yezîd b. Hârûn (ö. 206/821)**, dokuzuncu tabakadan, sika, mutkîn ve âbid bir kişidir.¹²⁸ İbn Hacer, Yezîd'in ilmî yönü hakkında İclî'nin, “sika, sebt fi'l-hadîs”; ibadet yönü hakkında ise, “namazı güzel bir şekilde eda eden ve kuşluk vaktinde altmış rekat namaz kılan âbid bir kişi olarak ifade etmiştir”. İlmî kişiliği hakkında ise, İbn Ma'în ve Ebû Hâtim'in “sika”; İbn Sa'd'ın ise “sika ve kesîru'l-hadîs” değerlendirmelerini nakletmiştir.¹²⁹ Görüldüğü gibi Yezîd hem sika, hem âbid; hem de kesîru'l-hadîs olarak nitelenmiştir. İbadete vermiş olduğu önem, ilmî yönü hakkında herhangi bir olumsuz etkiye sebep olmamış, aksine ibadet-ilim bütünlüğünü ortaya koymuştur.

¹²³ Bir kusuru veya ekseriya hoş görülmemeyen bir özelliği bulunan bir hadisi, bunun bulunmadığını zannettirecek şekilde rivayet etmek. Bkz. Aydınlı, *a.g.e.*, “Tedlîs” mad., s. 315

¹²⁴ 1. Hadisi, senedinden bir veya birkaç râvîsini düşürerek/atlayarak rivayet etmek. Buna göre hadisin mürsel, munkatî' veya mu'dal oluşu aynı masterla/fiille belirtilmektedir. 2. Tâbînin doğrudan Hz. Peygamber (sallallahü aleyhi ve sellem)'den hadis rivayet etmesi. Bkz. Aydınlı, *a.g.e.*, “İrsâl” mad., s. 154

¹²⁵ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, I, 60

¹²⁶ Zehebî, *el-Muğnî fi'd-duafâ*, I, 15

¹²⁷ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 176-177

¹²⁸ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, II, 381

¹²⁹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, XI, 366-369

Rivayetleri Buhârî'nin *el-Kıraat*'ı ile Ebû Dâvûd'un *Sünen*'inde geçen **Kâsım b. Sellâm (ö. 224/838)**, onuncu tabakadan sika ve faziletli bir râvîdir.¹³⁰ İbn Hacer onun ilmî yönü hakkında Ebû Dâvûd'un "sika ve me'mûn"; Hakim'in "herkes katında makbul bir imam¹³¹dir"; Ebû Hatim'in "sadûk"; İbn Hibbân'ın ise "sahibü'l-hadîs ve imamlardandır" değerlendirmelerini nakletmiştir. Şafii'nin ise onun hakkında rivayetlerinin az olduğunu, İbn Maîn ve Ebû Dâvûd'un "sika" değerlendirmelerini; Ebûbekir el-Enbârî'nin ise Kâsım'ın geceyi üçe böldüğünü bir kısmında uyuduğunu, diğer kısmında namaz kıldığını, bir diğer kısmında da kitap yazdığını nakletmiştir.¹³² Görüldüğü üzere Kâsım'da da ibadet-ilm ilişkisi olumlu şekilde cereyan etmiştir.

Namaz ibadetine ve Kur'an tilavetine verdiği önemle bilinen **Yusuf b. Yahyâ'nın (ö. 231/845)**, Tirmizî'nin *Câmi*'i ve Ebû Dâvûd'un *el-Mesâil*'inde rivayetleri bulunmaktadır. İbn Hacer, İbn Abdilberr'in onun hakkındaki değerlendirmesini şöyle nakleder; "dini yaşayış, ilim, anlayış ve sünnete bağlılık açısından son derece titiz; ehl-i bid'ate karşı da şiddetle mücadele eden sika bir râvîdir.¹³³ Yukarıdaki değerlendirilmelerde görüldüğü gibi ibadete önem veren, Hz. Peygamber (sallallahü aleyhi ve sellem)'e bağlılıkta son derece titiz davranan Yusuf b. Yahyâ'nın bu özellikleri, ilmî yönü üzerinde olumlu etkilere sebep olmuştur. Netice olarak ibadet hayatıyla ilmî hayatı arasında olumlu bir ilişki kurulmasını gerekli kılmıştır.

Rivâyetleri *Kütüb-i Sitte*'de geçen **Ahmed b. Muhammed b. Hanbel b. Hilâl b. Esed eş-Şeybânî el-Mervezî (ö. 241/855)**, onuncu tabakanın başıdır.¹³⁴ Birçok yönüyle olduğu gibi namaz ibâdetiyle de meşhur bir râvîdir. İbn Hacer, İbn Hanbel'in ilmî yönü hakkında İbn Sa'd'ın "sika, sadûk ve kesîru'l-hadîs"; Nesâî'nin, "sika, me'mûn"; ve İclî'nin "sika"; değerlendirmelerini nakletmiştir. İbn Hacer'de onun, "imam, sika, hâfız, fakih ve hüccet"; olduğunu belirtmiş; İbn Hibbân'ın onun hakkında, "hâfız, mutkın, fakih ve muttakî" değerlendirmelerini nakletmiştir. Her yönüyle Hz. Peygamber (sallallahü aleyhi ve sellem)'i kendisine örnek edinmeye çalışan Ahmed b. Hanbel'in namaz ibadetine

¹³⁰ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, II, 124

¹³¹ 1. Hadis ilminde en üst mertebelere ulaşmış hoca. Buna göre bu ıstılah, Hâkim, hüccet ve hâfız ünvanlarıyla, bunlarla aynı manada kullanılan muhaddis ünvanı yerine kullanılır; 2. Sehâvî'ye göre tâdil'in dördüncü mertebesinde bulunan bir râvî hakkında kullanılab bir sığa. Böyle bir râvînin rivayet ettiği hadis delil olarak kullanılır. Bkz. Aydınlı, *a.g.e.*, "İmâm", s. 152

¹³² İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VIII, 215-218

¹³³ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, XI, 427-429

¹³⁴ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, I, 41

verdiği önemi oğlu Abdullah, babasının her gün 300 rek'at namaz kıldığını söyleyerek açıklamıştır.¹³⁵ Hayatını ilim ve ibadete adanmış olan İbn Hanbel, hem ilmî yönüyle, hem de ibadet yönüyle herkes tarafından takdirle karşılanmıştır.

Rivayetleri Buhârî'nin *Sahîh*'i, Ebû Dâvûd ve Nesâî'nin *Sünen*'lerinde geçen **Ahmed b. Hafs b. Abdullah (ö. 258/871)**, on birinci tabakanın sadûk râvîlerindedir.¹³⁶ İbn Hacer, Ahmed'in ilmî yönü hakkında Nesâî'in "lâ be'se bih; sadûk ve kalîlü'l-hadîs"; Nesâî'nin ise "sika" değerlendirmelerini nakletmiştir. Müsedded b. Katn'ın ise Ahmed'in namaz ibadetine verdiği önemi; "güzel namaz kılanlardan biridir" şeklinde ifade etmiştir.¹³⁷ Görüldüğü üzere Ahmed b. Hafs'ın ibadet ve ilmî durumları ortaya konmuş; muhtemelen namaz ibadetine verdiği önemden; ya da rivayet işini kerih gördüğünden dolayı zamanının çoğunu namaza hasretmiş; bu da az hadis rivayet etmesine sebep olmuştur. Bununla beraber ibadet hayatıyla ilmî hayatı arasında ibadete düşkünlüğünden kaynaklanan bir kusur zikredilmemiştir.

Rivayetleri İbn Mâce'nin *Sünen*'inde geçen **Abdülmelik b. Muhammed b. Abdullah (ö.276/889)** on birinci tabakadan saduk olarak nitelendirilen râvîlerdendir. İbn Hacer onu sadûk olarak nitelemekle birlikte hata yaptığını da belirtmiştir.¹³⁸ İbn Hacer onunla ilgili olarak Ebû Dâvûd'un "sıdk ehli ve güvenilir bir Râvîdir"; Dârekutnî (ö. 385/995)'nin ise, "sadûk bir râvî olmakla birlikte senetlerde ve metinlerde hatalarının oldukça fazla olduğunu belirtmiştir; zira onun ezberden hadis tahdîs ettiğini bu şekilde de vehm¹³⁹ yaptığını söylemiştir. Buna mukabil Ebû Cafer b. Cerîr et-Taberî (ö. 310/923)'nin ise hafızası ondan daha sağlam bir başkasını görmediğini ifade etmiştir. İbn Hacer, İbn Kâmil'in onun ibâdet yönünü, özellikle de namaza olan düşkünlüğünü ifade etmesi açısından, günde dört yüz rek'at namaz kıldığını belirtmiştir.¹⁴⁰

Yukarıda zikredilen incelemelerde görüldüğü üzere hadis râvîleri yalnızca farz ibadetleri yerine getirmekle kalmamış, nafile ibadetlere verdikleri önemle temayüz

¹³⁵ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 72-76

¹³⁶ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, I, 33

¹³⁷ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 24-25

¹³⁸ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, I, 483

¹³⁹ Râvînin hadisi hep zanla, bazen böyle , bazen şöyle olarak terddütlü rivayet etmesi. Bu durum râvînin zabtının eksikliğini gösterir ve bu yönden cerhine sebep olur. Bkz. Aydın, *a.g.e.*, "Vehm" mad., 331

¹⁴⁰ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VI, 778

etmişlerdir. Râvîlerin gözlemleri anlatılmış ve muhaddislerin, râvîlerin ibadete verdikleri önemi ayrıca zikretme hususuna oldukça dikkat çektikleri görülmüştür.

Namaz ibadetiyle temeyüz etmiş olan yaklaşık otuz râvîyi incelemiş bulunmaktayız. En fazla dikkatimizi çeken husus namazla çok meşgul olan râvîlerin rivayetlerinin az olmasıdır. Zamanlarının çoğunu ibadetle geçirdikleri için rivayete fazla zaman ayıramamışlar ve haliyle rivayetleri az olmuştur. Bir diğer husus ise namaza düşkün olmasına rağmen mürciî fikirleri benimseyen az sayıda râvînin olmasıdır. Fakat rivayetlerinin *Kütüb-i Sitte*'de yer alması bu durumlarının ehli hadis tarafından dikkate alınmadığını göstermektedir. Bir diğer husus ise râvîlerin sıralaması kronolojik olarak yapıldığından sonraki dönemlerde rivayetlerin çoğalmasıyla paralel olarak râvîlerin ilmî durumlarının da ilk döneme nazaran daha problemlî olmasıdır. Netice itibariyle şu ana kadar yapılmış olan açıklama ve değerlendirmeler neticesinde çalışmanın konusunu teşkil eden ibadet-ilim ilişkisi içerisinde namaz ibadetiyle temayüz eden râvîler incelenmiştir. Bu incelemeler ve değerlendirmeler neticesinde varılan sonuç, genel itibariyle râvîlerin ibadete düşkünlüklerinin ilmî yönlerine, yani rivayetlerinin zayıflığına sebep olacak şekilde olumsuz etkilerinin az olduğudur.

2.2. Hadisçilerin Hayatında Orucun Yeri

Rivayetleri *Kütüb-i Sitte*'de geçen ve ikinci tabakadan olan **el-Esved b. Yezîd b. Kays en-Nehâî (ö. 75/694)**, muhadramûn'dan olup sika râvîlerdendir.¹⁴¹ İbn Hacer, Esved'in ilmî yönü hakkında, İbn Hanbel'in "sika"; İbn Sa'd'ın "sika ve sâlih hadisleri çoktur"; İbn Hibbân'ın ise fakih ve zâhid olduğu değerlendirmelerini nakletmiştir. Hakem'in ise Esved'in ibadet yönü hakkında söylediği; "zamanının çoğunu, oruç tutarak geçirirdi; bu yüzden gözlerinden biri kör oldu" açıklamasını nakletmiştir.¹⁴² Oruç ibadetine verdiği önem yukarıda zikredilen Esved'in, ilmî yönü hakkında olumsuz bir değerlendirme bulunmamaktadır. Bu da onun oruç ibadetine verdiği önemden dolayı gözlerinden birini kaybetmesine rağmen, ilmî hayatını olumsuz yönde etkilemediğini göstermektedir.

Oruç ibadetine verdiği önemle bilinen rivayetleri *Kütüb-i Sitte*'de bulunan faziletli râvîlerden **Arrâk b. Mâlik el-Gifârî (ö. 100/718)**, üçüncü tabakadandır.¹⁴³ İbn Hacer,

¹⁴¹ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, I, 88

¹⁴² İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 342-343

¹⁴³ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, II, 21

onun ibadet yönü hakkında, Ebû'l-Gasn'dan naklen; “zamanının çoğunu, oruçla geçirdiğini” belirtmiş; ilmi yönü hakkında ise İclî, Ebû Zür'a ve Ebû Hâtim'den naklen “sika” olarak açıklamıştır.¹⁴⁴ Görüldüğü üzere ibadet ilim ilişkisi müspet yönde gelişmiş oruç ibadetine verilen önem, râvînin ilmî yönüne olumsuz bir etki yapmamıştır.

Rivayetleri *Kütüb-i Sitte*'de geçen **Sâbit b. Eslem el-Bünânî (ö. 120/737)**, dördüncü tabakadan, sika ve âbid râvîlerdendir.¹⁴⁵ İbn Hacer, Sâbit'in ilmî yönü hakkında İclî ve Nesâî'nin “sika”; İbn Sa'd'ın “sika, me'mûn”; İbn Hibbân'ın ise, “Basra Ehli'nin âbidlerindedir” değerlendirmelerini nakletmiştir. İbadet yönü hakkında ise, Şu'be'den naklen, “oruca ve Kur'an okumaya önem veren biri olduğunu ve zamanının büyük kısmını oruç tutarak ve Kur'an okuyarak geçirdiğini” nakletmiştir.¹⁴⁶

Altmış yıl oruç tuttuğu rivayet edilen **Mansûr b. el-Mu'temer (ö. 132/749)**, namaz bölümünde de geçtiği üzere kendisinde ihtilaf edilmeyen âbid râvîlerdendir. Yukarıda ki örneğin aksine oruç ibadetine düşkün olmasına karşın Mu'temer'in zihninde bu sebepten ötürü bir ihtilat ya da teğayyür meydana gelmemiştir. Bu örnekler şunu gösteriyor ki ibadete verilen önemin fazla olması, her kişide zayıflık sebebi olmamıştır.

Rivayetleri Ebû Dâvûd'un *Sünen*'inde geçen ve oruç ibadetine verdiği önemle bilinen âbid Râvîlerden **Ebû Amr b. Hımâs (ö.139/756)**, altıncı tabakadandır.¹⁴⁷ İbn Hacer, İbn Sâ'd'ın, onun hakkında; “âbid, geceleri çok namaz kılardı ve kadınlara baktığından ötürü gözlerinin kör olması için Allah'a dua ederdi”; Ebû Hâtim'in ise; “meçhûl”¹⁴⁸ değerlendirmelerini nakletmiştir.¹⁴⁹ Yukarıda görüldüğü gibi âbid olan fakat ilmî yönü meçhûl olarak değerlendirilen Ebû Amr, muhtemelen ibadete verdiği önem sebebiyle zamanının büyük kısmını ibadetle geçirmiş, ilmî yönü arka planda kalmıştır. İfade etmiş olduğu zafiyet sebebiyle de günaha girmeme düşüncesiyle toplum içine fazla çıkmamış ve muhtemelen mechûl olarak değerlendirilmesine sebep olmuştur.

¹⁴⁴ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VII, 172-174

¹⁴⁵ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, I, 121

¹⁴⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 34

¹⁴⁷ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, II, 444

¹⁴⁸ Hadis öğrenimiyle meşhur olmamış veya âlimler tarafından ilim talabesi olarak tanınmamış ve kendisinden Sa'de bir râvînin hadis rivayet etmiş olduğu kimse. Meçhul râvî za'îf kabul edilir. Bkz. Aydın, *a.g.e.*, “Mechûl” mad., s. 180

¹⁴⁹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, X, 178

Ölünceye kadar Davûd orucu tutmuş ve haftada bir hatim yapmasıyla bilinen¹⁵⁰ zühd ve takvasıyla da meşhur olan ve rivâyetleri *Kütüb-i Sitte*'de geçen **Abdullah b. Avn b. Ertabân (ö.150/767)** altıncı tabakadandır.¹⁵¹ İbn Hacer onun ilmî yönü hakkında Ebû Hâtim ve İbn Sa'd'ın "sika" değerlendirmelerini nakletmiştir. İbadet yönü hakkında ise Ensârî'nin, onun hakkında söylediği "ölünceye kadar Davûd orucu tuttu" sözlerini ifade etmiştir.¹⁵²

Namaz ibadetine verdiği önemle bilinen **Mus'ab b. Sâbit b. Abdullah (ö. 157/773)**, oruç ibadetiyle de meşhur bir râvîdir. İbn Hacer onun, zamanının çoğunu oruçla geçirdiğini açıklamıştır.¹⁵³ Mus'ab'ın ilmi yönüyle ilgili değerlendirme yukarıda yapılmıştı. Namaz ve de özellikle oruca önem veren Mus'ab'ın âbid bir râvî olması, muhtemelen onun zihni yönü üzerinde olumsuz etki yapmış, bu da rivayetlerinin zayıf kabul edilmesine sebep olmuştur.

Rivayetleri Ebû Dâvûd, Tirmizî ve İbn Mâce'nin *Sünen*'lerinde geçen **İbrâhim b. İsmâil (ö. 165/781)**, sekizinci tabakadan za'îf olarak değerlendirilen râvîlerdendir.¹⁵⁴ İbn Hacer, İbrâhîm'in ilmî yönü hakkında İbn Hanbel'in, "sika"; İbn Ma'în'in, "Leyse bi şey"¹⁵⁵; Ebû Hâtim'in, "leyse bi'l-kaviyy"; Buhârî'nin, "münkeru'l-hadîs"; Nesâî'nin, "za'îf"; Dârekutnî'nin, "metrûk"; İclî'nin, "sika"; Ebû Ahmed el-Hâkim'in, "leyse bi'l-kâim", İbn Hibbân'ın "yukallibu'l-esânîd" ve "yerfeu'l-merâsîl" değerlendirmelerini nakletmiştir. İbadet yönü hakkında ise Muhammed b. Sâlih'in; "İbrâhîm'in namaz ibadetine önem veren âbid bir kişi olduğunu; altmış sene oruç tuttuğunu ve kalîlu'l-hadîs olduğunu" söylediğini nakletmiştir.¹⁵⁶ Namaz ve oruç ibadetiyle temayüz etmiş, fakat ilmî yönü hakkında olumsuz değerlendirmeler yapılmış olan İbrahim b. İsmail'in rivayetlerinin az olması zamanının büyük kısmını ibadete geçirdiğinin göstergesidir. Zamanının büyük kısmını ibadete hasretmesi ilim meclislerine fazla katılmadığını ve müzakere imkanı bulamadığını; bu da az olan

¹⁵⁰ Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, I, 156

¹⁵¹ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, I, 413, 3897

¹⁵² İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, V, 346-349

¹⁵³ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, X, 158-159

¹⁵⁴ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, I, 47

¹⁵⁵ Cerhin, Zehebî ve Sehâvî'ye göre dördüncü, Irâkî'ye göre üçüncü mertebesinde bulunan bir râvî hakkında kullanılan bir sîga. Böyle bir râvînin rivayet ettiği hadis hiçbir suretle alınmaz. 2. Yahyâ b. Ma'în, bu sîgayı cerh için de kullanmakla beraber bazen, râvînin az hadis rivayet etmiş biri olduğunu ifade etmek için kullanır ki, bu durumda cerh manası taşımaz. Bkz. Aydınlı, *a.g.e.*, "Leyse bi-Şey", 173

¹⁵⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 104-105

rivayetlerinde bile yanlış yapma olasılığına imkan vermektedir. Aynı şekilde rivayeti fazla olan birçok râvînin aksine rihle¹⁵⁷lere katılmaması da rivayetlerinin azlığına etki eden amillerden zikredilebilir.

Namaz bölümünde geçtiği üzere **Bişr b. el-Mufaddal (ö. 186/802)**, sika olmakla beraber Dâvûd orucu tutan âbid râvîlerdendir.

Rivayetleri *Kütüb-i Sitte*'de geçen sika, hâfız ve âbid râvîlerden **Vekî' b. el-Cerrâh (ö. 197/909)**, dokuzuncu tabakadan, büyük hadis hâfızlarından biridir.¹⁵⁸ İbn Hacer, İbn Sa'd'ın Vekî' hakkında "sika", "me'mûn", ve "kesîru'l-hadîs"; İclî'nin "sika", "âbid", "sâlih" ve edîp hadîs hâfızlarından; İbn Hibbân'ın ise "hâfız" ve "mutkîn" şeklindeki değerlendirmelerini nakletmiştir. İbn Ma'in'den rivayetle ise Vekî'in gece ibadetine ve oruca verdiği önemi açıklamıştır.¹⁵⁹ Çok oruç tutmanın zihni bir takım kusurlara sebebiyet verdiği bazı örneklerde görülmektedir; fakat her oruç tutan için aynı değerlendirme söz konusu değildir. Oruca ve gece ibadetine verilen önemin açıklandığı bu örnekte de görülmektedir ki; Râvînin oruç ibadetine verdiği önemin onun rivayetlerinin kabul edilmesi hususunda olumsuz bir etkisi yoktur.

Rivayetleri Buhârî'nin *Sahîh*'i ile Ebû Dâvûd'un *Sünen*'inde geçen **Ali b. Ca'd (ö. 230/844)**, dokuzuncu tabakanın küçüklerinden sika, sebt bir râvîdir.¹⁶⁰ İbn Hacer Ali'nin ilmî yönü hakkında İbn Ma'in'in "sika"; Ebû Zûr'a'nın, "sadûk fi'l-hadîs"; Ebû Hâtim'in, "mutkîn", "sadûk"; Nesâî'nin, "sadûk"; Dârekutnî'nin "sika"; İbn Adiyî'nin ise "mâ erâ bihî be's" değerlendirmelerini nakletmiştir. İbadet yönü hakkında ise; İshâk b. Ebû İsrâîl'den naklen, onun altmış sene "Dâvûd orucu" tuttuğunu söylemiştir.¹⁶¹ Oruç ibadetine verdiği önem açık bir şekilde görülen Ali b. Ca'd'ın, Dâvûd orucu tutmasının ilmî yönü hakkında yapılan değerlendirmeler dikkate alındığında ilmî hayatına olumsuz bir etkisi görülmemektedir.

Rivayetleri Ebû Dâvûd ve Nesâî'nin *Sünen*'lerinde geçen **Dâvûd b. Muaz el-Amekî (ö. 230/844)**, onuncu tabakadan, sika râvîlerdendir.¹⁶² İbn Hacer, ilmi yönü hakkında

¹⁵⁷ Hadis öğrenmek, hadislerle ilgili bilgiler elde etmek için yolculuğa çıkmak. Bkz. Aydın, *a.g.e.*, "Rihle 'fi Talebi'l-Hadîs'", 259

¹⁵⁸ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, II, 338

¹⁵⁹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, X, 123-131

¹⁶⁰ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, II, 38-39

¹⁶¹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VII, 289-293

¹⁶² İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, I, 235

Nesâî'nin "sika" değerlendirmesini nakletmiştir. İbadet yönü hakkında ise, Mahled b. el-Huseyn'den naklen onun, faziletli, çok oruç tutan ve zühd hayatıyla bilinen âbid bir kişi olduğunu nakletmiştir.¹⁶³

Oruç ibadetine verdiği önemle bilinen, rivayetleri Tirmizî'nin ve İbn Mâce'nin *Sünen*'lerinde geçen **İbrâhim b. Abdullah b. Ebû Hâtim** (ö. 244/858), onuncu tabakadan sadûk ve hâfız râvîlerdendir.¹⁶⁴ İbrâhîm'in ilmî yönü hakkında İbn Hacer, İbn Ma'in'in "lâ be'se bih"; Ebû Hâtim'in "şeyh"; Dârekutnî'nin "sika", "sebt"; Ebû Dâvûd'un "za'îf"; Nesâî'nin, "leyse bi'l-kaviyy" değerlendirmelerini nakletmiştir. Oruç ibadetine verdiği önemi ise İbrahim el-Harbî'nin; "biri gelip onu yemeğe çağırınca kadar oruç tutardı" ifadeleriyle açıklamıştır. İbn Hacer, İbn Devrekî'nin İbrâhîm'in zayıflığının sebebi olarak mezhebini söylediğini nakletmiştir. Keza Ebû'l-Feth el-Ezdî'nin de onun "sika" ve "sadûk" olmasına rağmen mezhebinden dolayı kötülenmesinin, yerilmesinin caiz olduğunu söylediğini nakletmiştir.¹⁶⁵ Sadûk ve hâfız olarak değerlendirilen, oruç ibadetine verdiği önemle bilinen İbrahim b. Abdullah, yukarıda görüldüğü gibi, ibadete verdiği önemden dolayı değil, fakat mezhebinden dolayı eleştirilmiştir. Bu durum da onun, ibadet hayatı ile ilmî hayatı arasındaki ilişkinin olumlu olduğunun; ibadetlerinin ilmî yönünü olumsuz bir şekilde etkilemediğini göstermektedir.

Buraya kadar yapılan incelemeler neticesinde oruç ibadetiyle temayüz etmiş râvîlerin bu yönlerinin, rivayetlerine, yani ilmî yönlerine etkisi araştırılmıştır. Diğer ibadetlere nazaran oruç ibadetinin, kişinin kendisini yemeden ve içmeden alıkoyması neticesinde zihni olumsuz etkilediği açıktır. Bunun neticesinde yukarıdaki örneklerde incelenen râvîlerin bir kısmında oruç ibadetinin hafızayı olumsuz etkilediği görülmüştür. Ayrıca tarihsel olarak incelendiğinde ise namaz bölümünde olduğu gibi ilk devirlerde rivayet işinin henüz fazla olmaması dolayısıyla râvîlerin genel durumu müsbet seyretmiştir. Fakat sonraki dönemler hem rivayetlerin çoğalması hem de ibadet eğilimli bir hayat ibadete düşkün râvîlerin rivayetlerinde bazı noktalarda kusurlu olmalarına sebebiyet vermiştir.

¹⁶³ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, III, 201-202

¹⁶⁴ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, I, 52

¹⁶⁵ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 132-133

2.3. Hadisçilerin Hayatında İnfakın Yeri

Çalışmanın başında ibadet kavramının tanımını yapılırken, insanın, Allah'a saygı, sevgi ve itaatini göstermek, onun hoşnutluğunu kazanmak niyetiyle ortaya koyduğu belirli tutum ve gerçekleştirdiği davranışlar¹⁶⁶; daha genel bir ifadeyle Yüce Yaratıcının razı olduğu fiiller¹⁶⁷ şeklinde açıklanmıştır. Bu bölümde de ibadet alanı içerisine giren infak konusuna, râvîlerin verdikleri önem incelenecektir.

Rivayetleri Buhârî'nin *Sahîh*'i ile Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce'nin Sünen'lerinde geçen **Kâsım b. Abdurrahman el-Kûfî (ö. 120/737)**, dördüncü tabakadan sika ve âbid râvîlerdendir.¹⁶⁸ İbn Hacer onun ilmî yönü hakkında İbn Sa'd'ın "sika ve kesîru'l-hadîs"; İbn Maîn ve İclî'nin "sika" değerlendirmelerini nakletmiştir. İbn Hacer, Muhârib'den naklen; Muhârib'in Beytül Makdis'de onunla arkadaşlık yaptığını ve onun üç şeyle kendilerine üstün olduğunu söylemiştir; çok namaz kılmak, gerektiğinde konuşmak ve cömertlik.¹⁶⁹ İlmî yönü sika olarak değerlendirilen Kâsım'ın ibadet eksenli bir hayat yaşadığı açıklanmaktadır.

Rivayetleri Buhârî'nin *Sahîh*, Ebû Dâvûd ve Nesâî'nin Sünen'lerinde yer alan **Muâfî b. İmrân (ö. 185/898)** dokuzuncu tabakanın büyüklerinden, sika, fakih ve âbid bir kişi olarak değerlendirilmiştir.¹⁷⁰ İbn Hacer, Muhammed b. Müsennâ'dan naklen onun yalnız başına bir şey yemediğini belirterek insanlara ikram etmedeki cömertliğini açıklamıştır. İlmî yönü hakkında ise İbn Hacer, İbn Maîn, Ebû Hâtim ve İclî'nin "sika"; Ebû Zür'a'nın "sâlih"; İbn Sa'd'ın, "sika", "hayır ehli", "fazilet örneği" ve "sâhibü sünnet"; İbn Hibbân'ın ise, zâhidane bir hayat yaşayan âbidlerden olduğu değerlendirmelerini nakletmiştir.¹⁷¹ Hakkında yapılan değerlendirmelerden anlaşıldığı üzere âbidlerden olan ve cömertliğiyle bilinen Muâfî b. İmrân'ın ibadet yönünün ilmî yönü üzerinde herhangi bir olumsuz etkisi yoktur.

Rivayetleri Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*'lerinde geçen **Muğîre b. Ebû Bürde (ö. 100/718)**, üçüncü tabakadan sika bir kişidir.¹⁷² İbn Hacer Muğîre'nin ibadet yönünü

¹⁶⁶ Küçük, "İbadet" mad., *DİA*, XIX, 233

¹⁶⁷ Zebîdî, *Tâcu'l-arûs min cevheri'l-Kâmûs*, XVI, 330

¹⁶⁸ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, II, 125

¹⁶⁹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VIII, 321-322

¹⁷⁰ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, II, 264

¹⁷¹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, X, 199-200

¹⁷² İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, II, 273

Abdullah b. Ebû Sâlih'den naklen; “çok tasaddukta bulunan bir kişidir”, ilmî yönünü ise Nesâî'den naklen, “sika”, Ebû Dâvûd'dan naklen ise “ma'rûf”¹⁷³ olarak açıklamıştır.¹⁷⁴

Beşinci tabakada yer alan, rivayetleri Müslim'in *Sahîh*'inde geçen **Muğîre b. Abdurrahman b. el-Hâris b. Hişâm (ö. 100/718)**, sika ve cömertliğiyle bilinen râvîlerdendir.¹⁷⁵ Muğîre'nin cömertliğini İbn Hacer, Zübeyr'den naklen; “bulunduğu bütün yerlerde insanlara ikramda bulunurdu” şeklinde açıklamıştır. İlmî yönü hakkında ise; İbn Hacer, Muhammed b. Ömer'den naklen “sika” ve “kesîru'l-hadîs”; Ebû Hâtim'den naklen ise “sâlihu'l-hadîs” ve “sika” değerlendirmelerini nakletmiştir.¹⁷⁶

Rivayetleri *Kütüb-i Sitte*'de geçen **Muhammed b. Sûka beşinci tabakadan** sika, âbid ve kendisinden razı olunan râvîlerdendir.¹⁷⁷ İbn Hacer onun ilmî yönü hakkında İclî'nin “sebt”; Ebû Hâtim'in “salihu'l-hadîs”; “Nesâî'nin ise “sika” değerlendirmelerini nakletmiştir. İnfak hususuna verdiği önemi ise İbn Uyeyne'den naklen; Mekke'de üç kişi vardır ki kendilerine yarın size ölüm gelecek denilse günlük yaşantıları dışında bir şey yapmazlardı. Bu üç kişiden birinin de, Muhammed b. Sûka olduğunu zikretmiştir. İclî'nin de onun ilmî yönü hakkında “sika” değerlendirmesini yaptıktan sonra infak etme hususundaki gayretini şöyle belirtir; “Muhammed kumaş ticaretine atıldı ve bu işten yüz bin dirhem kazandığında Mekke'ye dönüp bunu hayır için kazandığını söyledi ve parasının hepsini tasadduk etti.” Onun hakkında “sahibü sünnet ve ibadet” olduğu, çok hayır peşinde koştuğu fakat rivayetlerinin az olduğu¹⁷⁸ değerlendirmeleri nakledilmiştir.¹⁷⁹

Rivayetleri Ebû Dâvûd, Tirmizi, Nesâî ve İbn Mâce'nin *Sünen*'lerinde geçen, **Abdurrahman b. Ebbân b. Osman el-Emevî, altıncı tabakadan** sika, âbid ve rivayeti az râvîlerdendir.¹⁸⁰ İbn Hacer Abdurrahman'ın ilmî yönü hakkında Nesâî'nin “sika”; Vâkidî (ö. 207/823)'nin “kalîlü'l-hadîs” değerlendirmelerini nakletmiştir. Mus'ab b. Osman'dan gelen bir rivayette ise onun cömertliği şöyle ifade edilmiştir; “Abdurrahman

¹⁷³ Za'îf bir râvî ile, za'îf olsun sika olsun, ondan daha iyi durumda olan bir râvînin birbirine aykırı şekilde rivâyet ettikleri hadislerden, daha iyi durumda olan râvînin rivâyet ettiği hadis. 2. Sahih veya hasen hadis. Bkz. Aydınlı, *a.g.e.*, “Ma'rûf” mad., s. 179

¹⁷⁴ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, X, 356-357

¹⁷⁵ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, II, 274

¹⁷⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, X, 265-266

¹⁷⁷ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, II, 178

¹⁷⁸ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IX, 209-210

¹⁷⁹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, V, 31-32

¹⁸⁰ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, I, 440

köleleri satın alır sonra onları güzelce giydirir ve hürriyetlerine kavuştururdu; bunu da sırf Allah rızası için yapardı.” Aynı zamanda namaz ibadetine de düşkün olan Abdurrahman’ın ölümünün, namaz kılariken secde halinde olduğunu Mus’ab’dan gelen rivayetle İbn Hacer nakletmiştir.¹⁸¹

Rivayetleri İbn Mâce’nin *Sünen*’inde bulunan **Heyyâc b. Bistâm (ö. 177/793)** yedinci tabakadandır.¹⁸² İbn Hacer, Mâlik b. Süleyman’dan naklen Heyyâc’ın cömert bir kişi olduğunu nakletmiştir. İlmî yönüyle ilgili ise; İbn Maîn’in, “za’îfü’l-hadîs”¹⁸³; Ebû Hâtim’in, “yukteb hadîsuh”¹⁸⁴ fakat “ihticâc”¹⁸⁵ edilmez; İbn Hibbân’ın, Mürcie mezhebinden olduğunu ve sika râvîlerden “mevzû”¹⁸⁶ rivâyetlerde bulunduğunu; İbn Hanbel ve Ebû Dâvûd’un, “metrûku’l-hadîs”¹⁸⁷ olduğunu; Sâlih b. Muhammed’in ise onun ancak iki ya da üç hadisinin, sadece “i’tibâr”¹⁸⁸ için alınabileceği, değerlendirmelerini nakletmiştir.¹⁸⁹ Cömertliği açıkça ifade edilen Heyyâc’ın, ilmî yönü hakkında ciddi tenkitler söz konusudur. Yukarıdaki değerlendirmeler dikkate alındığında onun hadis âlimleri nezdinde itibar görmediği anlaşılmaktadır. Buna sebep olan hususlardan birisi olarak mezhebi gösterilmiştir. Zira yapılan tenkitlerden bir tanesinde bu husus özellikle ifade edilmektedir.

Rivayetleri Ebû Dâvûd, Tirmizî ve Nesâî’nin *Sünen*’lerinde geçen **Ubeydullah b. Muhammed b. Âişe (ö. 228/842)** onuncu tabakanın büyüklerindedir.¹⁹⁰ İbn Hacer,

¹⁸¹ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, VI, 130-131

¹⁸² İbn Hacer, *Takrîbü’l-Tehzîb*, II, 331

¹⁸³ Zehebî’ye göre cerhin beşinci mertebesinde bulunan bir râvî hakkında kullanılan bir sığa. Böyle bir râvînin rivayet ettiği hadis, başka bir senedinin olup olmadığını araştırmak ve ona göre değerlendirmek üzere yani İ’tibâr için alınır. Bkz. Aydınli, *a.g.e.*, “Za’îfü’l-Hadîs” mad., s. 339

¹⁸⁴ 1. Sehâvî’ye göre ta’dîlin altıncı mertebesinde bulunan bir ravi hakkında kullanılan bir sığa. Böyle bir ravinin rivayet ettiği hadis, başka bir senedinin olup olmadığını araştırmak ve ona göre değerlendirmek üzere yani i’tibâr için alınır. Bkz. Aydınli, *a.g.e.*, “Yukteb Hadîsuh” mad., s. 339

¹⁸⁵ Hadisi delil olarak kullanmak, delil olarak ileri sürmek. Bkz. Aydınli, “İhticâc” mad., *a.g.e.*, s. 145

¹⁸⁶ 1. Söylemediği veya yapmadığı halde iftirayla Resûlüllâh’a (sallâllâhü aleyhi ve sellem) ait olduğu söylenen hadis. 2. Gerçekte Resûlüllâh’a ait olsa da kizble cerhedilmiş olan bir râvînin rivayet ettiği hadis. Bkz. Aydınli, *a.g.e.*, “Mevzû” mad., s. 190

¹⁸⁷ 1. Metrûk râvî manasına kullanılır. Metrûk ise; İttihâm bi’l-Kizb, Fısk, Kesretü’l-Galat, Fartu’l-Gaflet gibi ağır bir kusurla tenkid edilen râvînin tek başına rivayet ettiği hadis. 2. Kizble itham edilen râvînin, dinin zaruri kaidelerine aykırı olmayan rivayeti. (Aykırı olursa mevzû’ adını alır.) Bkz. Aydınli, *a.g.e.*, “Metrûk/Metrûku’l-Hadîs” mad., s. 187-188

¹⁸⁸ Hadisin aynısının ya da benzerinin başka yollardan rivayet edilip edilmediğini ortaya çıkarmak için araştırma yapmak, hadisin başka senedini araştırmak. Bu araştırma işi, daha ziyade za’îf bir hadisi, benzerini bularak kuvvetlendirmek maksadıyla yapılır. Ancak bu da kuvvetlendirmeye elverişli olup fazla za’îf olmayan hadisler için mümkündür. Her zayıf hadis için bu araştırma yapılmaz. Bkz. Aydınli, *a.g.e.*, “İ’tibâr” mad., s. 158

¹⁸⁹ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, XI, 88-89

¹⁹⁰ İbn Hacer, *Takrîbü’l-Tehzîb*, I, 499-500

Sâcî'den naklen onun, Basra'nın büyüklerinden “sadûk” ve cömert; Ebû Hâtîm'den naklen “sadûk” ve “sika”; İbn Hibbân'dan naklen ise “Müstakîmü'l-hadîs”¹⁹¹ değerlendirmelerini nakletmiştir.¹⁹²

Rivayetleri *Kütüb-i Sitte*'de geçen **Muhârib b. Dessâr**, sika ve âbid râvîlerdendir. İbn Hacer, İclî, İbn Maîn, Ebû Zûr'a, Ebû Hâtîm, Yakup b. Süfyân ve Nesâî'nin, Muhârib'in ilmî yönü hakkında “sika” değerlendirmesi yaptıklarını nakletmiştir. İbadet yönü hakkında ise Sevrî'nin; “ondan daha faziletli ve âbid bir başkasını görmedim” dediğini nakletmiş ve onun cömert bir kişi olduğunu açıklamıştır. İbn Sa'd'ın ise onun; “Mürchie mezhebinden olduğunu ve rivayetleriyle ihticâc edilmeyeceği” değerlendirmesini nakletmiştir.¹⁹³ İfade edildiği üzere, râvîlerin benimsedikleri mezheplerin rivayetlerinin değerlendirilmesinde etkili olduğu gözükmektedir. Muhârib b. Dessâr, sika ve âbid bir kişi olmasına rağmen mezhebenden ötürü rivayetleriyle ihticâc edilmeyeceği ifade edilmektedir.

Rivayetleri Buhârî'nin *el-Edebü'l-Müfred* ve Tirmizî'nin *Sünen*'inde geçen **İbrâhim b. Edhem b. Mansûr el-İclî** (ö. 162/778) sekizinci tabakanın sadûk râvîlerindedir.¹⁹⁴ Zühd hayatıyla bilinen İbrâhim b. Edhem'in ilmî hayatı hakkında İbn Hacer, Nesâî'nin “sika”, “me'mûn”; Dârekutnî'nin, “sahîhu'l-hadîs”; İbn Maîn'in, “âbid”, “sika”; İclî'nin, “sika”, değerlendirmelerini; İbadet yönü hakkında ise İbn Hibbân'ın “fıkıh, takva ve cömertlik hususunda sabırlı birisidir” değerlendirmesini nakletmiştir.¹⁹⁵ Meşhur zâhidlerden olan İbrâhim b. Edhem ibadet hayatında olduğu gibi ilmî hayatıyla da meşhur bir kişidir. İbadet ve zühd hayatına verdiği önemin, ilmî yönünü olumsuz bir şekilde etkilemediği gözükmektedir.

Cömertliğiyle bilinen, rivayetleri Buhârî'nin *Sahîh*'i ile Ebû Dâvûd, Tirmizî, İbn Mâce ve Nesâî'nin *Sünen*'lerinde geçen **İshak b. Râşid el-Cezerî, yedinci tabakadandır.**¹⁹⁶ İbn Hacer, İshâk'ın ilmî yönü hakkında Ebû Hâtîm'in “şeyh”; Nesâî'nin “leyse bihî be's” ve İclî'nin “sika” değerlendirmelerini nakletmiştir. Cömertliği hakkında ise,

¹⁹¹ Sahih yahut hasen olan hadis hakkında kullanılan bir ifade. Bkz. Aydınlı, *a.g.e.*, “Mustakîm” mad., s. 228

¹⁹² İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VII, 45-46

¹⁹³ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, X, 50

¹⁹⁴ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, I, 46-47

¹⁹⁵ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 102-103

¹⁹⁶ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, I, 69

Ubeydullah b. Amr'ın; “İshâk'ın servet sahibi olduğunu ve otuz bin dirhemden fazla infakta bulunduğunu” söylediğini nakletmiştir.¹⁹⁷

Rivayetleri Buhârî'nin *el-Edebü'l-Müfred* ve *Sahîh'* –muallak- inde Müslim'in *Sahîh'*i ile Ebû Dâvûd, İbn Mâce, Nesâî ve Tirmizî'nin *Sünen*'lerinde geçen **Hammâd b. Ebû Süleymân (ö. 120/737)** beşinci tabakadan, sadûk fakat vehim yapan râvîlerdendir.¹⁹⁸ İbn Hacer Hammâd'ın ilmî yönü hakkında İbn Hanbel'in “mukârebül-hadîs¹⁹⁹”; İbn Maîn, İclî ve Nesâî'nin “sika”; Ebû Hâtim'in, “sadûk, fakat hadisiyle ihticâc edilmez; zira o fıkhîta ehildir”; İbn Sa'd'ın ise, “hadiste zayıftır, âhir ömründe ihtilât etmiş, Mürcie mezhebinden ve kesîru'l-hadîs'tir” değerlendirmeleri nakletmiştir. İnfak hususuna vermiş olduğu önemi ise Ebû Dâvûd et-Tâî'nin; “ikram etmede ve parayla yapılan hayırlar hususunda çok cömertti” dediğini nakletmiştir.²⁰⁰ Ebû Hanife (ö. 150/767)'nin hocalarından olan Hammâd, genel itibariyle sika ve sadûk bir râvî olarak değerlendirilirken ömrünün sonunda ihtilata uğradığı ifade edilmiştir. Hakkında yapılan olumsuz değerlendirmeler muhtemelen bu sebepten ve mezhebinden kaynaklanmaktadır.

Rivayetleri, Müslim'in *Sahîh'*i ile Ebû Dâvûd ve Nesâî'nin *Sünen*'lerinde yer alan **Hasan b. İsa b. Mâsercis (ö. 240/854)**, onuncu tabakadan sika bir râvîdir.²⁰¹ İbn Hacer, Ebûbekir b. Müemmil b. el-Hasan b. İsa'dan naklen, dedesinin yaptığı son hacda üç yüz bin dirhem infakta bulunduğunu söylemiştir. İbn Hacer onun ilmî yönü hakkında Dârekutnî'nin, “sika” değerlendirmesini nakletmiştir.²⁰²

Rivayetleri, *Kütüb-i Sitte*'de geçen **Abdullah b. el-Mübârek (ö. 181/797)**, sekizinci tabakadan, sika, sebt, fakih, âlim ve cömertlik gibi vasıflarla nitelenmiş bir kişidir. İbn Hacer onu, hayır özelliklerini kendisinde toplayan biri olarak tanıtmıştır.²⁰³ İlmî yönü hakkında ise, İbn Maîn'in, “sika”; İbni Sa'd'ın, “sika, me'mûn ve birçok ilmi de kendisinde toplamıştır”; İclî'nin ise “sika, sebt fi'l-hadîs ve sâlih bir kişidir”

¹⁹⁷ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 230-231

¹⁹⁸ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, I, 195

¹⁹⁹ Vasat bir ravi hakkında kullanılan bir sığa olduğu – ki, bu durumda övgü ifade eder- söylenmişse de, genellikle mukâribü'l-hadîsle aynı mana olduğu kabul edilir. Bkz. Aydınlı, *a.g.e.*, “Mukârebü'l-Hadîs” mad., s. 212

²⁰⁰ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, III, 16-18

²⁰¹ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, I, 171

²⁰² İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 544

²⁰³ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, I, 418

değerlendirmelerini nakletmiştir. İnfak ibadetine verdiği önemi ise, Ali b. el-Huseyin b. Şakîk'ten naklen, “fakirlere her sene bin dirhen infak ederdi” şeklinde açıklamıştır.²⁰⁴

Rivayetleri, Müslim'in *Sahîh*'i ile İbn Mâce'nin *Sünen*'inde geçen **Hüseyin b. Hafs (ö. 210/825)**, onuncu tabakanın büyüklerinden sadûk bir râvîdir.²⁰⁵ İbn Hacer onun hakkında Ebû Hâtim'in, “sıdk ehliendir”; cömertliği hususunda ise, “her sene yüz bin dirhem kazanırdı da zekat kendisine hiçbir zaman farz olmazdı.” değerlendirmelerini nakletmiştir.²⁰⁶

Rivayetleri Buhârî'nin *Sahîh*'inde muallak olarak, Ebû Dâvûd ve Nesâî'nin *Sünen*'lerinde geçen **Hüseyin b. el-Velîd el-Kureşî (ö. 202/817)**, dokuzuncu tabakadan, sika râvîlerdendir.²⁰⁷ İbn Hacer onun hakkında İbn Hanbel, İbn Ma'în ve Dârekutnî'nin, “sika”; Nesâî'nin, “leyse bihî be's”; Hatîb'in ise, “sika ve fakih” değerlendirmelerini nakletmiştir. Cömertliği hususunda ise Ebû Ahmed'den naklen, “Hüseyin b. el-Velîd cömertliğiyle meşhurdur; yemek yedirmeden kimseye hadis tahdis etmezdi.” değerlendirmesini nakletmiştir.²⁰⁸

Bu bölümde râvîlerin, ibadet kavramı içerisinde yer alan infak hususuna verdikleri önem incelenmiş ve değerlendirmelerde bulunulmuştur. Varılan sonuç, âbid olan ve infak etmeye verdikleri önemle tanınan râvîler, genelde rivayetleri kabul gören sika ve sadûk râvîlerdir. Bununla beraber ihtilattan ve mezhebenden dolayı tenkide tabi tutulmuş ve rivayetleriyle ihticac edilmez değerlendirilmesi yapılmış râvîler de olmuştur fakat bunların sayısının az olduğu gözlenmiştir. Hulasa, bu bölümde incelenen râvîlerin, ibadet hayatlarıyla ilmi yönleri arasında paralel bir ilişki söz konusudur, değerlendirilmesi yapılabilir.

2.4. Hadisçilerin Hayatında Haccın Yeri

Bu bölümde de hadisçilerin hac ibadetine verdikleri önem işlenecek, ilmî yönlerine temas edilecek ve gerekli görülen yerlerde açıklamalar yapılacaktır.

²⁰⁴ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, V, 382-387

²⁰⁵ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, I, 176

²⁰⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 337-338

²⁰⁷ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, I, 180

²⁰⁸ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 374-375

Her sene haccetmesiyle bilinen rivayetleri Müslim'in Sahîh'inde geçen **Selman b. Rebîa** hakkında İbn Hacer, İbn Sa'd ve İclî'nin, "sika"; değerlendirmelerini nakletmiştir. Kendisinin Sahabeden olduğu söylene de²⁰⁹ İbn Hacer, İbn Sa'd'ın onu Kûfeli Tâbiîler arasında zikrettiğini ve rivayetlerinin az olduğunu söylemiştir. İclî'nin onun Kûfe'li ve Tâbiîn'in büyüklerinden olduğunu; İbn Hibbân'ın da onu, Tâbiîn arasında zikrettiğini, sâlih bir kişi olduğunu ve her sene haccettiğini söylediğini" nakletmiştir.²¹⁰

Rivayetleri, *Kütüb-i Sitte*'de geçen, **Tâvus b. Keysân el-Yemânî (ö. 106/724)**, üçüncü tabakanın sika, fakih ve faziletli râvîlerindedir.²¹¹ İbn Hacer Tâvus'un ilmî yönü hakkında Ebû Zür'a'nın, "sika", İbn Hibbân'ın ise Yemen'in âbidlerindedir" değerlendirmelerini nakletmiştir. İbn Hibbân'ın da onun Yemen'in âbidlerinden ve Tabiîn'in büyüklerinden olduğunu ve kırk defa haccettiğini ve duasının makbul bir kişi olduğunu söylediğini nakletmiştir.²¹²

Rivayetleri İbn Mâce'nin Sünen'inde geçen **Muhammed b. Târik el-Mekkî, dördüncü tabakadan** sika ve âbid râvîlerindedir.²¹³ İbn Hacer onun ilmî yönü hakkında Nesâî'nin "sika"; Ebû Hâtim'in ise "salih bir kişidir" değerlendirmelerini nakletmiştir. Ahmed b. İbrahim ed-Devrekî'den naklen ise onun ibadet yönü hakkında şu değerlendirmeyi yaptığını nakletmiştir; "Ahmed Kâbe'ye komşuydu ve her gün yetmiş defa Kabe'yi tavaf ederdi."²¹⁴

Rivayetleri *Kütüb-i Sitte*'de geçen **Saîd b. Süleymân ed-Dabiyy (ö. 225/839)**, onuncu tabakanın büyüklerinden sika ve hafız bir râvîdir.²¹⁵ İbn Hacer onun ilmî yönü hakkında Ebû Hâtim'in, "sika ve me'mûn"; İclî'nin, "sika"; İbn Sa'd'ın ise, "sika ve kesîru'l-hadîs" değerlendirmelerini nakletmiştir. Hac ibadetine verdiği önemi ise Sâlih b. Muhammed'in, "Saîd'in altmış defa haccettiğini bizzat kendisinden işittiğini söylediğini" nakletmiştir.²¹⁶

²⁰⁹ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, I, 305

²¹⁰ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IV, 136-137

²¹¹ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, I, 359

²¹² İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, V, 8-10

²¹³ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, II, 182

²¹⁴ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IX, 234-235

²¹⁵ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, I, 290

²¹⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IV, 43-44

Bu bölümde de hadisçilerin hac ibadetine verdikleri önem incelenmiş ve ilmî yönleriyle birlikte zikredilmiştir. Sıralama yine kronolojik olarak verilmiştir. Tesbit edilen örnekler dikkate alındığında bu bölümde de râvîlerin genelde ibadet hayatlarının özelde ise hac ibadetine verdikleri önemin ilmî hayatları üzerinde olumsuz bir etkisinin olmadığı gözükmektedir.

2.5. Hadisçilerin Hayatında Gece İbadetinin Yeri

Hadisçiler farz ibadetleri yerine getirmekle beraber, nafil ibadetlere de ayrı bir önem vermişlerdir. Bu bölümde de nafil ibadetlerin önemlilerinden biri olan gece ibadetine verdikleri önemle bilinen hadisçiler incelenecektir.

Rivâyetleri Ebû Dâvûd ve Nesâî'nin *Sünen*'lerinde geçen, zühd ve takvâsıyla meşhur ve ibâdetlerine de son derece düşkün olan râvîlerden biri de **Haccâc b. Furâfisa, altıncı tabakadandır**. İbn Hacer, onun “sadûk, âbid ve önemli bir kişi olduğunu belirtmiştir.²¹⁷ İbn Hacer onun ilmî yönü hakkında İbn Maîn'in “ lâ be'se bih”; Ebû Zür'a'nın ise “leyse bil kaviyy” değerlendirmesini nakletmiştir. Ebû Hâtim'in ise “sâlih bir kimsedir ve abidlerdendir” değerlendirmesini nakletmiştir. İbn Hibbân'ın da onun hakkında Sevrî'den rivayet etmiş olduğu şu olayı anlatmıştır: “Sevrî, Haccâc'ın yanında on üç gece kaldığını ve bu zaman diliminde onun ne yediğini ne içtiğini ne de uyduğunu görmediğini söylemiştir.”²¹⁸ İfade edilen bu olay onun ibadet hayatına ne ölçüde değer verdiğini açıklamaktır.

Rivâyetleri *Kütüb- i Sitte*'de geçen **Ma'bed b. Hâlid b. Müreyr (ö. 118/736)**, üçüncü tabakadan sika ve âbid bir râvîdir.²¹⁹ Gece ibadetine vermiş olduğu önemle bilinen Ma'bed'in ibadet yönü hakkında İbn Hacer, İbn Hibbân'dan naklen; “ibadetlerine ve özellikle teheccüd namazına önem veren bir kişiydi” değerlendirmesini yapmıştır. İlmî yönü hakkında ise İbn Sa'd'ın, “inşallah sika”dır; İclî, Nesâî ve İbn Adiy'ın, “sika”; Ebû Hâtim'in “sadûk”; İbn Sa'd'ın ise “kalîlü'l-hadîs” değerlendirmelerini nakletmiştir.²²⁰ Sikalığı hususunda ihtilaf edilmeyen Ma'bed'in, rivayetlerinin az olması hem rivayetleri muhafaza etmesini hem de ibadete daha fazla zaman ayırmasını kolaylaştırmıştır.

²¹⁷ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, I, 156

²¹⁸ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 379

²¹⁹ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, II, 267-268

²²⁰ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, X, 221-222

Rivayetleri *Kütüb-i Sitte*'de geçen **Ebûbekir b. Muhammed b. Amr** (ö. 120/737), beşinci tabakadan, sika ve âbid râvîlerdendir.²²¹ İbn Hacer, Ebûbekir'in ilmî yönü hakkında İbn Ma'în'in "sika"; Vâkidî'nin "sika ve kesîru'l-hadîs" değerlendirmelerini nakletmiştir. İbadet yönü hakkında ise hanımının onun hakkında; "kırk yıl yatağına yatmadığını, yani gece uykusu uyumadığını ve ibadetle meşgul olduğunu" söylediğini nakletmiştir.²²² İlmî yönü sika olarak değerlendirilen Ebûbekir b. Muhammed'in, ibadete verdiği önem de açıktır. İbadet hayatı hakkında yukarıda söylenenler, onun ibadet hayatına verdiği önemi ortaya koyma açısından abartılı ifadeler olarak değerlendirilmelidir. Zira bir insanın hiç gece uykusu uyumadan hayatını devam ettirmesi mümkün değildir. Kastedilen husus ise mümkün olduğu kadar az uyku uyuduğudur. Rivayetin fazla olması ile ibadete düşkünlüğü arasında da bir çelişki yoktur; zira önceki bölümlerde geçtiği üzere ibadete düşkün râvîler aynı zamanda hadis rivayetiyle meşgul olmuşlar ve kesîru'l-hadîs olarak adlandırılmışlardır. Burada da az uyku uyuduğu ifade edilen Ebûbekir'in ibadet ve ilme yeterince zaman ayırması hem ibadete önem vermesini hem de hadis rivayetiyle meşgul olmasını mümkün kılmaktadır.

Rivayetleri *Kütüb-i Sitte*'de geçen **Zübeyd b. el-Hâris** (ö. 122/739), altıncı tabakadan sika, sebt ve âbid râvîlerdendir.²²³ İbn Hacer, Zübeyd'in ilmî yönü hakkında İbn Ma'în, Nesâî, Ebû Dâvûd ve İclî'nin "sika"; İbn Hibbân'ın ise "fakih ve âbid bir kişidir", değerlendirmelerini nakletmiştir. İbadet yönü hakkında ise, İbn Şübrüme'nin; "Zübeyd, gecenin büyük bölümünü namaz kılarak değerlendirirdi."; Ya'kûb b. Süfyân (ö. 277/890)'ın ise "sika, ve hayır ehli bir kişi, fakat Şîa²²⁴, ya meyletti" değerlendirmelerini nakletmiştir.²²⁵

²²¹ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, II, 407

²²² İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, XII, 38-40

²²³ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, I, 252

²²⁴ 1. Hz. Ali'yi Hz. Osman'dan üstün tutmakla beraber Hz. Ebûbekir ile Hz. Ömer'den önde kabul etmeyen Hz. Ali taraftarı (ilk zamanlardaki bir kullanım); "Hz. Ali'yi Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer'den üstün gören, ayrıca bunlara kötü söz söyleyip kin tutan Hz. Ali taraftarı (Müteahhirûna göre). Bkz. Aydın, *a.g.e.*, "Şi'î" mad., s. 299

²²⁵ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, III, 310-311

Oruç ibadetine verdiği önemden dolayı, zamanının çoğunu oruç tutarak geçiren **Ebû Amr b. Hımâs (ö.139/756)** gece ibadetine de önem vermiş ve gecenin büyük kısmını ibadetle geçirdiği rivayet edilmiştir.²²⁶

Rivayetleri *Kütüb- Sitte*'de geçen ve teheccüd namazına verdiği önemle bilinen **Yahyâ b. Saîd b. Hayyân (ö. 145/762)**, altıncı tabakadan sika ve âbid râvîlerdendir.²²⁷ İbn Hacer onun, gece ibadetine verdiği önemi açıklamış, ilmî yönü hakkında ise; İbn Ma'în, İclî ve Nesâî'den naklen "sika"; Ebû Hâtim'den naklen ise "sadûk" değerlendirmelerini nakletmiştir.²²⁸ Görüldüğü üzere Yahyâ b. Saîd de ibadete verdiği önemle bilinen sika râvîlerdendir. İbadet hayatına düşkünlüğünün ilmî hayatına, yani rivayetlerine herhangi bir olumsuz etkisi söz konusu değildir.

Kur'an okumaya verdikleri önemle bilinen râvîler arasında anılan **Ebû Uyeyne, altıncı tabakadan**, geceleri az uyuyarak, ibadetle değerlendiren sika ve âbid râvîlerdendir.²²⁹

Rivayetleri Buhârî'nin *Sahîh*'i -muallak- ile Tirmizî ve İbn Mâce'nin *Sünen*'lerinde bulunan **Rebî b. Sabîh (ö. 160/776)**, yedinci tabakadan âbid, sadûk fakat seyyi'ul-hıfz²³⁰ râvîlerdendir.²³¹ İbn Hacer, Rebî'in ilmî yönü hakkında İbn Hanbel'in "lâ be'se bih"; İbn Ma'în'in "leyse bihî be's"; İbn Sa'd'ın "za'îf"; Ebû Zür'a'nın "sadûk" değerlendirmeleriyle beraber, İbn Hibbân'ın, "Basra Ehli'nin âbid ve zâhidlerindendir" değerlendirmelerini nakletmiştir. İbn Hacer, Rebî'in ibadet yönü hakkında İbn Hibbân'ın; "âbidlerden ve zâhidlerden biridir; gece ibadetine o kadar düşküdü ki geceleyin, evinden arıların çıkarmış olduğu sesler gibi sesler gelirdi; ibadet yönü böyle olmasına rağmen hadiste "za'îf" bir râvîdir" değerlendirmelerini nakletmiştir.²³² Rebî'in zahidane bir hayat yaşaması ilmî müzakerelere fazla katılmadığını, dolayısıyla hadis rivayetinde za'îf kabul edilmesine sebep olduğu düşünülebilir.

²²⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, X, 178, İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, II, 444

²²⁷ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, II, 355

²²⁸ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, XI, 214-215

²²⁹ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, II, 335, İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, XI, 105-106

²³⁰ Cerhin Zehebî ve Irâkî'ye göre beşinci, Sehavî'ye göre altıncı tabakada bulunan bir râvî hakkında kullanılan bir şîga. Böyle bir râvînin rivayet ettiği hadis başka bir senedinin olup olmadığını araştırmak ve ona göre değerlendirmek üzere yani i'tibar içine alınır. 2. Hafızasının zayıflığından dolayı hadis rivayetinde doğruları yanlışlarına eşit veya yanlışlarından az olan râvî. Bkz. Aydınlı, *a.g.e.*, "Seyyi'ul-hıfz" mad., s. 280

²³¹ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, I, 241

²³² İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, III, 247-248

Gece ibadetine verdiği önemle bilinen, rivayetleri Buhârî'nin *Ref'u'l-Yedeyn*'i ile Ebû Dâvûd, Nesâî, İbn Mâce ve Tirmizî'nin *Sünen*'lerinde geçen **İsmâil b. Ayyâş (ö. 181/797)** sekizinci tabakadan, sadûk râvîlerdendir. İbn Hacer, İsmâil'in ilmî yönü hakkında İbn Ma'în'in, "leyse bihî -fî ehli'ş-Şâm- be's"²³³; Nesâî'nin, "sâlih"; İbn Hibbân'ın ise hadiste, "mutkîn hafız"lardan olduğunu ve âhir ömründe hıfzının teğayyür ettiği, değerlendirmelerini nakletmiştir. Az önce Şam ehlinden yaptığı rivayetlerde bir sakınca olmadığı belirtilirken Şam dışından yapmış olduğu rivayetler "muzdarib" olarak değerlendirilmiştir.²³⁴ İbadet yönü hakkında ise Ebû'l-Yemân'ın, "gece ibadetine önem verir, geceyi ihyâ ederdi" dediğini nakletmiştir.²³⁵ İbadete verdiği önemle bilinen İsmail b. Ayyâş'ın ilmî yönü de ibadet yönü kadar önemlidir. Zira hafızlardan bir râvî olarak anılması da bunu ifade etmektedir. Ömrünün sonunda hafızasının teğayyür etmiş olması da onun sikalığu hususunda bir engel teşkil etmemektedir. Zira teğayyür etmeden önce yapmış olduğu rivayetler buna göre değerlendirilir.

Gece ibadetine verdiği önemle bilinen, rivayetleri Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*'lerinde, Ebû Dâvûd, Nesâî ve İbn Mâce'nin *Sünen*'lerinde geçen **Muğîre b. Seleme el-Mahzûmî (ö. 200/815)**, dokuzuncu tabakanın küçüklerinden, sika, sebt bir râvîdir.²³⁶ İbn Hacer, Muğîre'nin ibadet yönü hakkında, Ali b. el-Medînî'den naklen; "gecenin büyük bölümünü namaz kılarak geçirirdi"; ilmî yönü hakkında ise İbn Medînî, İbn Cüneyd ve Nesâî'den naklen "sika" değerlendirmelerini nakletmiştir.²³⁷ Sika olarak değerlendirilen Muğîre'nin gece ibadetine düşkünlüğü, ilmî yönü üzerinde herhangi bir olumsuz etkiye sebep olmamıştır.

Râvîlerin gece ibadetlerine verdikleri önem bu bölümde incelenmiş ve ilmî yönleriyle karşılaştırılmıştır. İbadet-ilim ilişkisi açısından bakıldığında bazı râvîlerin zamanlarının büyük kısmını ibadete hasretmeleri, ilim yolculuklarına gidememeleri ve ilim meclislerine katılmadıklarından dolayı müzakere imkanı bulamamaları, rivayetlerinin az olmasına ve hadis rivayetinde za'fa düşmelerine sebep olmuştur. Ayrıca tarihsel olarak incelendiğinde ibadet ilim ilişkisi, ilk dönemlerde olumlu yönde bir seyir arz

²³³ Şam'daki hadis üstadlarından yapmış olduğu rivayetlerde bir sakınca olmadığı anlamına gelmektedir.

²³⁴ Ukaylî, *a.g.e.*, I, 88-89

²³⁵ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 321-326

²³⁶ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, II, 274

²³⁷ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, X, 361

ederken, sonraki dönemlerde bu ilişki, yukarıda sayılan bazı sebeplerden dolayı zaman zaman sekteye uğramıştır.

2.6. Hadisçilerin Hayatında Allah'ı Zikretmenin Yeri

Bu bölümde nafîle ibadetlerden olan Allah'ı zikir hususuna hadisçilerin verdikleri önem incelenecektir.

Rivayetleri Nesâî'nin *Sünen*'inde geçen **Habbe b. Cüveyn (ö. 76/695)**, ikinci tabakadandır. İbn Hacer, onun sadûk fakat çok galatının olduğunu ve aşırı bir guruba meyyal olduğu değerlendirmesini yapmıştır. Keza onun ilmî yönü hakkında İbn Maîn'in "leyse bi şey"; Cûzecani'nin "leyse bi sika"; Nesâî'nin "leyse bil kaviyy"; İbn Hibbân ve Dârekutnî'nin ise "hadiste zayıf olduğu" değerlendirmelerini nakletmiştir.²³⁸ Habbe'nin ibadet hayatı hakkında ise şöyle denilmiştir: "her daim ya namaz kılar ya hadis tahdîs eder ya da sübhânellahi velhamdülillâhi ve lâ ilâhe illallâhü vallâhü ekber diye zikrederdi"²³⁹ Habbe'nin hakkında yapılan değerlendirmeler dikkate alındığında neredeyse bütün zamanını ibadete tahsis ettiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla ilim meclislerinden ve ilmî müzakerelerden uzak kaldığı anlaşılmaktadır. Bu sebeplerden dolayı da ilmî yönünün zayıf olduğu şeklinde bir yorum yapılabilir. Ayriyeten aşırı bir gruba meyyal olması da, rivayetlerinin değerlendirilmesinde önemli bir etkiye sahip olduğu kuvvetle muhtemeldir.

Rivayetleri *Kütüb-i Sitte*'de geçen **Hassân b. Atiyye (ö. 120/737)** dördüncü tabakadan sika, fakih ve âbid bir kişidir.²⁴⁰ İbn Hacer onun ilmî yönü hakkında Ahmed b. Hanbel ve Dârimî (ö. 255/868)'nin "sika"; İbn Maîn'den naklen onun kaderi olduğunu söylemiştir. İbadet yönü hakkında ise Evzâî (ö. 157/774) şöyle demiştir; "Allah'a aşk derecesinde bağlıdır; ikindi vakti girdiğinde mescidin bir köşesine çekilir ve güneş batıncaya kadar Allah'ı zikrederdi."²⁴¹

Rivayetleri *Kütüb-i Sitte*'de geçen **Yûnus b. Ubeyd b. Dînâr (ö. 139/756)**, beşinci tabakadan sika, sebt, fâzîletli ve âbid bir kişidir.²⁴² İbn Hacer Yunus'un ilmî yönü hakkında İbn Sa'd'ın, "sika", "kesîru'l-hadîs", İbn Hanbel, İbn Maîn Nesâî ve Ebû

²³⁸ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, I, 150,

²³⁹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 319

²⁴⁰ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, I, 164

²⁴¹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 460

²⁴² İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, II, 395

Hâtim'in "sika"; İbn Hibbân'ın ise "ilim, fazilet, hıfz, itkân ve sünnet açısından zamanının büyüklerindedir" değerlendirmelerini nakletmiştir. İbn Hacer, komşusu Abdülmelik b. Süleyman'ın, "ondan daha çok Allah'tan mağfiret dileyen ve O'nu tesbîh eden bir başkasını görmedim" dediğini nakletmiştir.²⁴³ Görüldüğü gibi sika olarak değerlendirilen Yunus b. Ubeyd'in ibadet hayatı, ilmî yönüne olumsuz bir etkide bulunmamıştır.

Rivayetleri *Kütüb- i Sitte*'de geçen **Ebû Belc el-Fezârî**, **beşinci tabakanın** sadûk râvîlerindedir.²⁴⁴ İbn Hacer, Ebû Belc'in ilmî yönü hakkında; İbn Ma'in, İbn Sa'd, Nesâî ve Dârekutnî'nin "sika"; Buhârî'nin "fîhi nazar"²⁴⁵, Ebû Hâtim'in "sâlihu'l-hadîs", İbn Hibbân'ın ise "yuhtu"-hata etti- değerlendirmelerini nakletmiştir. İbn Hacer, Yezîd b. Hârûn'dan naklen, Ebû Belc'in Allah'ı çok zikreden bir kul olduğunu nakletmiştir.²⁴⁶ Genellikle sika bir râvî olarak değerlendirilen Ebû Belc el-Bezârî hakkında Buhârî, olumsuz bir görüş bildirmiş, fakat bunun ibadet hayatından kaynaklandığına dair bir açıklama yapmamıştır.

Rivayetleri Buhârî'nin *el-Kıraat*'ı ile, Ebû Dâvûd, Nesâî, Tirmizî ve İbn Mâce'nin *Sünen*'lerinde bulunan **Hakem b. Ebbân (ö. 154/770)**, altıncı tabakanın sadûk ve âbid râvîlerindedir.²⁴⁷ İbn Hacer Hakem'in ilmî yönü hakkında, İbn Ma'in ve Nesâî'nin "sika"; Ebû Zür'a'nın "sâlih" ve İclî'nin, "sika ve sahibü sünnet" değerlendirmelerini nakletmiştir. İclî'nin ise "insanlar uyuduktan sonra sabaha kadar Allah'ı zikirle meşgul olurdu" sözlerini nakletmiştir.²⁴⁸

Rivayetleri *Kütüb- i Sitte*'de geçen **Hüseyim b. Beşîr (ö. 183/799)**, yedinci tabakadan sika, sebt râvîlerdendir.²⁴⁹ İbn Hacer onun, ibadet yönünü Ahmed b. Hanbel'den naklen, "çok tesbîhâtta bulunduğunu"; Hüseyin b. Hasan'dan rivayetle de, "Allah'ı çok

²⁴³ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, XI, 442-445

²⁴⁴ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, II, 409

²⁴⁵ 1. Cerhin, Zehebî'ye göre üçüncü, Irâkî'ye göre ikinci mertebesinde bulunan bir râvî hakkında kullanılan bir sîga. Böyle bir râvînin rivayet ettiği hadis hiçbir suretle alınmaz. Bu sîgayı Buhârî genellikle bu manada kullanmıştır. 2. Sehâvî'ye göre, Buhârî dışındaki hadisçilerde cerhin altıncı mertebesinde bulunan bir râvî hakkında kullanılan bir sîga. Böyle bir râvînin rivayet ettiği hadis, başka bir senedinin olup olmadığını araştırmak ve ona göre değerlendirmek üzere, yani i'tibâr için alınır. 3. Araştırılması, hemen hüküm verilmemesi gereken tartışılabilir iş/durum. Bkz. Aydınlı, *a.g.e.*, "Fîhi Nazar" mad., s. 97

²⁴⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, XII, 47

²⁴⁷ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, I, 188

²⁴⁸ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 422-423

²⁴⁹ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, II, 326

zikrettiğini” söyleyerek açıklamıştır. İlmî yönü hakkında ise İclî’nin, “sika” fakat “tedlîs” te bulunduğunu²⁵⁰; İbn Sa’d’ın “sika”, “sebt” ve “kesîru’l-hadis” olmakla beraber tedliste bulunduğunu; İbn Hibbân’ın da Hüseyim’in tedliste bulunduğu, değerlendirmelerini nakletmiş; Ebû Hâtim’in onun, sadâkatinden, salâhından ve güvenilirliğinden şüphe edilmeyeceğini; Halîfî’nin ise onun hâfız, mutkîn fakat “teğayyere bi-âhîrih²⁵¹ ve kitabının kayıp olduğunu dolayısıyla hıfzından rivayette bulunup tedlis yaptığını zikretmiştir.” değerlendirmelerini nakletmiştir.²⁵² Tesbîhâta verdiği önemle bilinen Hüseyim, sika olarak kabul edilmiş fakat hadis âlimleri onu tedlis yapmakla tenkid etmişlerdir. Yukarıda açıklandığı üzere sika râvîlerin yaptıkları tedlis, onların sikallığına olumsuz bir etki yapmamaktadır.

Rivayetleri Buhârî ve Müslim’in *Sahîh*’i ile Ebû Dâvûd’un *Sünen*’inde geçen **Hüdbe b. Hâlid b. el-Esved (ö. 230/844)**, dokuzuncu tabakanın küçüklerinden sika ve âbid bir kişidir.²⁵³ İbn Hacer Hüdbe’nin ilmî yönü hakkında; İbn Ma’in’in “sika”; Ebû Hâtim’in “sadûk”, Nesâî’nin “za’îf”, İbn Adıyy’in ise “sadûk”, “lâ be’se bih” ve “kesîru’l-hadîs” değerlendirmelerini nakletmiştir. İbadet yönü hakkında ise İbn Hacer, namaz ve Allah’ı zikretmeye verdiği önemle bilinen bir kişi olduğunun, söylendiğini nakletmiştir.²⁵⁴ Namaz ve zikir yönüyle temayüz eden Hüdbe, genel itibariyle sika bir râvî olarak değerlendirilmiştir. Namaz ve zikir konusuna verdiği önemin, ilmî yönüne herhangi bir olumsuz etkisinin olmadığı gözükmektedir.

Bu bölümde de Allah’ı zikretmeye verdikleri önemle temayüz eden râvîler incelenmiş ve ilmî yönlerine değinilmiştir. Râvîler diğer bölümlerde olduğu gibi kronolojik olarak ele alınmıştır. Diğer ibadetlerde olduğu gibi burada da râvîlerin zikir hayatlarının ilmî yönlerine etki edecek olumsuz etkilerin fazla olmadığı gözükmektedir.

²⁵⁰ Kendisine neden tedlis yaptığını sorulduğunda bunu büyük hadis imamlarının da yaptığını, hem tedlisin kizb olmadığını belirtmiştir. İclî, *Târîhu’s-Sikât*, I, 460

²⁵¹ Teğayyere bi-eharatin manasına gelmektedir. Bu ise; Râvînin, ömrünün sonuna doğru zabtının zayıfladığını belirten bir tabir. Bununla, râvînin hatası çok olmadıkça cerh kastedilmez. Bkz. Aydınlı, *a.g.e.*, “Teğayyere bi-Âhîrih” mad., s. 318

²⁵² İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, XI, 59-64; Zehebî, *er-Ruvâtü’s-sikati’l-mütekelleme fihim bi mâ lâ yûcibü reddühüm*, s. 179

²⁵³ İbn Hacer, *Takrîbü’t-Tehzîb*, II, 321

²⁵⁴ İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, XI, 24-25

2.7. Hadisçilerin Hayatında Kur'an Tilâvetinin Yeri

Burada Kur'an tilavetinden kastedilen husus, Kur'ân'ı sadece lafzen okumak değil, üzerinde tefekkür ederek, düşünerek okumaktır. Bu da Kur'an tilavetinin aynı zamanda ilmî bir faaliyet olarak düşünüldüğünü göstermektedir.

Rivayetleri *Kütüb-i Sitte*'de geçen **Alkame b. Kays b. Abdullah en-Nehâî** (ö. 65/684), ikinci tabakadan sika, sebt, fakih ve âbid râvîlerdendir.²⁵⁵ İbn Hacer onun, Kur'ân'ı bir gecede okuduğunun söylendiğini nakletmiştir.²⁵⁶

Rivayetleri Müslim'in *Sahîh*'i ile Ebû Dâvûd, Tirmizî, İbn Mâce ve Nesâî'nin *Sünen*'lerinde yer alan **Ali b. Abdullah el-Bârikî üçüncü tabakadan** sadûk bir râvîdir.²⁵⁷ İbn Hacer, İbn Adiy' den naklen, rivayetinin az olduğunu söylemiştir. Keza İclî'nin "sika" değerlendirmesini ifade ederken, Mücâhid'den naklen Ali'nin, "ramazanın her gecesi Kur'ân'ı hatmettiğini" söylediğini nakletmiştir.²⁵⁸

Rivayetleri Müslim'in *Sahîh*'i ile Tirmizî, Ebû Dâvûd, İbn Mâce ve Nesâî'nin *Sünen*'lerinde geçen **Ubeyd b. Nadle, üçüncü tabakanın** sika râvîlerindendir.²⁵⁹ İbn Hacer, Ubeyd'in ilmî yönü hakkında İclî ve Nesâî'nin "sika"; İbn Sa'd'ın ise "sika" ve "kalîlü'l-hadîs" değerlendirmelerini nakletmiştir. Âsım b. Buhdele'nin ise onun çok Kur'an okuduğunu söylediğini nakletmiştir.²⁶⁰ Önceki bölümlerde geçtiği üzere, ibadete düşkünlüğüyle bilinen Ubeyd, zamanının büyük kısmını namaz, oruç ve Kur'an tilaveti gibi ibadetlerle geçirdiğinden rivayetlerinin az olduğu gözlenmektedir.

Kur'an okumaya verdiği önemle bilinen, rivayetleri *Kütüb- i Sitte*'de geçen **Müseyyeb b. Râfi'** (ö. 105/723), dördüncü tabakadan, sika râvîlerdendir.²⁶¹ İbn Hacer, ibadet yönü hakkında; Avâm b. Havşeb'den naklen, "her üç günde bir Kur'an'ı hatmettiğini"; ilmi yönü hakkında ise; İclî'nin "sika"; Ebû Zür'a'nın, "Sa'd b. Ebû Vakkas'tan mürsel"²⁶² rivayette bulunduğu"; İbn Ebû Hâtim'in de, "mürsel rivayetlerde bulunduğu"

²⁵⁵ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, II, 36

²⁵⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VII, 276-278

²⁵⁷ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, II, 46

²⁵⁸ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VII, 358-359

²⁵⁹ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, I, 507

²⁶⁰ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VII, 75-76

²⁶¹ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, II, 256

²⁶² 1. Tâbiûn neslinden birinin doğrudan Hz. Peygamber'den –sallAllahu aleyhi ve sellem- naklettiği hadis. 2. Senedinden râvî düşmesi/eksikliği bulunan hadis. Mürsel hadis, za'îf hadislerdendir. Bkz. Aydınlı, a.g.e., "Mursel" mad., s. 217-218

şeklindeki değerlendirmelerini nakletmiştir.²⁶³ İlmî durumu sika olarak değerlendirilen Müseyyeb'in, ibadet hayatının ilmî yönüne olumsuz bir etkisi gözlenmemektedir.

Rivayetleri Müslim'in *Sahîh*'i ile Ebû Dâvûd'un *Sünen*'i ve *Merâsîl*'inde geçen **Ömer b. Hüseyin b. Abdullah el-Cumehî, dördüncü tabakanın** sika râvîlerindedir.²⁶⁴ İbn Hacer, Ömer'in ilmî yönü hakkında Nesâî'nin sika; ibadet yönü hakkında ise; Mâlik'ten naklen, âbid olduğunu ve her gün Kur'ân'ı hatmettiğini söylemiştir.²⁶⁵

Oruç ibadetine verdikleri önemle tanınan râvîler bölümünde geçtiği üzere rivayetleri *Kütüb-i Sitte*'de geçen **Sâbit b. Eslem el-Bünânî (ö. 120/737)**, Kur'an tilavetine de önem veren ve zamanının büyük kısmını oruç tutarak ve Kur'an okuyarak değerlendiren sika ve âbid bir râvîdir.²⁶⁶

Rivayetleri Müslim'in *Sahîh*'i ile Nesâî'nin *Sünen*'i ve Ebû Dâvûd'un *el-Kader*'inde geçen **Vâsıl b. Abdurrahman (ö. 122/739)**, sadûk ve âbid bir râvîdir.²⁶⁷ İbn Hacer onun ibadet yönünü Şu'be'den naklen, "iki gecede bir Kur'ân'ı hatmettiği" şeklinde açıklarken; ilmî yönünü ise İbn Hanbel "sika", Ebû Dâvûd "leyse bi zâk"²⁶⁸, Nesâî ve İbn Sa'd "za'îf" olarak değerlendirmiştir.²⁶⁹ Buhârî, Vâsıl'ın Hasan'dan yaptığı rivayetlere, ehli hadisin teennî ile yaklaştığını söylemiştir.²⁷⁰ Zira sadûk ve âbid olarak zikredilmekle beraber Hasan'dan tedliste bulunduğu ifade edilmiştir.²⁷¹ Vâsıl, hakkında sika olarak değerlendirmeler olsa da genel itibariyle zayıf bir râvî olarak değerlendirilmiştir. Kur'an tilavetine verdiği önem ve ayırdığı zaman onun hadis ilmine fazla zaman ayıramamasına sebep olmuş olabilir. Bununla birlikte ibadete olan düşkünlüğü rivayete, müzakereye ve ilim yolculuklarına yeterince zaman ayıramamış olmasına ve zayıf olarak kabul edilmesine sebep olduğu düşünülebilir.

²⁶³ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, X, 153

²⁶⁴ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, II, 58

²⁶⁵ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VII, 433-434

²⁶⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 34

²⁶⁷ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, II, 335

²⁶⁸ Zehebî, Irâkî ve Sehâvî'ye göre "leyse bi- 'Umde" manasınadır. Lays bi umde ise; cerhin Irâkî'ye göre beşinci, Sehâvî'ye göre altıncı mertebesinde bulunan bir râvî hakkında kullanılan bir sîga. Böyle bir râvînin rivayet ettiği hadis, başka bir senedinin olup olmadığını araştırmak ve ona göre değerlendirmek üzere yani İ'tibâr için alınır. Bkz. Aydınlı, *a.g.e.*, "Lays bi-Zâk" mad., s. 173-174

²⁶⁹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, XI, 104-105

²⁷⁰ Ukaylî, *ed-Duafâü'l-Kebîr*, IV, 326

²⁷¹ Zehebî, *Mîzânü'l-İtidâl fî Nakdi'r-ricâl*, IV, 329

Kur'an tilavetine verdiği önemle bilinen, rivayetleri *Kütüb-i Sitte*'de geçen **Mansur b. Zâzân** (ö. 129/746), altıncı tabakadan sika, sebt ve âbid râvîlerdendir.²⁷² İbn Hacer ibadet yönüyle ilgili, el-Huşeym'in: "Mansûr'a ölüm meleği kapına geldi denilse amellerinde hiçbir değişiklik olmazdı"; İbn Hibbân'ın da, "onun sabah namazı ile ikinci namazı arasında Kur'an'ı hatmettiğini söylemiştir". İbn Hacer, Mansûr'un ilmi yönüyle ilgili ise "şeyh"²⁷³, "sika"; İbn Ma'în, Ebû Hâtim, Nesâî ve İclî'nin ise "sika" değerlendirmelerini yapmışlardır.²⁷⁴ Mansûr'un rivayetlerinin az olması hem ibadetlerine fazla zaman ayırmasını, hem de rivayetlerini daha kolay muhafaza etmesini sağlamıştır. Ölüm meleğinin kapısına geldiğinde ibadetlerinde bir değişiklik olmayacağı temsili ise onun her an ölüme hazır bir hayat yaşadığını ortaya koymaktadır.

Rivayetleri Ebû Dâvûd'un *Sünen*'inde geçen **Mis'ar b. Habîb el-Cermî**, altıncı tabakadan Kur'an okumaya verdiği önemle tanınan sika ve âbid Râvîlerdendir.²⁷⁵ İbn Hacer, Muhammed b. Mis'ar'ın şöyle söylediğini nakletmiştir; "Babam Kur'ân'ın yarısını okumadan uyumazdı". Mis'ar'ın, Kur'an tilavetine verdiği önem bu şekilde ifade edilirken ilmî yönünü ise İbn Hacer, İbn Ma'în, İclî ve İbn Hanbel'den naklen "sika"; İbn Hibbân'dan naklen ise; "Mürchie mezhebindedir; fakat hadiste sebt sahibidir", şeklinde ifade etmiştir. Bu durum ehl-i hadisin ilimde ne kadar objektif davrandığını da ifade etmektedir. Kur'an tilavetine verdiği önemle bilinen Mis'ar, Mürchie mezhebinden olduğu halde ilim hususundaki durumu açık bir şekilde ifade edilmiştir. Burada hem mezhebi hem de Kur'an tilavetine olan düşkünlüğü, Mis'ar'ın ilmî yönünü olumsuz yönde etkilememiştir. Mezhebenden ötürü rivayetleri kabul edilmeyip güvenilirlik noktasında itham edilen râvîler de bulunmaktadır. Yeri geldikçe bunları inceleyip tahlil etmeye çalışacağız.

Vâsıl, Mevlâ Ebû Uyeyne, altıncı tabakadan, rivayetleri Buhârî'nin *el-Edebü'l-Müfred*, Müslim, Ebû Dâvûd, Nesâî ve İbn Mâce'nin *Sünen*'lerinde geçen sadûk ve âbid bir kişidir.²⁷⁶ İbn Hacer, Vâsıl'ın ibadet yönünü İbn Mehdî'den naklen, "geceleleri az uyuyarak çok Kur'an okuduğunu"; ilmî yönünü ise İbn Hanbel'in "sika", Ebû Hâtim'in

²⁷² İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, II, 280

²⁷³ 1. Kendisinden hadis alınan kimse, hoca; 2. Üstad-ı Kâmil/tam, mükemmel hoca mertebesine ulaşan zât. Bkz. Aydınlı, *a.g.e.*, "Şeyh" mad., s. 298

²⁷⁴ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, X, 306-307

²⁷⁵ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, II, 249

²⁷⁶ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, II, 335

“sâlihu'l-hadîs”, Bezzâr (ö. 292/905)'ın ise “leyse bi'l-kaviyy” değerlendirmelerini nakletmiştir.²⁷⁷ Genel itibariyle sika olarak kabul edilen Vâsıl'ın Kur'an tilavetine verdiği önem ve ayırdığı zaman, ilmî yönü üzerinde olumsuz bir etkide bulunmamıştır.

Rivayetleri Müslim'in *Sahîh*'i ile Ebû Dâvûd, Nesâî, İbn Mâce ve Tirmizî'nin *Sünen*'lerinde geçen **Hamza b. Habîb (ö. 156/772)**, yedinci tabakadan sadûk, zâhid fakat bazen vehm yapan râvîlerdendir.²⁷⁸ İbn Hacer, Hamza'nın ilmî yönü hakkında İbn Ma'in²⁷⁹ ve İclî'nin “sika”; Nesâî'nin “leyse bihî be's”; İbn Sa'd'ın ise, “sadûk” ve “sâhibü sünnet” değerlendirmelerini nakletmiştir. Ebûbekir b. Mencûye'nin ise Hamza'nın Kur'an tilavetine verdiği önemi; “kıraat bakımından zamanının âbidlerinden; ibadet, fazilet ve takva bakımından Allah'ın hayırlı kullarındandır” dediğini nakletmiştir.²⁸⁰

Kur'an tilavetine verdiği önemle bilinen, rivayetleri Buhârî -muallak- ve Müslim'in *Sahîh*'leri ile Ebû Dâvûd, Nesâî, İbn Mâce ve Tirmizî'nin *Sünen*'lerinde geçen **Hammâd b. Seleme b. Dînâr (ö. 167/783)**, sekizinci tabakanın büyüklerinden sika ve âbid bir râvîdir.²⁸¹ İbn Hacer, Hammâd'ın ilmî yönü hakkında İbn Sa'd'ın, “sika” ve “kesîru'l-hadîs”; İclî'nin ise “sika”, “recul sâlih” ve “hasenü'l-hadîs” değerlendirmelerini nakletmiştir. Zehebî ise onun “imam ve sika olduğunu fakat vehim yaptığını söylemiştir.²⁸² İbadet yönü hakkında ise; İbn Mehdî'nin; “ona yarın öleceksin denilse, günlük yaşantısı dışında bir şey yapmazdı”²⁸³; Affân'ın ise, “hayra yönelmeye ve Kur'an okumaya ondan daha devamlı bir başkasını görmedim”; İbn Hibbân'ın ise, duası makbul âbidlerden olduğunu söylediklerini nakletmiştir.²⁸⁴

Kur'an tilavetine verdiği önemle bilinen **Ebûbekir b. Ayyâş (ö. 194/809)** yedinci tabakadan, rivayetleri Ebû Dâvûd, Nesâî, İbn Mâce ve Tirmizî'nin *Sünen*'lerinde geçen sika ve âbid râvîlerdendir.²⁸⁵ İbn Hacer, onun ibadet yönüyle ilgili oğlu İbrâhim b. Ebûbekir b. Ayyâş'tan naklen, otuz sene her üç günde bir Kur'an'ı hatmettiğini

²⁷⁷ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, XI, 105-106

²⁷⁸ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, I, 197-198

²⁷⁹ İbn Ma'in, *Kitâbü't-Târîh*, III, 334

²⁸⁰ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, III, 27-28

²⁸¹ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, I, 195

²⁸² Zehebî, *el-Muğnî fi'd-duafâ*, I, 189

²⁸³ Kast edilen husus, ölüme hazır bir hayat yaşadığının ifade edilmesidir.

²⁸⁴ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, III, 11-16

²⁸⁵ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, II, 406

söylemiştir. Namaza ve Kur'an okumaya verdiği önemle bilinen Ebûbekir b. Ayyâş'ın ilmî yönüyle ilgili olumsuz değerlendirmelerde bulunulmuştur; İbn Hacer, Osman'ın, Yahyâ hakkında, "sıdk ve emanet ehlinden olduğunu söylemesine rağmen hadiste böyle olmadığı" değerlendirmesini; İclî'nin, "sika", "sâhibü sünnet"²⁸⁶ ve "ibadet ehlinden olduğunu söylemesine rağmen hata yaptığı" değerlendirmesini; Abdullah b. Ahmed'in babasından naklen, "sika fakat kesîru'l-galat olduğunu"; İbn Sa'd'ın da onun, âbidlerden, "sika", "sadûk" ve "hadis ilmini bilen biri olmasına karşın kesîru'l-galat" değerlendirmesini yaptığını; Yakub b. Şeybe'nin ise onun "ma'rûfun bi's-salâh" olarak hadisinin muztarib²⁸⁷ olduğu şeklindeki değerlendirmelerini nakletmiştir.²⁸⁸ Salâhından şüphe edilmediği açıkça ortaya konulan Ebûbekir b. Ayyâş'ın rivayetlerinde aynı durumun geçerli olmaması ehli hadisin ne kadar objektif olduğunu gözler önüne sermektedir. Zamanının büyük kısmını namaza ve Kur'an tilavetine ayıran Ebûbekir, muhtemeldir ki rivâyet hususunda aynı titizliği göstermeyip fazla zaman ayıramamıştır. Bununla birlikte sünnete bağlılığı ve ibadete düşkünlüğü dikkate alındığında Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem)'e ithaf edilen hadisleri, gerekli ilmî ölçülere riâyet etmeden alması sened tenkidi yerine metni daha ziyade itibara aldığı düşüncesini kuvvetli kılmaktadır.

Rivayetleri *Kütüb- Sitte*'de geçen **Yahyâ b. Saîd b. Ferrûh** (ö. 198/813) dokuzuncu tabakadan sika, mutkîn ve hâfız râvîlerdendir.²⁸⁹ Yahyâ'nın, Kur'an okumaya verdiği önemi İbn Hacer, Yahyâ b. Ma'în'den naklen; "yirmi sene Kur'ân'ı her gece hatmetti; ilmî yönünü ise İbn Sa'd ve İclî'nin, "sika"; Nesâî'nin ise "sika", "sebt" şeklinde değerlendirdiklerini nakletmiştir.

Rivayetleri İbn Mâce'nin *Sünen*'inde geçen, **Züheyr b. Muhammed b. Kumeyr** (ö. 258/871), on birinci tabakadan, sika ve âbid râvîlerdendir.²⁹⁰ İbn Hacer onun ilmî yönü hakkında Hatîb'in "sika, sadûk, muttakî ve zâhid" değerlendirmelerini nakletmiştir. İbn Hacer, Züheyr'in Kur'an tilavetine verdiği önemi ise oğlu Muhammed b. Züheyr'in;

²⁸⁶ Bütün iş ve görüşlerinde, şer'î bir delile dayalı şey manasına olmak üzere, sünnete uymaya özen gösteren kimse. Bkz. Aydınli, *a.g.e.*, "Sâhibü's-Sünnet" mad., s. 269

²⁸⁷ Birbirlerine zıt oldukları halde birini diğerine tercih imkanı bulunmayan hadislerden her biri. Muztarib hadis ekseriya za'îf hadislerdendir. Bkz. Aydınli, *a.g.e.*, "Muztarib" mad., s. 244

²⁸⁸ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, XII, 34-37

²⁸⁹ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, II, 355

²⁹⁰ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, I, 259

“Babam, ramazan ayında Kur’ân’ı her gün üç defa hatmederdi.”²⁹¹ dediğini nakletmiştir.

Namaz ibadetine verdikleri önemle tanınan râvîler bölümünde geçtiği üzere **Yusuf b. Yahya el-Kureşî** aynı zamanda Kur’an tilavetine verdiği önemle de bilinen râvîlerdendir. Zühd hayatıyla temayüz eden, Yusuf b. Yahya sika olarak değerlendirilmiş ve ibadete vermiş olduğu önem, ilmî yönü üzerinde herhangi bir olumsuz etkiye sebebiyet vermemiştir.²⁹²

Namaz bölümünde geçtiği üzere **Bişr b. Mansûr es-Selîmî**, Kur’an tilavetine önem veren ve her gün Kur’ân’ın üçte ikisini okuyan sika ve âbid râvîlerdendir.

Yukarıda incelenen örnekler, Kur’an tilavetine verdikleri önemi gösteren hadisçilerin, ibadet hayatı ve Kur’an’a verdikleri değer, adil ve güvenilir olduklarını gösteren bir delil olarak görülmüştür. Ancak bir râvî hakkında değerlendirme yaptıklarında bu yönleri ile yetinilmemiş ayrıca ilmî yeterlilik de aranmıştır. Çok âbid ve zahid olduğu için hüsnü zan ile davranan ve hata yapmayacağı gibi bir yargı, ya da her âbid çok hata yapar gibi bir ön yargıya hadis münekkidleri tarafından itibar edilmemiştir.

²⁹¹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, III, 347- 348

²⁹² İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, XI, 427-429

BÖLÜM 3: İBADETİN HADİSÇİLERİN İLMÎ FALİYETLERİNE ETKİSİ

Bu bölümde ibadete verdikleri önemle tanınan râvîlerin, ibadetlerinin ilmî yönlerine etkisi üzerinde durulacaktır. İbadetlerin, ilmi yönlerine olumlu veya olumsuz etkileri; bunların hangi şekillerde tezahür ettikleri, maddeler halinde örneklerle açıklanacaktır.

3.1. İbadetin Olumlu Etkileri

Râvîlerin ibadetlerinin ilmî yönlerine olumlu etkilerinden kastedilen husus, ilim-amel bütünlüğünün sağlanması ve samimiyetin belirlenmesi gibi hususlardır. Bu bölümde bu hususlar incelenecek ve örneklerle açıklanacaktır.

3.1.1. İlim-Amel Bütünlüğünü Sağlaması

Kur'an, ilim-amel bütünlüğünün sağlanması gerektiğini ahlaki bir sorumluluk olarak zikretmiş; kişinin ilmiyle yaşantısının bütünlük arz etmesi gerektiğini ifade etmiştir. İlmiyle âmil olmayanlar kınanmış ve itab edilmiştir.²⁹³ Bu bölümde ibadet-ilim ilişkileri müsbet olarak şekillenmiş ve bunun neticesinde ilim-amel (sika-âbid) bütünlüğünü şahıslarında temsil eden râvîler incelenecektir. Burada, namaz, oruç gibi önceki bölümlerde haklarında herhangi bir bilgi verilmemiş, sadece ibadete verdiği önem sebebiyle, âbid olarak zikredilmiş ve sikalıyla temayüz etmiş râvîler incelenecektir. İbadetlerle ilgili bölümlerde zikredilen râvîlerin büyük kısmı da sika ve âbid olarak değerlendirilmiştir. Fakat tekrardan kaçınma adına bu bölümde onlara yer verilmeyecektir.

Rivayetleri *Kütüb-i Sitte*'de geçen **Hemmâm b. el-Hâris (ö. 65/684)**, ikinci tabakadan, sika ve âbid bir râvîdir.²⁹⁴ Tâbiünden olan Hemmâm hakkında İbn Hacer, İclî ve İbn Ma'în'in, "sika" değerlendirmelerini; ibadet yönü hakkında ise, İbn Hibbân'ın, "âbidlerden" dir, değerlendirmesini nakletmiştir.²⁹⁵ İbadet ve ilmi yönü hakkındaki değerlendirmeler gösteriyor ki, Hemmâm'ın ilim-ibadet ilişkisi müsbet yönde gelişmiş ve birinin diğerine herhangi bir olumsuz etkisinden söz edilmemiştir. Dolayısıyla ibadet

²⁹³ Saf, 61/2-3

²⁹⁴ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, II, 327

²⁹⁵ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, XI, 66

ve ilmi hayatın olumlu yönde seyretmesi ilim-amel bütünlüğünün sağlanmasına vesile olmuştur.

Rivayetleri Müslim'in *Sahîh*'i ile Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce'nin Sünen'lerinde geçen Ebû Müslim el-Havlânî künyesiyle meşhur, **Abdullah b. Süveb**, **ikinci tabakadan** sika ve âbid bir râvîdir.²⁹⁶ İbn Hacer, onun ilmi yönü hakkında İbn Sa'd ve İclî'nin, "sika" değerlendirmelerini nakletmiştir.²⁹⁷ Görüldüğü üzere Abdullah da sika ve âbid bir kişi olarak değerlendirilmiş, ibadet hayatı ile ilmi hayatı arasındaki ilişki olumlu şekilde gelişmiş ve netice itibariyle ilim-amel bütünlüğünün sağlanmasına vesile olmuştur.

Rivayetleri *Kütüb-i Sitte*'de geçen **Büsr b. Saîd el-Medenî (ö. 100/718)**, ikinci tabakanın sika râvîlerindedir.²⁹⁸ İbn Hacer, Büsr'ün ilmî yönü hakkında İbn Ma'în, Nesâî ve İclî'nin "sika"; İbn Sa'd'ın ise "sika, kesîru'l-hadîs ve dünya ile irtibatını koparan²⁹⁹ âbidlerdendir" değerlendirmelerini nakletmiştir.³⁰⁰ Açıklandığı üzere Büsr, hem zâhidane bir hayat yaşamış hem de ilme önem vermiştir. Rivayetlerinin çok olması ilme, ilmî müzakereye ve hadis yolculuklarına özel zaman ayırdığını; sika bir râvî olması da hadis ilminde ne kadar ehil biri olduğunu; hem ilme hem de ibadet hayatına olan düşkünlüğü ise ilim-amel bütünlüğünü sağladığını göstermektedir.

Rivayetleri *Kütüb-i Sitte*'de geçen **Reb'î b. Hırâş (ö. 100/718)**, ikinci tabakadan sika, âbid ve muhadramûndan bir râvîdir.³⁰¹ İbn Hacer ilmî yönü hakkında, İclî'nin, "Tâbiînden sika bir râvîdir ve insanların hayırlılarından; yalan konuştuğu vaki değildir"; İbn Sa'd'ın "sikadır ve hadisleri sâlihtir"; İbn Hibbân'ın ise "Kûfe'nin âbidlerindedir" değerlendirmelerini nakletmiştir.³⁰² Yapılan bu değerlendirmeler Reb'î'nin ilim-ibadet ilişkisini net bir şekilde ortaya koymakta ve birinin diğerine herhangi bir olumsuz etkisinin olmadığını göstermektedir.

Rivayetleri Buhârî'nin *Sahîh*'i –muallak- ile Müslim'in *Sahîh*'inde, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce'nin *Sünen*'lerinde yer alan **Recâ' b. Hayve (ö. 112/730)**,

²⁹⁶ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, II, 456

²⁹⁷ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, XII, 235-236

²⁹⁸ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, I, 105

²⁹⁹ Burada ravinin zühd hayatına verdiği önem ifade edilmektedir.

³⁰⁰ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 437-438

³⁰¹ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, I, 239

³⁰² İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, III, 236-237

üçüncü tabakadan, sika ve fakih bir râvîdir.³⁰³ İbn Hacer, Recâ'nın ilmî yönü hakkında İclî ve Nesâî'nin, "sika"; İbn Sa'd'ın "sika ve faziletli bir kişi"; İbn Hibbân'ın ise, "Şam Ehli'nin âbid ve zâhidlerindendir" değerlendirmelerini nakletmiştir.³⁰⁴ Açıklandığı üzere Recâ' b. Hayve de ilim-amel bütünlüğünü şahsında temsil eden râvîlerdendir.

Rivayetleri *Kütüb- i Sitte*'de geçen **Mücâhid b. Cebr (ö. 102/720)**, üçüncü tabakanın sika ve âbid Râvîlerindendir.³⁰⁵ İbn Hacer Mücâhid'in ilmî yönü hakkında, İbn Ma'în ve Ebû Zür'a'nın "sika"; İbn Sa'd'ın ise "sika", "fakih", "âlim" ve "kesîru'l-hadîs" değerlendirmelerini nakletmiştir. İbadet yönü hakkında ise; İbn Hibbân'ın, "fakih", "muttakî", "âbid", "mutkin" ve namaz ibadetine önem veren bir kişidir; hatta "ölümünün secde halinde olduğu da rivayet edilmiştir" sözlerini nakletmiştir.³⁰⁶ Mücahid hakkında yapılan değerlendirmeler gösteriyor ki, ilim amel bütünlüğü onda teşekkül etmiştir. Bununla beraber rivayetlerinin fazla olması ibadetle beraber ilme de zaman ayırdığını göstermektedir.

Rivayetleri Buhârî'nin *Sahîh*'i ile Nesâî'nin *Sünen*'inde yer alan **Meymûn b. Siyâh, dördüncü tabakadan**, sadûk ve âbid bir Râvîdir.³⁰⁷ İbn Hacer, onun ilmi yönü hakkında Ebû Hâtim'in "sika", Ebû Dâvûd'un ise "leyse bi zâk"³⁰⁸ değerlendirmelerini nakletmiştir. Saîd b. Âmir'in Hâzım el- Kat'î'den naklen, "Meymûn'un kimsenin gıybetini yapmadığını; hiç kimsenin de onun yanında gıybet yapmadığını" nakletmiştir.³⁰⁹ Günaha girmeme hususunda bu kadar titiz davranan Meymûn, aynı titizliği ilmî hayatında da ortaya koymuş ibadet hayatı ile ilmî hayatını paralel olarak sürdürmüştür.

Rivayetleri Nesâî ve İbn Mâce'nin *Sünen*'lerinde yer alan **Ebû Sâdık el-Ezdi³¹⁰ dördüncü tabakadan** sadûk bir râvîdir.³¹¹ İbn Hacer, onun ilmi yönü hakkında Yakup b. Şeybe'nin "sika"; İbn Sa'd'ın ise "muttaki ve kalîlü'l-hadis" değerlendirmelerini

³⁰³ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, I, 244

³⁰⁴ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, III, 265-266

³⁰⁵ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, II, 237

³⁰⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, X, 42-44

³⁰⁷ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, II, 296

³⁰⁸ Zehebî, Irâkî ve Sehâvî'ye göre leyse bi-Umde manasınadır. Bu ise, Cerhin Irâkî'ye göre beşinci, Sehâvî'ye göre altıncı mertebesinde bulunan bir râvî hakkında kullanılan bir sîga. Böyle bir râvînin rivayet ettiği hadis, başka bir senedinin olup olmadığını araştırmak ve ona göre değerlendirmek üzere yani İ'tibâr için alınır. Bkz. Aydın, *a.g.e.*, "Leyse bi-Zâk"; "Leyse bi-Umde" mad., 173-174

³⁰⁹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, X, 388-389

³¹⁰ İsmi Müslim b. Yezid olarak zikredilmiştir. Bkz, İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, II, 431

³¹¹ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, II, 431

nakletmiştir.³¹² İlmî yönü sadûk ve sika olarak değerlendirilen Ebû Sâdık, aynı zamanda muttakî olarak değerlendirilmiştir. Bu durum ilim-amel bütünlüğünü ifade etmekle beraber, rivayetlerinin az olması ibadet eğilimli bir hayat yaşamasını açıklamaktadır.

Rivayetleri *Kütüb-i Sitte*'de geçen, **Sâlim b. Ebû Ümeyye (ö. 129/746)**, beşinci tabakadan, sika ve sebt râvîlerdendir.³¹³ İbn Hacer, Sâlim'in ilmî yönü hakkında İbn Hanbel, İbn Ma'in, İclî ve Nesâî'nin, "sika"; Ebû Hâtim'in "sâlih"; İbn Sa'd'ın ise, "sika ve kesîru'l-hadîs" değerlendirmelerini nakletmiştir. İbn Uyeyne'nin de onun hakkında, "sika", değerlendirmesi yaptığını ve ibadetlerine düşkün, faziletli bir kişi olduğunu söylediğini nakletmiştir.³¹⁴ Sika olarak değerlendirilen ve ibadete verdiği önemle bilinen Sâlim,'in ibadete düşkünlüğünün ilim hayatına herhangi bir olumsuz etkisi olmamış, hatta rivayetlerinin fazla olması, zamanının çoğunu ilme ayırdığını göstermektedir.

Rivayetleri *Kütüb-i Sitte*'de geçen **Ubeydullah b. Ebû Cafer (ö. 135/752)**, beşinci tabakanın sika, fakih ve âbid râvîlerindedir.³¹⁵ İbn Hacer onun ilmi yönü hakkında İbn Hanbel'in "leyse bihi be's"; Ebû Hâtim, Nesâî, İbn Sa'd ve İclî'nin "sika" değerlendirmelerini nakletmiştir. İbn Yûnus'un ise "âlim, âbid ve zâhid" şeklindeki değerlendirmelerini nakletmiştir.³¹⁶ Sika olarak değerlendirilen Ubeydullah'ın ibadet hayatı ile ilmî hayatı arasında olumsuz bir ilişki gözükmemektedir.

Rivayetleri Müslim'in *Sahîh*'i ile Tirmizî ve İbn Mâce'nin *Sünen*'lerinde geçen **Ziyâd b. Ebû Ziyâde (ö. 135/752)**, beşinci tabakadan, sika ve âbid râvîlerdendir.³¹⁷ İbn Hacer, Ziyâd'ın ilmî yönü hakkında Nesâî'nin, "sika" değerlendirmesini nakletmiştir. İbn Hibbân'ın ise onun, "âbid ve zâhidlerdendir"; İbn Abdilberr'in ise "yaşadığı zamanda sika olarak değerlendirilen âbid ve faziletli kişilerdendir" değerlendirmelerini nakletmiştir.³¹⁸ Görüldüğü üzere âbid olmasıyla bilinen Ziyâd'ın ibadet yönünün ilmi yönünü olumsuz etkilemediği, aksine râvînin sika olduğu vurgulanmaktadır.

³¹² İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, XII, 130

³¹³ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, I, 272

³¹⁴ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, III, 431-432

³¹⁵ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, I, 491-492

³¹⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VII, 5-6

³¹⁷ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, I, 262

³¹⁸ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, III, 367-368

Rivayetleri Buhârî'nin –muallak- ve Müslim'in *Sahîh*'i ile Ebû Dâvûd'un *Sünen*'i ve Nesâî'nin *Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle*'sinde geçen **Ebû Ubeyd el-Mezhacî**,³¹⁹ **beşinci tabakanın** sika râvîlerindedir.³²⁰ İbn Hacer, onun ilmî yönü hakkında İbn Hanbel ve Ali b. el-Medî'nin "sika" değerlendirmelerini, Bakıyye b. Bişr b. Abdullah b. Yesâr'ın ise, "ilmiyle âmil âbidlerdendir" değerlendirmelerini nakletmiştir.³²¹ Bakıyye'nin Ebû Ubeyd hakkındaki yorumu ilim-amel bütünlüğünü açık bir şekilde ifade etmektedir.

Rivayetleri *Kütüb-i Sitte*'de geçen **Ubeydullah b. Ömer b. Hafs, beşinci tabakadan** sika ve sebt râvîlerdendir.³²² İbn Hacer, Ubeydullâh'ın ilmi yönü hakkında Nesâî, Ebû Zür'a ve Ebû Hâtim'in "sika"; İbn Ma'in'in, "sika, hâfız ve müttefekun aleyh"³²³ değerlendirmelerini; İbn Sa'd'ın "sika", "hüccet" ve "kesiru'l-hadis"; İbn Mencûye'nin ise "ilim, ibâdet, şeref ve hıfz açısından, Kureyş'in eşrafındandır" değerlendirmelerini nakletmiştir. Ubeydullah hakkında yapılan değerlendirmeler ibadet-ilim ilişkisinin müsbet yönde şekillendiğini ve birinin diğerine herhangi bir olumsuz etkisinin olmadığını göstermektedir.³²⁴

Rivayetleri *Kütüb-i Sitte*'de geçen **Yezîd b. Abdullah b. Hasîfe, beşinci tabakadan**, sika râvîlerdendir. İbn Hacer, Yezîd'in ilmî yönü hakkında, Ebû Hâtim ve Nesâî'nin "sika"; İbn Sa'd'ın, "âbid, nâsik ve kesîru'l-hadîs"; İbn Hanbel ve Ebû Dâvûd'un ise, "münkeru'l-hadîs değerlendirmelerini nakletmiştir.³²⁵ Yezid hakkında yapılan değerlendirmeler onun genel itibarıyla sika bir kişi olarak değerlendirildiğini göstermektedir. İbn Hanbel ve Ebû Dâvûd'un değerlendirmelerinin ise ibadet hayatı ile herhangi bir bağlantısı ifade edilmemiştir.

Rivayetleri *Kütüb-i Sitte*'de bulunan **Hişâm b. Hassân el-Ezdî (ö. 147/764), altıncı tabakadan**, sika bir râvîdir.³²⁶ İbn Hacer, Hişâm'ın ilmî yönü hakkında İclî'nin "sika, hasenü'l-hadîs"; Ebû Hâtim'in "sadûk" ve İbn Sa'd'ın "sika, kesîru'l-hadîs"

³¹⁹ İsminin Abdülmelik veya Hayy olduğu rivayet edilmiştir. Bkz. İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, II, 439

³²⁰ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, II, 439

³²¹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, XII, 158

³²² İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, I, 498-499

³²³ 1. Buhârî (ö. 256) ve Müslim'in (ö. 262) her ikisinde el-Câmi'us-Sahîh isimli kitaplarına aldıkları hadis. Âlimlerin cumhuru bununla senedi (en azından sahâbî râvîsi) ve metni aynı olan hadisi kastederler. 2. Sahîh olduğunda hadis âlimlerinin ittifak ettikleri hadis. Bkz. Aydınlı, *a.g.e.*, "Muttetek 'Aleyh" mad., 240-241

³²⁴ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VII, 38-40

³²⁵ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, XI, 340

³²⁶ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, II, 323

değerlendirmelerini nakletmiştir. İbadet yönü hakkında ise, İbn Hibbân'ın, “çok ağlayan zâhid âbidlerdendir.”³²⁷ dediğini nakletmiştir. Burada da görüldüğü üzere Hişam'ın hayatında ilim-ibadet ilişkisi müsbet yönde gelişmiş ve herhangi bir olumsuz gelişme gözlenmemiştir.

Rivayetleri Buhârî'nin *el-Edebü'l-Müfred*'i ile Ebû Dâvûd, Nesâî ve İbn Mâce'nin *Sünen*'lerinde geçen **Ertâd b. el-Münzir** (ö. 163/779), altıncı tabakadan sika bir râvîdir.³²⁸ İbn Hacer, Ertâd'ın ilmî yönü hakkında İbn Hanbel'in “sika sika³²⁹”; İbn Ma'în'in “sika”; Ebû Hâtim'in, “lâ be'se bih” ve İbn Hibbân'ın, “sika, hâfız ve fakih” değerlendirmelerini nakletmiştir. İbadet yönü hakkında ise Ebû Hâtim er-Râzî'nin; “insanların en âbid ve zâhidlerindendir”; Muhammed b. Kesîr'in ise; “ondan daha muttakî, zâhid ve daha fazla Allah'a haşyet duyan bir başkasını görmedim” değerlendirmelerini nakletmiştir.³³⁰ Ertad ibadet hayatıyla olduğu kadar ilmî hayatıyla da bilinen bir râvîdir. İlim-amel bütünlüğü kendisinde teşekkül etmiş, birinin diğerine herhangi bir olumsuz etkisinin olduğu görülmemiştir.

Rivayetleri *Kütüb-i Sitte*'de geçen **Zerra b. Abdulah el-Mürhibî**, altıncı tabakadan, sika ve âbid bir râvîdir.³³¹ İbn Hacer, Zerra'nın ilmî yönü hakkında İbn Ma'în ve Nesâî'nin “sika”; İbn Hanbel'in “mâ bi hadîsihî be's”; Ebû Hâtim'in “sadûk”; Sâcî'nin “Mürchie fakat sikadır”; İbn Hibbân'ın ise, “Kûfe'nin âbidlerindendir” değerlendirmelerini nakletmiştir.³³² Ehli hadisin ilim hususunda ne kadar hassas ve objektif olduğu bu örnekte bir kez daha görülmektedir. Râvî ne kadar âbid ya da sika olursa olsun kendisi hakkındaki değerlendirmeler ifade edilmektedir. Sika ve âbid olmasına rağmen Zerra'nın mürciî fikirleri taşıdığı ifade edilmektedir, fakat bunun olumsuz bir şekilde değerlendirilmesi yapılmamıştır. Bu örnekte de ilim-amel bütünlüğünün teşekkül ettiği gözükmemektedir.

³²⁷ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, XI, 36-37

³²⁸ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, I, 64

³²⁹ Ta'dîl'in, Zehebî ve Irâkî'ye göre birinci, İbn Hacer'e göre ikinci, Sehâvî'ye göre üçüncü mertebesinde bulunan bir râvî hakkında kullanılan bir sığa. Böyle bir râvînin rivayete ettiği hadis delil olarak alınır. Bkz. Aydınlı, *a.g.e.*, “es-Sıkatu's-Sıka” mad., 282

³³⁰ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 198

³³¹ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, I, 235

³³² İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, III, 218

Rivayetleri Müslim'in *Sahîh*'i ile Ebû Dâvûd, Tirmizî ve Nesâî'nin *Sünen*'lerinde geçen **Vüheyb b. el-Verd**, yedinci tabakanın büyüklerinden sika ve âbid bir râvîdir.³³³ İbn Hacer onun ilmi yönü hakkında İbn Ma'in, Nesâî ve İclî'nin "sika"; Ebû Hâtim'in "âbid" ve İbn Hibbân'ın "zâhid âbidlerdendir" değerlendirmelerini nakletmiştir.³³⁴ Sika ve âbid olarak nitelenen Vüheyb'in ibadet ve ilim hayatının bütünlük arz ettiği, birinin diğerine herhangi bir olumsuz etkisinin olmadığı gözükmektedir.

Rivayetleri Müslim'in *Sahîh*'i ile Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce'nin *Sünen*'lerinde geçen, **Ebûbekir en-Nehşelî -Abdullah b. Kattâf- yedinci tabakadan**, sadûk ve "ircâ" ile nitelenen râvîlerdendir.³³⁵ İbn Hacer, Ebûbekir'in ilmi yönü hakkında Ebû Dâvûd, İbn Hanbel ve İbn Ma'in'in "sika"; Ebû Hâtim'in "şeyh, sâlih, yukteb hadîsuh" ve İbn Sa'd'ın "mürchie ve âbid" bir kişi olduğu değerlendirmelerini nakletmiştir.³³⁶ Mürciî fikirlere sahip olmasına rağmen, dâî olmadığından dolayı rivayetlerine itibar edilmiştir. Sika ve âbid bir kişi olarak değerlendirilen Ebûbekir'in hayatında ibadet-ilim ilişkisi müsbet yönde şekillenmiştir.

Rivayetleri Buhârî'nin *el-Edebü'l-Müfred* ve Tirmizî'nin *Sünen*'inde geçen **İbrâhim b. Edhem b. Mansûr el-İclî (ö. 162/778)**, sekizinci tabakadan, sadûk râvîlerdendir.³³⁷ Zühd hayatıyla bilinen İbrâhim b. Edhem'in ilmî hayatı hakkında İbn Hacer, Nesâî'nin "sika, me'mûn"; Dârekutnî'nin, "sahîhu'l-hadîs"; İbn Ma'in'in, "âbid ve sika"; İclî'nin, "sika", değerlendirmelerini nakletmiştir. İbadet yönü hakkında ise İbn Hibbân, İbrâhîm b. Edhem'in, "fıkıh, takva ve cömertlik hususunda sabırlı birisi olduğu" değerlendirmesini yapmıştır.³³⁸ Meşhur zâhidlerden olan İbrâhim b. Edhem, ibadet hayatında olduğu gibi ilmî hayatında da bilinen bir kişidir. İbadet ve zühd hayatına verdiği önemin, ilmî yönünü olumsuz bir şekilde etkilemediği gözükmektedir.

Rivayetleri, Buhârî'nin –muallak- ve müslim'in *Sahîh*'leri ile Ebû Dâvûd, tirmizi, Nesâî ve İbn Mâce'nin *Sünen*'lerinde geçen **Şerîk b. Abdullah en-Nehaî (ö. 178/794)**, sekizinci tabakadan sadûk fakat çok hata yapan râvîlerdendir. Kûfe kadılığını üstlendikten sonra hıfzının teğayyür ettiği belirtilmiştir. Şerîk'in ehli bidate karşı son

³³³ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, II, 346

³³⁴ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, XI, 170-171

³³⁵ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, II, 408

³³⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, XII, 44-45

³³⁷ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, I, 46-47

³³⁸ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 102-103

derece şiddetli olduğu ifade edilirken kendisinin, adil, faziletli ve âbid biri olduğu da ifade edilmiştir.³³⁹ İbn Hacer, onun ilmî yönü hakkında İclî ve İbn Sa'd'ın, “sika” değerlendirmelerini nakletmiştir. İsa b. Yunus'un ise, “onun kadar ilmiyle amel olan bir başkasını görmedim.” değerlendirmelerini nakletmiştir.³⁴⁰ Görüldüğü üzere sika ve âbid bir râvî olan Şerîk'in ilmi hayatı ile ibadet hayatı arasındaki ilişkiyi İbn Hacer, İbn Yunus'dan naklen ifade etmiştir. Ömrünün sonlarında yapmış olduğu hatalar yaşlılıktan kaynaklanmaktadır.

Rivayetleri Müslim'in *Sahîh*'inin Mukaddimesi ile Nesâî'nin *Sünen*'inde geçen **Mahled b. el-Huseyin (ö. 191/806)**, dokuzuncu tabakanın büyüklerinden, sika ve faziletli bir râvî olarak değerlendirilmiştir.³⁴¹ İbn Hacer, İclî'nin Mahled hakkında “sika”; İbn Sa'd'ın “sika ve faziletli”; İbn Hibbân'ın ise; “ibadete son derece önem veren âbidlerdendir” değerlendirmelerini nakletmiştir.³⁴² Görüldüğü üzere Mahled'in ilmî yönü ile ibadet yönü arasında bir paralellik söz konusudur. Ne ibadet hayatının ilmî yönüne, ne de ilmî yönünün ibadet hayatına herhangi bir olumsuz etkisi yoktur.

Rivayetleri Buhârî'nin *Halku ef'âli'l-İbâd* ile Müslim'in *Sahîh*'inde ve Ebû Dâvûd, Nesâî ve İbn Mâce'nin *Sünen*'lerinde geçen **İsmâil b. Ömer el-Vâsitî (ö. 200/815)**, dokuzuncu tabakadan, sika râvîlerdendir.³⁴³ İbn Hacer, İsmâil'in ilmî yönü hakkında İbn Ma'in'in, “leyse bihî be's”; Ebû Hâtim'in, “sadûk” ve Hatîb'in, “sika”; Ebû'l-Münzir'in ise “âbid” değerlendirmelerini nakletmiştir.³⁴⁴ Hakkında yapılan değerlendirmeler dikkate alındığında İsmail'in hayatında ibadet-ilim ilişkisinin müsbet yönde şekillendiği gözükmektedir.

Rivayetleri Ebû Dâvûd'un *el-Mesâil*'inde bulunan **Züheyr b. Nuaym el-Bâbî (ö. 200/815)**, onuncu tabakanın büyüklerinden sika ve âbid bir râvîdir.³⁴⁵ İbn Hacer onun zâhid ve âbidlerden olduğunu söylemiştir.³⁴⁶ Yapılan değerlendirmelerde Züheyr'in de ibadet ve ilim hayatının müsbet yönde gelişmiş olduğu gözükmektedir.

³³⁹ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, I, 337

³⁴⁰ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IV, 333-337

³⁴¹ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, II, 242

³⁴² İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, X, 72-73

³⁴³ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, I, 84

³⁴⁴ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 319

³⁴⁵ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, I, 259

³⁴⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, III, 353

Rivayetleri *Kütüb-i Sitte*'de geçen **Hammâd b. Üsâme b. Zeyd** (ö. 201/816), dokuzuncu tabakanın büyüklerinden sika, sebt ve bazen tedliste bulunan bir râvîdir.³⁴⁷ İbn Hacer Hammâd'ın ilmî yönü hakkında İbn Sa'd'ın "sika, me'mûn ve kesîru'l-hadîs"; İclî'nin ise "sika" değerlendirmelerini nakletmiştir. İbn Ammâr'ın ise, Hammâd'ın, "ibadete düşkün râvîlerden olduğunu" söylediğini nakletmiştir.³⁴⁸ Görüldüğü üzere âbidlerden olan Hammâd'ın ibadet-ilm ilişkisi müsbet yönde şekillenmiştir.

Rivayetleri Müslim'in *Sahîh*'inde geçen **İshâk b. Mirâr** (ö. 206/821), sekizinci tabakadan sadûk râvîlerdendir.³⁴⁹ Kendisi hayır ve fazilet ehli sadûk bir râvî olarak değerlendirilmekle beraber İbn Hacer, Muhammed b. İshâk en-Nedîm'in onun durumunu, "sika" olarak değerlendirdiğini nakletmiştir.³⁵⁰ İfade edildiği üzere İshâk'ın hayır ve fazilet ehli âbid bir kişi olarak anılması ve ilmî yönünün de sika olarak değerlendirilmesi onda, ibadet-ilm ilişkisinin müsbet yönde şekillendiğini göstermektedir.

Rivayetleri *Kütüb-i Sitte*'de geçen **Hâşim b. el-Kâsım b. Müslim** (ö. 207/822), dokuzuncu tabakadan sika, sebt bir râvîdir.³⁵¹ İbn Hacer, Hâşim'in ilmî yönü hakkında İbn Ma'in, İbn Medînî, İbn Sa'd ve Ebû Hâtim'in "sika"; İclî'nin "sâhibü sünnet"; ve Nesâî'nin "lâ be'se bih" değerlendirmelerini nakletmiştir.³⁵² İbadete verdiği önemle bilinen Hâşim'in ibadet ve ilmî hayatı arasında bir paralellik söz konusu olmuş; ne ilminin ibadetine, ne de ibadetinin ilmüne herhangi bir olumsuz etkisi söz konusu olmamıştır. Böylece ilim-amel bütünlüğü sağlanmıştır.

Rivayetleri *Kütüb-i Sitte*'de geçen **Mâlik b. İsmâîl** (ö. 217/832), dokuzuncu tabakanın küçüklerinden, sika ve mutkîn olarak değerlendirilmiştir.³⁵³ İbn Hacer, İclî'nin onun hakkında, "sika" ve âbid değerlendirmesi yaptığını ve rivayetlerinin sahîh olduğunu söylediğini nakletmiştir.³⁵⁴ Görüldüğü üzere âbid olarak nitelenen Mâlik'in, ilmî yönü

³⁴⁷ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, I, 194

³⁴⁸ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, III, 2-3

³⁴⁹ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, II, 444

³⁵⁰ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, XII, 182-184

³⁵¹ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, II, 320

³⁵² İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, XI, 18-19

³⁵³ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, II, 231

³⁵⁴ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, X, 3

de sika olarak değerlendirilmiştir. Dolayısıyla onda, ibadet-ilim ilişkisi olumlu olarak gelişmiş ve ilim-amel bütünlüğü sağlanmıştır.

Rivayetleri Buhârî'nin *Sahîh*'i ile Ebû Dâvûd, Tirmizî ve İbn Mâce'nin *Sünen*'lerinde geçen **Hayve b. Şüreyh (ö. 224/838)**, onuncu tabakadan, sika ve âbid bir râvîdir.³⁵⁵ İbn Hacer, Hayve'nin ilmî yönü hakkında İbn Ma'în'in "sika" değerlendirmesi yaptığını, İbn Yûnus'un ise, "ibadet ve fazilet ehli bir kişidir" değerlendirmesini nakletmiştir.³⁵⁶ Hem sika hem de âbid bir kişi olarak değerlendirilen Hayve'nin ilim-amel bütünlüğü içerisinde bir hayat yaşadığı gözükmektedir.

Rivayetleri Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*'i ile Tirmizî ve Nesâî'nin *Sünen*'lerinde geçen **Yahyâ b. Yahyâ b. Bekr (ö. 226/840)**, onuncu tabakadan sika, sebt ve imam olarak değerlendirilen râvîlerdendir.³⁵⁷ İbn Hacer, onun ilmî yönü hakkında İbn Hanbel ve Nesâî'nin, "sika", Abbâs b. Mus'ab'ın, "sika, zâhid ve sâlih"; İbn Hibbân'ın ise, "ilim, din, fazilet ve ibadet bakımından zamanının hayırlılarından" değerlendirmelerini nakletmiştir.³⁵⁸ Yapılan değerlendirmeler dikkate alındığında Yahyâ'nın ibadet-ilim ilişkisi olumlu yönde şekillenmiş ve ilim-amel bütünlüğü ortaya çıkmış gözükmektedir.

Rivayetleri Buhârî'nin *Sahîh*'i ile Ebû Dâvûd ve Nesâî'nin *Sünen*'lerinde geçen **İshâk b. İbrâhim b. Yezîd (ö. 227/841)**, onuncu tabakadan, sadûk râvîlerdendir.³⁵⁹ İbn Hacer, İshâk'ın ilmî yönü hakkında Ebû Hâtim ve Dârekutnî'nin "sika"; Nesâî'nin, "leyse bihî be's"; Ebû Zür'a'nın ise "çok ağlayan sikaldandır" değerlendirmelerini nakletmiştir. Keza İbn Hacer, Ebû Dâvûd'dan naklen İshâk'ın, "Allah'a olan huşusundan dolayı çok ağladığımı" söylediğini nakletmiştir. Hakkında yapılan değerlendirmeler dikkate alındığında İshâk'ın ibadet ve ilim hayatı bir bütünlük arz etmiştir. Birinin diğerine herhangi bir olumsuz etkisinin olmadığı gözükmektedir. Dolayısıyla ilim-amel bütünlüğünün sağlandığı muhakkaktır.

Rivayetleri Buhârî'nin *Sahîh*'i ile Nesâî'nin *Sünen*'inde geçen, zühd ve takvâsıyla temayüz eden râvîlerden **Hüseyn b. Mansûr b. Cafer (ö. 238/852)**, onuncu tabakadan

³⁵⁵ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, I, 206

³⁵⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, III, 69-70

³⁵⁷ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, II, 368

³⁵⁸ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, XI, 296-299

³⁵⁹ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, I, 67-68

sika ve fakih bir râvîdir.³⁶⁰ İbn Hacer onun İlmî yönü hakkında Nesâî'nin "sika" değerlendirmesini nakletmiştir. Hüseyin b. Mansûr b. Cafer'in faziletiyle ilgili olarak Ebû Ömer ve Ahmed b. Nasr önemli bir bilgi verirler; "kendisine Nisabur kadılığı teklif edildiği halde bunu kabul etmeyip üç gün insanlardan ayrı kaldı, bu süre zarfında da Allah'a çokça dua etti ve üçüncü gün vefat etti"³⁶¹ Görüldüğü üzere kadılık görevini layıkıyla yerine getirememesi endişesinden dolayı bu görevi kabul etmediği muhakkaktır. Yaşantısında bu kadar hassas olan Hüseyin'in hakkında yapılan değerlendirmeler de dikkate alındığında ibadet-ilm ilişkisinin olumlu olarak şekillendiği ve ilim-amel bütünlüğünün sağlandığı gözükmektedir.

Rivayetleri Müslim'in *Sahîh*'i ile Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce'nin *Sünen*'lerinde geçen **Ubeydullah b. Abdulkerim (ö. 264/877)**, onbirinci tabakadan sika, meşhur, imâm ve hâfız râvîlerdendir.³⁶² İbn Hacer, onun ilmi yönü hakkında Nesâî ve Ebû Hâtim'in, "sika"; Hatib'in "imâm, rabbânî, hâfız ve sâdık"; Ebû Zür'a'nın; "yüzbin hadisi insanların ihlas süresini bildiği gibi bilir" ve İbn Hibbân'ın; "takva ehli bir zâhiddir" değerlendirmelerini nakletmiştir.³⁶³ İbadet ve ilmî yönü hakkında oldukça önemli bilgiler verilen Ubeydullah'ın ibadet-ilm ilişkisi müsbet yönde şekillenmiş ve ilim-amel bütünlüğü içerisinde bir yaşantı ortaya koymuştur.

Bu bölümde yaklaşık otuz râvîyi incelemiş bulunmaktayız. Âbid olarak nitelenen râvîler genel itibariyle sika olarak değerlendirilmişlerdir. Kronolojik olarak bakıldığında ise genel itibariyle sonraki dönemlerde râvîlerin kusurlarının arttığı gözükmektedir. rivayetlerin çoğalmasa, rihlelerin artması gibi sebepler bunda etken olmuşlardır.

İbadetin olumlu etkilerinden olarak zikredilmiş olan, ilim-amel bütünlüğünü gerçekleştirmesine vesile olmasıyla ilgili bu bölümde yapılan incelemeler göstermektedir ki, ibadet ve ilim ilişkisinin olumlu yönde şekillenmesi neticesinde bunun ilim-amel bütünlüğünü sağlamaya vesile olduğu gözükmektedir.

³⁶⁰ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, I, 180

³⁶¹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 636

³⁶² İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, I, 497

³⁶³ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VII, 30-34

3.1.2. Samimiyetin Ortaya Çıkmasına Vesile Olması

İbadetler, kişinin dinine ne kadar bağlı ve dininde ne kadar samimi olduğunu ortaya koyarlar. İnsanlar da birbirlerinin iç dünyalarını bilemeyeceklerinden dolayı ibadetlerine yani davranışlarına bakarak onları değerlendireceklerdir. İncelemiş olduğumuz râvîlerin ibadet hayatlarına verdikleri önem onların samimiyetlerini ortaya koymaktadır. Her gün onlarca rekat namaz kılmaları, günlerce oruç tutmaları, sahip oldukları malları infak etmeleri, hülâsa ibadet niyetiyle ortaya koydukları bütün davranışlar samimiyetlerini belirlemede önemli birer etkidir. Hadisçiler de kişinin ibadet hayatına verdiği önem neticesinde râvîlerin rivayetlerini değerlendirmişlerdir. İbadetlerinde samimi olmayanların rivayetlerine de değer vermemişlerdir. Ahmed b. Hanbel namaz kılmayı beğenmediği bir kişiden rivayet almayı kesmiş, sebebini soranlara da namazı gereği gibi eda etmiyordu cevabını vermiştir. Bu ve buna benzer örnekler ileriki bölümlerde gelecektir.

3.2. İbadetin Olumsuz Etkileri

Yukarıda ifade edildiği gibi ibadetin ilmî hayat açısından olumlu etkileri söz konusu olduğu gibi, aşırı gidildiği takdirde birtakım olumsuz etkileri de görülmektedir. Bu bölümde ibadete düşkünlüğün kişinin ilmî yönü açısından ne tür olumsuzluklara sebebiyet verdiği üzerinde durulacaktır. İbadete düşkünlükten dolayı hafızanın zayıflaması, ilmî müzakerelere fazla zaman ayıramayıp rivayetlerde hata edilmesi, az rivayette bulunulması ve sosyal hayattan soyutlanma gibi bazı hususlar, bu konunun alt başlıkları olarak incelenecektir.

3.2.1. Hafızanın Zayıflaması

Hafızanın zayıflamasından kastedilen husus, ileri derecede ibadete düşkün olmanın, râvînin hafızasında birtakım kusurlara sebebiyet vermesidir. Aşağıdaki örneklerde görüleceği üzere ibadetin kendilerine galip geldiği bazı râvîlerin bu sebepten dolayı rivayetlerine itibar edilmemiştir.

Rivayetleri Buhârî'nin *el-edebü'l-Müfred*'i ile Tirmizî ve İbn Mâce'nin *Sünen*'lerinde geçen **Yezîd b. Ebbân er-Rakkâşî**, **beşinci tabakadan**, zâhid fakat za'îf

râvîlerdendir.³⁶⁴ İbn Hacer Yezîd'in ilmî yönü hakkında İbn Sa'd'ın, "za'îf ve kaderî"; İbn Hanbel, İbn Ma'în ve Dârekutnî'nin "za'îf"; Ebû Hâtim'in, "kesîru'l-hadîs"; Nesâî ve Hakim Ebû Ahmed'in ise, "metrûku'l-hadîs" değerlendirmelerini nakletmiştir. İbn Hibbân'ın ise, "onun geceleyin çok ağlayan âbid kullardan olduğunu, fakat hadis rivayetinde gaflette bulunduğunu; zira ibadete düşkün olması neticesinde hıfzının etkilenip zayıfladığını; hatta taklîb³⁶⁵de bile bulunduğunu" söylediğini nakletmiştir.³⁶⁶ Zâhidlerden olan Yezîd'in ibadet hayatı hakkındaki samimiyeti hususunda bir şüphe olmadığı açıktır. Fakat ibadete düşkünlüğünün, rivayetlerinde gayri ihtiyari bir takım hatalara yol açtığı da bu örnekte görülmektedir.

İbadete düşkünlüklerinden dolayı hafızası olumsuz etkilenen râvîlerden, rivayetleri Tirmizî ve İbn Mâce'nin *Sünen*'lerinde bulunan **Mûsâ b. Ubeyde (ö. 153/770)**, altıncı tabakanın küçüklerinden, âbid fakat za'îf râvîlerdendir. İbn Hacer, Ebûbekir el-Bezzâr'ın, Mûsâ'nın ibadetlerinin, ilmi durumunu olumsuz şekilde etkilediğini şöyle ifade eder; "Öyle zannediyorum ki Mûsa, ibadete çok meşgul olduğundan dolayı hadis hıfzı hususunda kusurlu bulundu."³⁶⁷ Görüldüğü üzere âbid olmasına rağmen zayıf olarak kabul edilmesinin sebebi, ibadete olan düşkünlüğünün rivayetlerine olan olumsuz etkisi olarak açıklanmıştır.

Rivayetleri İbn Mâce'nin *Sünen*'inde geçen **Yûsuf b. Muhammed b. el-Münkedir, yedinci tabakanın** âbidlerindendir. İbadete düşkün olmasının, onun zihninde de birtakım kusurlara sebebiyet verdiğini İbn Hacer, İbn Hibbân'dan naklen; "İbadet ona gâlip geldiğinden rivayetlerinde gaflette bulundu; rivayette bulunduğu vehm yapıyordu; bu sebepten dolayı da, rivayetleriyle ihticâc batıldır"³⁶⁸ şeklinde açıklamıştır. Bu örnek de gösteriyor ki ilme, ilim meclislerine ve ilmî müzakerelere zaman ayıramamak, rivayetlerde hata yapmayı kaçınılmaz kılmaktadır

Rivayetleri Buhârî'nin *el-Edebü 'l-Müfred*, Müslim'in *Sahîh*'i ile Tirmizî ve Nesâî'nin *Sünen*'lerinde geçen **Rebâh b. Ebû Ma'rûf, yedinci tabakanın** sadûk fakat vehm

³⁶⁴ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, II, 370

³⁶⁵ Hadisin, sened ve metnindeki kelime veya cümlelerin yerlerini değiştirmek, bir râvîyi aynı dönemdeki başka bir râvî ile yahut hadislerin sened ve metinlerini birbirleriyle eğiştirmek. Bkz. Aydın, *a.g.e.*, "Kalb" mad., 160

³⁶⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, XI, 309-311

³⁶⁷ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, X, 15

³⁶⁸ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, XI, 422-423

yapan râvîlerindendir.³⁶⁹ İbn Hacer ilmi yönü hakkında İbn Ma'în'in "za'îf"; Ebû Zür'a ve Ebû Hâtim'in "sâlih"; İclî'nin "lâ be'se bih"; İbn Sa'd'ın "kalîlü'l-hadîs"; İbn Hibbân'ın ise "ibadete düşkün olduğunu ve bu yüzden hata ettiği" şeklindeki değerlendirmelerini nakletmiştir.³⁷⁰ Rebâh'ın da ibadete olan düşkünlüğünden dolayı zayıf kabul edildiği görülmektedir. Rivayetlerinin azlığından da anlaşılmaktadır ki ilme, ilim meclilerine ve ilmî müzakerelere az zaman ayırmış ve netice itibariyle rivayetlerinde zayıf kabul edilmiştir.

Rivayetleri Ebû Dâvûd, Tirmizî ve İbn Mâce'nin *Sünen*'lerinde geçen **Müsennâ b. es-Sebbâh el-Yemânî (ö. 149/766)**, yedinci tabakadan âbid fakat za'îf râvîlerdendir.³⁷¹ İbn Hacer onun ilmi yönü hakkında, İbn Ma'în'in "sika"; Ebû Hâtim'in "leyyinü'l-hadis"; Tirmizî'nin "za'îf"; Nesâî'nin "leyse bi sika"; İbn Sa'd ve Dârekutnî'nin "za'îf" ve İbn Hibbân'ın "ömrünün sonunda ihtilât³⁷² eden râvîlerdendir." değerlendirmelerini nakletmiştir.³⁷³ Sika olarak kabul edilmesine karşılık muhtemelen, ibadete olan düşkünlüğü neticesinde zayıf olarak tenkit edilmiştir. Ömrünün sonlarında ihtilat etmiş olması da bu görüşü kuvvetli kılmaktadır.

Rivayetleri Buhârî'nin *Sahîh*'i -muallak- ile Tirmizî ve İbn Mâce'nin *Sünen*'lerinde bulunan **Rebî b. Sabîh (ö. 160/776)**, yedinci tabakadan âbid, sadûk fakat seyyi'ul-hıfz râvîlerdendir.³⁷⁴ İbn Hacer, Rebî'in ilmî yönü hakkında İbn Hanbel'in "lâ be'se bih"; İbn Ma'în'in "leyse bihî be's"; İbn Sa'd'ın "za'îf"; Ebû Zür'a'nın "sadûk" değerlendirmeleriyle beraber, İbn Hibbân'ın, "Basra Ehli'nin âbid ve zâhidlerindendir" değerlendirmelerini nakletmiştir. İbn Hacer, Rebî'in ibadet yönü hakkında İbn Hibbân'ın; "âbidlerden ve zâhidlerden biridir; gece ibadetine o kadar düşküdü ki geceleyin, evinden arıların çıkarmış olduğu sesler gibi sesler gelirdi; ibadet yönü böyle olmasına rağmen hadiste "za'îf" bir râvîdir" değerlendirmelerini nakletmiştir.³⁷⁵ Rebî'in zahidane bir hayat yaşaması muhtemelen ilim meclislerine ve ilmî müzakerelere fazla katılmadığını, dolayısıyla hadis rivayetinde za'îf kabul edilmesine sebep olmuştur.

³⁶⁹ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, I, 239

³⁷⁰ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, III, 234-235

³⁷¹ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, II, 236

³⁷² Yaşlanma, aniden bir felakete karşılaşma gibi sebeplerle hafıza bozukluğuna uğramak. Bkz. Aydınlı, *a.g.e.*, "İhtilât" mad., 146

³⁷³ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, X, 36

³⁷⁴ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, I, 241

³⁷⁵ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, III, 247-248

Rivayetleri Tirmizi ve İbn Mâce'nin *Sünen*'lerinde geçen **Hasan b. Ebû Cafer (ö.167/783)**, yedinci tabakadan âbid râvîlerdendir. İbn Hacer, onun faziletli ve ibadetine düşkün biri olmasına karşın rivayetlerinin zayıf olduğunu söylemiştir.³⁷⁶ İbn Hacer, Amr b. Ali'nin onun hakkında "sadûk ve münkerü'l-hadîs"; İshak b. Mansur'un da "za'îf" değerlendirmesini nakletmiştir. Buhârî'nin "münkerü'l-hadîs"; Tirmizi ve Nesâî'nin "za'îf"; değerlendirmelerini nakletmiştir. Dârekutnî ve İbn Hibbân'ın ise onun, "ibadetlerine düşkün hayırlı kullardan biri olduğunu" söylediklerini nakletmiştir. Ahmed b. Hanbel'in de, Hasan'ın rivâyetlerini terk etmiş olmakla birlikte onun âbidlerden olduğunu, duâsı makbul ve faziletli biri olmasına karşın hadis ilminde ve hıfzında yeterli olmadığı" değerlendirmelerini nakletmiştir. Zira onun tahdîste bulunduğu vehim yaptığını ve isnadları karıştırdığını söylemiştir.³⁷⁷

Rivayetleri İbn Mâce'nin *Sünen*'inde geçen **Adiy b. el Fadl (ö. 171/787)** sekizinci tabakadan metrûk bir râvîdir.³⁷⁸ İbn Hacer onun ilmi yönü hakkında İbn Ma'in, Ebû Dâvûd ve İclî'nin "za'îf"; Dârimî'nin "leyse bi sika"; İbn Ebû Hâtim'in "metrûkü'l-hadis"; İbn Hibbân'ın "münker rivayetleri vardır dolayısıyla bu rivayetleri ile ihticac etmek batıldır"; Cûzecânî'nin ise "insanlar onun hadisini kabul etmedi"; Sâci'nin ise "zayıf fakat âbid" bir râvî olarak kabul edilmiştir" değerlendirmelerini nakletmiştir.³⁷⁹

Rivayetleri Buhârî'nin *el-Edebü'l-Müfred* ve Tirmizî'nin *Sünen*'inde geçen **Münkedir b. Muhammed b. el-Münkedir (ö. 180/796)** sekizinci tabakanın âbid râvîlerindedir. Münkedir, "sika" olarak değerlendirilmekle beraber İbn Hacer, İbn Hibbân'ın onunla ilgili; "Allah'ın kullarının hayırlı olanlarından, fakat ibadete olan düşkünlüğü, hıfz hususunda birtakım kusurlara sebep olmuştur; bu yüzden de rivayetlerinde vehm yapmıştır. Bu sebeple onun rivayetleriyle ihticac edilmesi batıl sayılmıştır" değerlendirmesini nakletmiştir.³⁸⁰ Zehebi, Malik'ten rivayetle onun "Seyyidü'l-Kurrâ" olduğunu söylemiştir. Münkedir, gece ibadetine düşkünlüğüyle de bilinir.³⁸¹ Görüldüğü üzere burada da ibadete olan düşkünlüğün kişinin hafızasını olumsuz etkilediği gözükmektedir.

³⁷⁶ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, I, 166

³⁷⁷ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 482

³⁷⁸ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, II, 21

³⁷⁹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VII, 170

³⁸⁰ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, X, 317-318

³⁸¹ Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, I, 127-128

Rivayetleri Tirmizî ve İbn Mâce'nin *Sünen*'lerinde geçen **Ammâr b. Yûsuf, dokuzuncu tabakadan** âbid fakat za'îf râvîlerdendir.³⁸² İbn Hacer onun ilmî yönü hakkında Ebû Zûr'a ve Bezzâr'ın "za'îf"; Ebû Hâtîm'in "şeyh, sâlih"; Ebû Dâvûd'un, "gaflet ehli"³⁸³; İclî ve Osmân ed-Dârimî'nin, "sika"; Dârekutnî'nin, "metrûk"; İclî'nin ise sika, sebt, müteabbid, sahibi sünnet" değerlendirmelerini nakletmiştir.³⁸⁴

Zühd ve takvâsıyla temayüz eden râvîlerden bir diğeri de, rivâyetleri Ebû Davûd'un *Sünen*'inde bulunan, **dokuzuncu tabakanın** sadûk râvîlerinden **Abbâd b. Abbâd er-Ramlî**'dir.³⁸⁵ Abbâd b. Abbâd'ın ilmî yönü hakkında muhtelif görüşler mevcuttur. İbn Hacer, İbn Maîn ve İclî'den rivâyetle onun "sika"; İbn Hibbân'ın ise, "onun zayıflardan olduğunu ve rivâyetlerinin terk edilmesi gerektiği; buna sebep olarak da, zühd hayatının ve aşırı derecede ibâdete düşkünlüğün ona galebe çalıp hıfzını ve zaptını olumsuz etkilediği" değerlendirmelerini nakletmiştir.³⁸⁶

Rivayetleri Buhârî'nin *el-Edebü'l-Müfred*, Müslim'in *Sahîh*'i ile, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce'nin *Sünen*'lerinde geçen **Yahya b. Yemân el-İclî (ö. 189/804)** dokuzuncu tabakanın büyüklerinden sadûk, âbid fakat çok hata yapan bir râvîdir.³⁸⁷ İbn Hacer onun ilmi yönü hakkında Nesâî'nin "leyse bi'l-kaviy"; İbn Ma'în'in "sadûk"; Ebû Dâvûd'un "hadiste hata ettiğini ve taklitte bulunduğu"; İbn Medini'nin ise "felç geçirdiğini ve bunun üzerine hafızasının teğayyür ettiği" şeklindeki değerlendirmeleri nakletmiştir. Ebûbekir b. Ayyaş'ın ise "onun, tıpkı manastır hayatı gibi bir hayat yaşadığını" söylediğini nakletmiştir.³⁸⁸ Görüldüğü üzere Yahyâ'nın zamanının çoğunu ibadete ayırması ilim meclislerinden ve müzakere ortamından ayrı kaldığını ifade etmektedir. Bu da rivayetleri hususunda yanlış yapma olasılığını artırmaktadır.

Namaza ve Kur'an okumaya verdiği önemle bilinen ve ilgili bölümlerde zikredilen **Ebûbekir b. Ayyaş**'ın ilmî yönüyle ilgili olumsuz değerlendirmelerde bulunulmuştur; İbn Hacer, Osman'ın, Yahyâ hakkında, "sıdk ve emanet ehlinden olduğunu söylemesine

³⁸² İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, II, 53

³⁸³ Hadis rivayetinde yapılan dikkatsizlik ve dalgınlık. Bkz. Aydınlı, *a.g.e.*, "Gaflet" mad., 101

³⁸⁴ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VII, 402-403

³⁸⁵ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, I, 374, 3468

³⁸⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, V, 163

³⁸⁷ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, II, 369

³⁸⁸ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 306-307

rağmen hadiste böyle olmadığı” değerlendirmesini; İclî’nin, “sika”, “sâhibü sünnet”³⁸⁹ ve “ibadet ehlinden olduğunu söylemesine rağmen hata yaptığı” değerlendirmesini; Abdullah b. Ahmed’in babası Ahmed b. Hanbel’den naklen, “sika fakat kesîru’l-galat olduğunu”; İbn Sa’d’ın da onun, âbidlerden, “sika”, “sadûk” ve “hadis ilmîni bilen biri olmasına karşın kesîru’l-galat” değerlendirmesini yaptığını; Yakub b. Şeybe’nin ise onun “ma’rûfun bi’s-salâh” olarak hadisinin muztarib³⁹⁰ olduğu şeklindeki değerlendirmelerini nakletmiştir.³⁹¹ Salâhından şüphe edilmediği açıkça ortaya konulan Ebûbekir b. Ayyâş’ın rivayetlerinde aynı durumun geçerli olmaması ehli hadisin ne kadar objektif olduğunu gözler önüne sermektedir. Zamanının büyük kısmını namaza ve Kur’an tilavetine ayıran Ebûbekir, muhtemeldir ki rivâyet hususunda aynı titizliği göstermeyip fazla zaman ayıramamıştır. Bununla birlikte sünnete bağlılığı ve ibadete düşkünlüğü dikkate alındığında Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve selam)’e ithaf edilen hadisleri, gerekli ilmî ölçülere riâyet etmeden alması sened tenkidi yerine metni daha ziyade itibara aldığı düşüncesini kuvvetli kılmaktadır.

Rivayetleri Buhârî’nin –muallak- *Sahîh*’i ile *el-Kırâ’at* ve Müslim’in *Sahîh*’i ile Ebû Dâvûd, Tirmizî ve İbnMâce’nin *Sünen*’lerinde geçen **Yûnus b. Bukeyr (ö. 199/814)** dokuzuncu tabakadan, hata eden râvîlerdendir.³⁹² İbn Hacer Yûnus’un ilmi yönü hakkında İbn Ma’in’in “sadûk”; İclî’nin “lâ be’se bih”; Nesâî’nin “leyse bi’l-kaviyy” ve İbn Hanbel’in “insanların en zâhidi”; Sâcî’nin ise “sadûk ve Mürcie mezhebinden olduğu” şeklindeki değerlendirmeleri nakletmiştir.³⁹³

Bu örnekler bize gösteriyor ki, ileri derecede ibadete düşkün râvîlerin bazılarının hafızasında bir kısım kusurlar ortaya çıkmış, bu kusurlar neticesinde ilmî durumları olumsuz şekilde etkilenmiştir.

3.2.2. Müzâkere Eksikliği

İbadet eksenli bir hayat yaşayan râvîlerin bir kısmı zamanlarının büyük bölümünü ibadete hasretmişler, bunun neticesinde de ilim meclislerinden, dolayısıyla müzakere

³⁸⁹ Bütün iş ve görüşlerinde, şer’î bir delile dayalı şey manasına olmak üzere, sünnete uymaya özen gösteren kimse. Bkz. Aydınli, *a.g.e.*, “Sâhibü’s-Sünnet” mad., s. 269

³⁹⁰ Birbirlerine zıt oldukları halde birini diğerine tercih imkanı bulunmayan hadislerden her biri. Muztarib hadis ekseriya za’îf hadislerdendir. Bkz. Aydınli, *a.g.e.*, “Muztarib” mad., s. 244

³⁹¹ İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, XII, 34-37

³⁹² İbn Hacer, *Takrîbü’t-Tehzîb*, II, 394

³⁹³ İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, XI, 435-436

ortamlarından uzak kalmışlardır. İlim meclislerinden uzak kalmaları, rivayetler üzerinde müzakere imkanını azaltmış ve rivayetlerinde hata yapma olanağını daha güçlü hale getirmiştir. Bu bölümde ibadete düşkün râvîlerin müzakere eksikliğinden kaynaklanan olumsuz etkileri üzerinde durulacaktır.

Namaz ibadetine verdiği önemle bilinen ve ilgili bölümde geçen **Mürra b. Şerâhîl**, sika ve âbid bir kişi olarak değerlendirilmiştir.³⁹⁴ Namaza verdiği önem; “günde beş-altı yüz rekat namaz kıları” diye ifade edilmişti.³⁹⁵ Tabiîn’den olan İbn Şerâhîl rivayetlerinde sika bir Râvî olarak değerlendirilmiş, namaz ibadetine verdiği önem de ayrıca ifade edilmiştir. Fazla rivayetinin olmaması muhtemelen rivayete fazla zaman ayırmadığını göstermektedir. İbadet eksenli bir hayat yaşaması da her gün beş-altı yüz rekat namaz kılmasını mümkün hale getirebilir ya da anılan rakamların kesretten kinaye olduğu, vurgulanmak istenilen hususun çok namaz kılması olduğu da düşünülebilir.

Namaz ibadetine verdiği önemle bilinen râvîler arasında zikredilen, **Mus’ab b. Sâbit**’in her gün bin rekat namaz kılacak kadar namaza ve ayrıca oruç ibadetine önem verdiği ifade edilmiştir.³⁹⁶ Mus’ab b. Sâbit namaza ve oruca önem veren âbid bir kişi olarak ifade edilmiş, genel itibariyle de zayıf kabul edilmiştir. Hakkında kullanılan cerh lafızları dikkate alındığında namaz ve oruca verdiği önem bir kısım râvîlerde olduğu gibi³⁹⁷ onun zihninde de kusurlara yol açmış olabileceğini akla getirmektedir. Bununla beraber zamanının çoğunu ibadete hasretmesi, ilim meclislerinden uzak kalmasını; dolayısıyla hadisleri müzakere hususunda eksik kalması rivayet ilminde tenkit edilmesine sebep olmuştur.

Rivayetleri Buhârî’nin *Sahîh*’i -muallak- ile Tirmizî ve İbn Mâce’nin *Sünen*’lerinde bulunan **Rebî b. Sabîh** Basra’nın âbidlerinden zühd hayatıyla temayüz eden bir râvîdir. İbadete verdiği önem ibadet hayatı açısından olumlu bir anlam ifade etmekle birlikte ilmi hayatında yani hadiste “za’îf” bir râvî olarak değerlendirilmiştir.³⁹⁸ Rebî’in zahidane bir hayat yaşaması ilmî müzakerelere fazla katılmadığını, dolayısıyla hadis rivayetinde bir takım eksiklikler taşıdığını ve za’îf kabul edilmesine sebep olduğu ifade edilmiştir.

³⁹⁴ İbn Hacer, *Takrîbü’t-Tehzîb*, II, 245

³⁹⁵ İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, X, 88

³⁹⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, X, 158-159

³⁹⁷ İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, X, 15, İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, XI, 422-423

³⁹⁸ İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, III, 247-248

Namaz ve oruç ibadetine verdiği önemle bilinen **İbrâhim b. İsmâîl**, za'îf olarak değerlendirilen râvîlerdendir.³⁹⁹ İlmî yönüyle ilgili değerlendirmeler önceki bölümlerde yapılmıştı.⁴⁰⁰ Namaz ve oruç ibadetiyle temayüz etmiş, fakat ilmî yönü hakkında olumsuz değerlendirmeler yapılmış olan İbrahim b. İsmail'in zamanının büyük kısmını ibadete hasretmesi ilim meclislerine fazla katılmadığını ve müzakere imkanı bulamadığını; bu da az olan rivayetlerinde bile yanlış yapma olasılığını ortaya çıkarmıştır. Aynı şekilde rivayeti fazla olan birçok râvînin aksine rihlelere katılmaması da rivayetlerinin azlığına etki eden amillerden zikredilebilir.

Kur'an tilaveti bölümünde değerlendirildiği üzere **Vâsıl b. Abdurrahman**, sadûk ve âbid bir râvîdir.⁴⁰¹ Sika olarak değerlendirmeler olsa da Vâsıl, genel itibariyle zayıf bir râvî olarak değerlendirilmiştir.⁴⁰² Kur'an tilavetine verdiği önem ve ayırdığı zaman onun hadis ilmüne fazla zaman ayıramamasına sebep olmuş olabilir. Bununla birlikte ibadete olan düşkünlüğü rivayete, müzakereye ve ilim yolculuklarına yeterince zaman ayıramamış olmasına ve zayıf olarak kabul edilmesine sebep olduğu da düşünülebilir.

3.2.3. Rivayetlerin Az Olması

İbadet eksenli bir hayat yaşayan râvîler, zamanlarının büyük kısmını ibadetle geçirdiklerinden; ya da değişik sebeplerden⁴⁰³ dolayı az rivayette bulunmuşlardır. Bu bölümde, sika ve âbid olmasına rağmen rivayetleri az olan râvîler ve rivayetlerinin az olmasının sebepleri üzerinde durulacaktır.

Namaz bölümünde ilmi ve ibadet yönü değerlendirilen **Mürra b. Şerâhîl (ö.76/695)**'in günde altı yüz rekat namaz kıldığı bildirilmişti. Görüldüğü üzere zamanının büyük kısmını ibadete ayırmıştır. Bu yüzden de rivayetlerinin az olduğu değerlendirilebilir. İbadet eksenli bir hayat yaşaması da her gün beş-altı yüz rekat namaz kılmasını mümkün hale getirebilir ya da anılan rakamların kesretten kinaye olduğu, vurgulanmak istenilen hususun çok namaz kılması olduğu da düşünülebilir.

³⁹⁹ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, I, 47

⁴⁰⁰ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 104-105

⁴⁰¹ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, II, 335

⁴⁰² İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, XI, 104-105

⁴⁰³ Râvîlerin bir kısmı, rivayet edilen sözlerin Hz. Peygamber (sallallahü aleyhi ve sellem)' e aidiyetinden dolayı, rivayet işini gereği gibi yerine getirememesi endişesinden dolayı buna cesaret edememişlerdir. Bu ve buna benzer sebepler yüzünden kitaplarını yakanlar ya da rivayet işini kerih görenler bile çıkmıştır. Yeri geldikçe bu durumlar, örneklerle açıklanacaktır.

İbn Sa'd tarafından hakkında "kalîlü'l-hadîs" değerlendirilmesi yapılan⁴⁰⁴, namaz ibadetine verdiği önemle bilinen **Ubeyd b. Nadle** sika bir râvî olmakla birlikte muhtemelen ibadete fazla zaman ayırmasından ya da rivayet işini kerih görmesinden dolayı fazla rivayette bulunmamıştır.

İbadet hayatına verdiği önemle bilinen **Ali b. Abdullah el-Bârikî**'de sadûk bir râvî⁴⁰⁵ olmakla birlikte İbn Hacer, İbn Adıyy'den naklen, rivayetinin az olduğunu söylemiştir. İbadete, özellikle de Kur'an tilavetine verdiği önem zamanının büyük kısmını ibadetle geçirmesine ve rivayetle az meşgul olmasına sebep olmuştur.⁴⁰⁶

Abid ve sika olmasına rağmen rivayeti az olan râvîlerden biri de **Selman b. Rebîa**'dır. İbn Hacer, İbn Sa'd'ın onun hakkında "sika ve âbid" değerlendirmesi yaptığını ve rivayetlerinin de az olduğunu"; İclî'nin "sika"; İbn Hibbân'ın da "sâlih bir kişidir ve her sene de haccederdi" değerlendirmelerini nakletmiştir.⁴⁰⁷ Selman'da âbid olmasına rağmen rivayetleri az olan râvîlerdendir.

Neredeyse bütün gününü namaz kılarak geçiren **Ali b. Abdullah b. Abbâs** hakkında İbn Hacer, İbn Sa'd'ın "sika" ve "kalîlü'l-hadîs" değerlendirmelerini nakletmiştir.⁴⁰⁸ Görüldüğü gibi sika ve âbid bir râvî olan Ali b. Abdullah, çok namaz kılmasıyla tanınan bir râvîdir. Zamanının büyük kısmını ibadete ayırmış olması hadis rivayetiyle fazla meşgul olmadığını ve az rivayette bulunduğunu göstermektedir.

Rivayetleri *Kütüb- i Sitte*'de geçen **Ma'bed b. Hâlid b. Müreyr (ö. 118/736)**, üçüncü tabakadan sika ve âbid bir râvîdir.⁴⁰⁹ Gece ibadetine vermiş olduğu önemle bilinen Ma'bed'in ibadet yönü hakkında İbn Hacer, İbn Hibbân'dan naklen; "ibadetlerine ve özellikle teheccüd namazına önem veren bir kişiydi" değerlendirmesini yapmıştır. İlmî yönü hakkında ise İbn Sa'd'ın, "inşallah sika"dır; İclî, Nesâî ve İbn Adıyy'in, "sika"; Ebû Hâtim'in "sadûk"; İbn Sa'd'ın ise "kalîlü'l-hadîs" değerlendirmelerini nakletmiştir.⁴¹⁰ Sikalığı hususunda ihtilaf edilmeyen Ma'bed'in, rivayetlerinin az olması

⁴⁰⁴ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VII, 75-76

⁴⁰⁵ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, II, 46

⁴⁰⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VII, 358-359

⁴⁰⁷ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IV, 229

⁴⁰⁸ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VII, 357-358

⁴⁰⁹ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, II, 267-268

⁴¹⁰ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, X, 221-222

hem rivayetleri muhafaza etmesini hem de ibadete daha fazla zaman ayırmasını kolaylaştırmıştır.

Rivayetleri Nesâî ve İbn Mâce'nin *Sünen*'lerinde yer alan **Ebû Sâdık el-Ezdi**⁴¹¹ **dördüncü tabakadan** sadûk bir râvîdir.⁴¹² İbn Hacer, onun ilmi yönü hakkında Yakup b. Şeybe'nin "sika"; İbn Sa'd'ın ise "muttaki ve kalîlü'l-hadis" değerlendirmelerini nakletmiştir.⁴¹³ İlmî yönü sadûk ve sika olarak değerlendirilen Ebû Sâdık, aynı zamanda muttakî olarak değerlendirilmiştir. Bu durum ilim-amel bütünlüğünü ifade etmekle beraber, rivayetlerinin az olması ibadet eğilimli bir hayat yaşamasını ortaya koymaktadır.

Rivayetleri Buhârî'nin *Sahîh*'i –muallak⁴¹⁴- ile Ebû Dâvûd, Nesâî, İbn Mâce ve Tirmizî'nin *Sünen*'lerinde geçen, **Mâlik b. Dînâr (ö. 130/747)**, beşinci tabakadan Sadûk ve âbid Râvîlerdendir. Meşhur zâhidlerden olan Mâlik'in ilmî yönü hakkında İbn Hacer, Nesâî'nin "sika"; İbn Sa'd'ın ise "sika" ve "kalîlü'l-hadis" değerlendirmelerini nakletmiştir. Görüldüğü üzere ibadet eksenli bir hayat yaşamak, doğal olarak rivayet ilmine fazla zaman ayıramamaya sebep olmuştur. Mâlik de zâhidâne bir hayat yaşamasıyla meşhur olduğu için rivayete fazla zaman ayırmamış ve rivayetleri az olmuştur.

Rivayetleri Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*'leri ile Ebû Dâvûd, Nesâî ve İbn Mâce'nin *Sünen*'lerinde geçen **Mansur b. Abdurrahman b. Talha (ö. 137/754)**, beşinci tabakanın sika râvîlerindendir.⁴¹⁵ İbn Hacer, Mansûr'un ilmî yönü hakkında, Ebû Hâtim'in "sâlihu'l-hadis"; İbn Sa'd'ın "sika", "kalîlü'l-hadis"; Nesâî'nin "sika" ve İbn Hibbân'ın "sika", "sebt" değerlendirmelerini nakletmiştir. İbadet ve zühd hayatına verdiği önemle bilinen Mansûr'un çok ağlayan bir kişi olduğunu İbn Uyeyne'den naklen İbn Hacer haber vermiştir.⁴¹⁶ Yukarıda açıklandığı üzere ibadet ve zühd hayatıyla meşhur Mansûr'un rivayetlerinin az olduğu değerlendirilmiştir. Zamanının büyük kısmını ibadetle geçirdiğinden ve zühd hayatına düşkünlüğünden

⁴¹¹ İsmi Müslim b. Yezid olarak zikredilmiştir. Bkz, İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, II, 431

⁴¹² İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, II, 431

⁴¹³ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, XII, 130

⁴¹⁴ 1. Senedinin baş tarafı yani içinde bulunduğu kitabın yazarının tarafı eksik olarak rivayet edilmiş olan hadis. Kitabın yazarının Sa'de hocasını zikretmemiş olması halinde bu zikretmeyişi gizli değil açık olması gerekir. Aksi halde müdellelele karışır. Bkz. Aydınlı, "Muallak" mad., *a.g.e.*, 194

⁴¹⁵ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, II, 281

⁴¹⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, X, 310-311

dolayı, ilim meclislerine fazla katılmayıp, ilim yolculuklarına da fazla çıkmadığı için rivayetlerinin az olduğu değerlendirilebilir.

Kur'an tilavetine verdiği önemle bilinen, rivayetleri *Kütüb-i Sitte*'de geçen **Mansur b. Zâzân** (ö. 129/746), altıncı tabakadan sika, sebt ve âbid râvîlerdendir.⁴¹⁷ İlmî ve ibadet yönüyle ilgili değerlendirmeler ilgili bölümde yapılan Mansûr'un Mansûr'un rivayetlerinin az olması hem ibadetlerine fazla zaman ayırmasını, hem de rivayetlerini daha kolay muhafaza etmesini sağlamıştır.

Rivayetleri Buhârî'nin *el-Edebü'l-Müfred* adlı eserinde geçen **Habîb b. Muhammed el Acmî**, altıncı tabakadan sika ve âbid bir râvîdir.⁴¹⁸ Zâhidlerden olan Habîb'in ilmî yönü hakkında İbn Hacer, İbn Hibbân'ın "âbid, fazilet timsali, muttakî ve duası makbul olan bir kişidir"; Ebû Ömer b. Abdülberr'den naklen ise onun "sika bir râvî, hatta sikanın da üzerinde bir mükemmeliyete sahip olduğunu fakat rivayetlerinin az olduğu" değerlendirmelerini nakletmiştir.⁴¹⁹

Rivayetleri Ebû Dâvûd, Tirmizî ve İbn Mâce'nin *Sünen*'lerinde geçen **İbrâhîm b. İsmâîl** (ö. 165/781), sekizinci tabakadan za'îf olarak değerlendirilen râvîlerdendir.⁴²⁰ İbn Hacer, İbrâhîm'in ilmî yönü hakkında İbn Hanbel'in, "sika"; İbn Ma'in'in, "Leyse bi şey"; Ebû Hâtîm'in, "leyse bi'l-kaviyy"; Buhârî'nin, "münkeru'l-hadîs"; Nesâî'nin, "za'îf"; Dârekutnî'nin, "metrûk"; İclî'nin, "sika"; Ebû Ahmed el-Hâkim'in, "leyse bi'l-kâim", İbn Hibbân'ın "yukallibu'l-esânîd" ve "yerfeu'l-merâsîl" değerlendirmelerini nakletmiştir. İbadet yönü hakkında ise Muhammed b. Sâlih'in; "İbrâhîm'in namaz ibadetine önem veren âbid bir kişi olduğunu; altmış sene oruç tuttuğunu ve kalîlu'l-hadîs olduğunu" söylediğini nakletmiştir.⁴²¹ Namaz ve oruç ibadetiyle temayüz etmiş, fakat ilmî yönü hakkında olumsuz değerlendirmeler yapılmış olan İbrahim b. İsmail'in rivayetlerinin az olması zamanının büyük kısmını ibadetle geçirdiğinin göstergesidir. Zamanının büyük kısmını ibadete hasretmesi ilim meclislerine fazla katılmadığını ve müzakere imkanı bulamadığını; bu da az olan rivayetlerinde bile yanlış yapma olasılığına imkan vermektedir. Aynı şekilde rivayeti fazla olan birçok râvînin aksine rihlelere katılmaması da rivayetlerinin azlığına etki eden amillerden zikredilebilir.

⁴¹⁷ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, II, 280

⁴¹⁸ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, I, 153

⁴¹⁹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 347

⁴²⁰ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, I, 47

⁴²¹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 104-105

Rivayetleri Tirmizî, Ebû Dâvûd, İbn Mâce ve Nesâî'nin *Sünen*'lerinde geçen **Müstelim b. Saîd es-Sekafî** dokuzuncu tabakadan, Sadûk ve âbid râvîlerdendir.⁴²² İbadetlere oldukça düşkün olduğu gözlenen ve aynı zamanda zühd hayatıyla da bilinen Müstelim'in rivayetlerinin az olduğunu Ahmed b. Hanbel'den naklen İbn Hacer açıklamıştır.⁴²³ İfade edildiği üzere ibadete oldukça düşkün, hatta zühd hayatı yaşayan bir râvî olan Müstelim, ilim meclislerine fazla katılmamış ve kendisini ibadete vermiştir. Bu yüzden de rivayetleri diğer örneklerde olduğu gibi azdır.

Bu bölümde abid fakat rivayetleri az olan râvîleri incelenmiştir. Yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi zamanlarının büyük kısmını ibadet hayatına hasreden râvîler ilim meclislerine, ilim yolculuklarına ve ilmî müzakerelere katılmamışlar, dolayısıyla az rivayette bulunmuşlardır. Az rivayette bulunmanın bir diğer sebebi ise kaynağını Hz. Peygamber (sallallahü aleyhi ve sellem)'den alan hadisleri gerektiği şekilde rivayet edememe endişesinden kaynaklanmaktadır. Genel bir ifadeyle değerlendirilecek olunursa ibadete düşkün râvîlerin rivayetleri ibadete düşkün olmayanlara göre daha azdır.

3.2.4. Toplumsal Hayattan Soyutlanma

İbadete önem veren râvîlerin, sürekli ibadetle meşgul olmaları aynı zamanda onların toplumsal hayattan soyutlanmalarına da sebep olmuştur.

Çok namaz kılmasıyla bilinen **Mürra b. Şerâhîl**, önceki bölümlerde geçtiği üzere sika ve âbid bir kişi olarak değerlendirilmiştir.⁴²⁴ Zamanının büyük kısmını ibadete ayırdığı ifade edilmişti.⁴²⁵ Tabî'n'den olan İbn Şerâhîl nerdeyse bütün zamanını ibadete hasretmiştir. Dolayısıyla bu onun toplumsal hayattan da soyutlanmasına sebep olmuştur.

Namaz ibadetine düşkünlüğüyle tanınan râvîlerden **Ali b. Abdullah b. Abbâs** da zamanının nerdeyse tamamını ibadete hasreden râvîlerdendir. Her gün bin rekat kılacak kadar namaza önem veren Ali b. Abdullah'ın toplumsal hayattan soyutlandığı aşikardır.⁴²⁶

⁴²² İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, II, 248

⁴²³ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, X, 104

⁴²⁴ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, II, 245

⁴²⁵ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, X, 88

⁴²⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VII, 357-358

Rivayetleri Müslim'in *Sahîh*'i ile Ebû Dâvûd'un *Sünen*'i ve *Merâsîl*'inde geçen **Ömer b. Hüseyin b. Abdullah el-Cumehî, dördüncü tabakanın** sika râvîlerindedir.⁴²⁷ Her gün Kur'ân'ı hatmetmesiyle bilinen⁴²⁸ Ömer'in zamanının büyük kısmını Kur'an okumaya ayırdığı ve dolayısıyla toplumsal hayattan soyutlandığı ifade edilebilir.

Rivayetleri Ebû Dâvûd'un *Sünen*'inde geçen ve oruç ibadetine verdiği önemle bilinen âbid Râvîlerden **Ebû Amr b. Himâs (ö.139/756)**⁴²⁹ da gerek ibadet hayatıyla gerekse ortaya koymuş olduğu yaşam biçimiyle toplumsal hayattan soyutlanan râvîlerdendir.

Rivayetleri Ebû Dâvûd, Nesâî ve İbn Mâce'nin *Sünen*'lerinde bulunan, **Mus'ab b. Sâbit (ö. 157/773)**' de ibadet eksenli bir hayat yaşayan, zamanının çoğunu ibadetle geçiren ve dolayısıyla toplumsal hayattan soyutlanan râvîlerdendir. İbn Hacer onun ibadet yönü hakkında, zamanının çoğunu oruçla geçiren ve her gün bin rekat namaz kılan bir kişi olarak nitelendiğini söylemişti.⁴³⁰ Her gün bin rekat namaz kılan bir kişinin bütün zamanını bu ibadete hasretmesi gerekir. Bu da kişinin toplumsal hayattan ne ölçüde soyutlandığı açık bir şekilde ifade etmektedir.

İbadet eksenli bir hayat yaşayan ve rivayetleri Müslim'in *Sahîh*'i, Ebû Dâvûd ve Nesâî'nin *Sünen*'lerinde geçen **Bişr b. Mansûr es-Selîmî (ö. 180/796)** her gün beş yüz rekat namaz kılmasıyla ve Kur'ân'ın üçte ikisini okumasıyla bilinen bir râvîdir.⁴³¹ Her gün beş yüz rekat namaz kıldığı ve Kur'ân'ın üçte ikisini okuduğu dikkate alındığında neredeyse bütün zamanını yalnız başına geçirdiği muhakkaktır. Bu durum da onun, toplumsal hayattan uzak bir yaşam sürdüğünü açıklamaktadır.

3.3. Cerh ve Ta'dîl İmamlarının Râvîlerin İbadetlerini Belirtmelerinin Sebepleri

İlim ahlakının bir gereği olarak cerh ve ta'dîl imamları, râvîlerin hem ibadet hem de ilmî yönlerini objektif bir şekilde açıklayıp değerlendirmişlerdir. Bu bölümde cerh ve ta'dîl imamlarının ibadetleri belirtmelerinin sebebi üzerinde durulacak ve râvîlerin bu durumları incelenecektir.

⁴²⁷ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, II, 58

⁴²⁸ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VII, 433-434

⁴²⁹ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, II, 444

⁴³⁰ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, X, 158-159

⁴³¹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 459-460

3.3.1. Râvînin Adaletinin Tesbiti

Hadisçiler, kişinin ilmî hayatına etki edecek birtakım olumsuzlukları ortaya koyma ve râvînin kendisine yakışmayan davranışlardan kendini muhafaza etmesi anlamına gelen adaletin⁴³² tesbiti üzerinde önemle durmuşlardır. Adaletin tesbiti râvînin ibadet hayatındaki titizliğine dikkat etmesini gerektirmektedir. İbadet konusunda titiz davranmayanların rivayetlerini dikkate almamışlardır. Bu başlık altında ibadete gerekli önemi vermeyen râvîlerin durumu ele alınacak, incelenecek ve tahlil edilecektir.

Rivayetleri Tirmizî ve İbn Mâce'nin *Sünen*'lerinde geçen **Yahyâ b. Ubeydullah b. Abdullah, altıncı tabakadan**, metrûk bir râvîdir.⁴³³ İbn Hacer, Yahyâ'nın ilmî yönü hakkında İbn Hanbel, Nesâî ve Ebû Dâvûd'un "münkeru'l-hadîs"; İbn Ma'in'in "leyse bi şey"; Ebû Hâtim'in ise, "za'ifu'l-hadîs" değerlendirmelerini nakletmiştir. İbn Hacer Yahyâ'nın ilmî yönünü bu şekilde açıklarken ibadet yönü hakkında ise Şu'be'nin; "Yahyâ'yı namaz kılarken gördüm, fakat namazı ikâme etmediği için ondan hadis almadım" dediğini nakletmiştir.⁴³⁴ Burada "namazı ikame etmek"ten maksat; namazı bütün rükünlerine dikkat ederek kılmak demektir. Yukarıda ifade edildiği üzere, bu örnekte de, namaza dikkat etmeyen bir râvînin rivayetine önem verilmediği, yani kendisinden hadis yazılmadığı görülmektedir. Burada bir hususa daha dikkat etmek gerekmektedir. Her ne kadar İbn Hanbel Yahyâ'dan hadis almamışsa bile Tirmizî ve İbn Mâce ondan rivayette bulunmuştur. Dolayısıyla rivayet alma noktasında bir subjektiflik söz konusudur.

Rivayetleri Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*'lerinde geçen **Velîd b. Sâlih, dokuzuncu tabakanın** küçüklerinden sika bir râvîdir.⁴³⁵ İbn Hacer, Velîd'in ilmî yönü hakkında Ebû Hâtim ve Ebû Avâne'nin "sika" değerlendirmelerini nakletmiştir. Velîd'in, ibadetinin ilmî hayatına olumsuz etkisini ise şöyle nakleder; Abdullah b. Ahmed, babası Ahmed b. Hanbel'e, Velid'den niye hadis yazmadığını sorduğunu; babasının da oğluna cevap olarak; "mescidde onu namaz kılarken gördüm, namaza gerekli önemi vererek kılmıyordu, bu yüzden de, ondan hadis yazmayı terk ettim" demiştir.⁴³⁶ Aynı zamanda hadisçilerin ilim ahlakını açıklayan bu örnekte, ehli hadisin, hadis rivayeti hususunda ne

⁴³² İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XI, 430-432

⁴³³ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, II, 361

⁴³⁴ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, XI, 252-253

⁴³⁵ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, II, 339

⁴³⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, XI, 137

kadar dikkatli davrandıkları görülmektedir. Sika bir râvî olmasına rağmen ibadete gerekli önemi vermediğinden dolayı Velid b. Sâlih'in, hadisinin yazılmadığı görülmektedir. Bir önceki örnekte olduğu gibi burada da aynı durum geçerlidir. Yani râvîlerin bazı hususlarda subjektif davranmaları onların ilmî hayatı üzerinde bir takım etkiler göstermektedir.

Rivayetleri Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*'leri ile Ebû Dâvûd, Tirmizî ve İbn Mâce'nin *Sünen*'lerinde geçen **Yahyâ b. Sâlih el-Vuhâzî (ö. 222/836)**, dokuzuncu tabakanın küçüklerinden sadûk bir râvîdir.⁴³⁷ İbn Hacer, Yahyâ'nın ilmî yönü hakkında Ebû Hâtim'in "sadûk", Hâkim Ebû Ahmed'in ise, "leyse bi'l-hâfız"⁴³⁸ değerlendirmelerini nakletmiştir. İbn Hacer, Yahyâ'nın ibadetinin ilmi yönüne olumsuz etkisini ise şöyle nakletmiştir; Abdullah b. Ahmed, babası Ahmed b. Hanbel'in Yahyâ'dan hadis yazmamasının sebebini kendisine şöyle açıkladığını söylemiştir; "Yahyâ'dan hadis yazmadım, çünkü namazı gereklerine riayet etmeden kötü bir şekilde kılıyordu."⁴³⁹ Görüldüğü üzere ehli hadis, ibadetin ilme olumsuz etkilerini nasıl dikkate alıp ona göre hüküm veriyorsa; ilmi, yani hadis rivayetinde bulunacakları kimselerin de ibadetlerine ne ölçüde dikkat edip etmediklerini göz önünde bulundurup, bu doğrultuda kendilerinden hadis tahdîs etmişlerdir. Burada da bir önceki örnekte olduğu gibi ehli hadis ilim ehlinin dindarlığına ne kadar önem verdiği görülmektedir.

3.3.2. Râvînin Dâiliğın Tesbiti

Mezhebinin propagandasını yapmadığı sürece râvîlerin rivayetlerinin kabul gördüğü fakat propaganda yapan kimse anlamına gelen dâî'lerin rivayetlerinin reddedildiği önceki bölümlerde açıklanmıştı. Bu bölümde batıl mezheplerinden dolayı rivayetleri reddedilen râvîler ele alınacaktır.

Rivayetleri, Buhârî'nin *el-Edebû'l-Müfred* ve Müslim'in *Sahîh*'i ile Ebû Dâvûd, Tirmizi, Nesâî ve İbn Mâce'nin *Sünen*'lerinde geçen **Talk b. Habîb el-Anezî, üçüncü tabakadan**, sadûk, âbid fakat irca ile değerlendirilen râvîlerdendir.⁴⁴⁰ İbn Hacer onun ilmî yönü hakkında Ebû Hâtim'in, "sadûk fi'l-hadîs"; İbn Sa'd'ın, "mürchie ve sikadır"; İclî'nin ise, "tabiînden sika bir râvîdir" değerlendirmelerini nakletmiştir. Malik b.

⁴³⁷ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, II, 357

⁴³⁸ Sehâvî'ye göre Leyse bi-Hucce manasındır. Bkz. Aydınltı, *a.g.e.*, "Leyse bi'l-Hâfız" mad., 173

⁴³⁹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, XI, 229-231

⁴⁴⁰ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, I, 362-363

Enes'in onun âbidlerden olduğunu Ebû Zür'a'nın sika fakat mürcî fikirler taşıdığını; Ebu'l-Feth el-Ezdî'nin ise onun, mezhebinin dâisi olduğunu bu sebeple de terk edildiği" şeklindeki değerlendirmeleri nakletmiştir. Mezhebinin dâisi olmakla nitelenen fakat *Kütüb-i Sitte*'nin Buhari'nin *Sahih*'i hariç diğerlerinde rivayetlerinin bulunması bu durumunun rivayetini kabul etmede bir mani olarak görülmediğini ifade etmektedir.

Rivayetleri, *Kütüb-i Sitte*'de geçen **Safvân b. Müslim el-Medenî (ö. 132/749)**, dördüncü tabakanın sika, âbid fakat kaderi olarak nitelenen râvîlerindedir.⁴⁴¹ İbn Hacer, Safvân'ın ilmî yönü hakkında İclî, Ebû Hâtim ve Nesâî'nin, "sika"; İbn Sa'd'ın "sika, âbid ve kesiru'l-hadis"; Yakup b. Şeybe'nin ise "sika, sebt ve ibadetiyle bilinen bir kişidir" değerlendirmelerini nakletmiştir. Namaz ibadetiyle meşhur olan Safvan yaz kış sabaha kadar uyanık kalıp namaz kılmasıyla meşhurdur. İbn Hacer, Enes b. İyâz'ın Safvan hakkındaki şu değerlendirmelerini nakleder; "Safvân'a yarın kıyamet kopacak dense normal yaşantısı dışında bir şey yapmazdı. Keza İbn Uyeyne'nin de onun hakkında şöyle dediğini nakleder; ölene kadar sırtını yere koymamıştır. Bu durumun da otuz seneden fazla olduğunu söylemiştir.⁴⁴² Safvân, kaderi olarak nitelenmekte, fakat hem dâî olmaması, hem de *Kütüb-i Sitte* müelliflerinin onun rivayetlerine yer vermesi bu durumundan dolayı terk edilmediği anlamını kuvvetlendirmektedir.

Rivayetleri Buhârî'nin *Sahîh*'inde muallak olarak ve Ebû Dâvûd, Tirmizi, Nesâî ve İbn Mâce'nin *Sünen*'lerinde geçen **Abdülaziz b. Ebû Revvâd (ö. 159/775)**, yedinci tabakadan sadûk, âbid ve bazen vehim yapan râvîlerdendir.⁴⁴³ İbn Hacer Ebû Revvâd'ın ilmî yönüyle ilgili olarak, İbn Maîn'in "sika"; İbn Hanbel'in salih bir kişidir, mürcî fikirlere sahiptir ve tessebütte onun bir benzeri daha yoktur"; İbn Maîn'in "sika" ve Ebû Hâtim'in "sadûk, sika ve müteabbid"; İbn Mübarek'in "o konuşurken gözyaşları yanaklarından aşağı süzülürdü"; İbn Sa'd'ın "mürcî fikirlere sahip fakat ibadet, salah ve takvasıyla bilinir"; Hâkim'in "sika ve âbid"; Dârekutnî'nin ise bazen rivayetlerinde vehm yaptığı" değerlendirmelerini nakletmiştir.⁴⁴⁴ Burada da bir önceki örnekteki durum geçerlidir.

⁴⁴¹ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, I, 351

⁴⁴² İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IV, 425-426

⁴⁴³ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, I, 471-472

⁴⁴⁴ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VI, 338-339

Rivayetleri Buhârî'nin *el-Edebü'l-Müfred*'i ile Ebû Dâvûd, Tirmizi, Nesâî ve İbn Mâce'nin *Sünen*'lerinde geçen **Abdurrahman b. Sâbit b. Sevbân (ö. 165/781)**, yedinci tabakadan sadûk fakat hata yapan râvîlerden olarak nitelendirilmiştir.⁴⁴⁵ İbn Hacer onun ilmî yönü hakkında İbn Maîn ve İclî'nin "leyyin"; Ebû Hâtim'in "sika" Nesâî'nin ise "za'îf" değerlendirmelerini nakletmiştir. İbn Hanbel onun Şam'ın âbidlerinden olduğunu; Dârimî'nin de onun kaderi fikirleri savunduğunu söylemiştir. Ebû Hâtim ise onun sika olduğunu ve kaderi fikirlere karıştığını ve hayatının sonunda zihninin ihtilata uğradığı, fakat müstakîmü'l-hadîs olduğu" şeklindeki değerlendirmeleri nakletmiştir. Ebû Dâvûd'un da onun "duası makbul olanlardan olduğu" Salih b. Muhammed'in ise onun "sadûk olduğunu fakat kaderi düşüncelere sahip olduğunu"; İbn Adıyy'in ise onun "salih hadislerinin olduğunu ve zayıflığına rağmen hadislerinin yazıldığı" değerlendirmelerini nakletmiştir.⁴⁴⁶

Rivayetleri, Buhârî'nin *el-Edebü'l-Müfred* ve Müslim'in *Sahîh*'i ile Ebû Dâvûd, Tirmizi, Nesâî ve İbn Mâce'nin *Sünen*'lerinde geçen **Ca'fer b. Süleymân (ö. 178/794)**, sekizinci tabakanın sadûk, zahid fakat teşyîde bulunan râvîlerindedir.⁴⁴⁷ İbn Hacer, onun ilmî yönü hakkında İbn Maîn ve İbn Medîni'nin, "sika"; Hâkim'in "hasenu'l-hadîs" değerlendirmelerini nakletmiştir. İbn Sa'd'ın ise "sika fakat zayıftır, zira teşyîde bulunurdu"; İbn Hibbân'ın ise onun "sika olduğunu fakat dâî olmadığı" değerlendirmelerini nakletmiştir.

Rivayetleri Tirmizî ve Nesâî'nin *Sünen*'lerin de geçen **Nadr b. İsmâil (ö. 182/798)**, sekizinci tabakanın küçüklerinden "leyse bi'l-kaviyy" olarak değerlendirilen bir râvîdir.⁴⁴⁸ İbn Hacer onun ilmi yönü hakkında İbn Ma'în'in, "leyse bi şey"; Ebû Zür'a, Nesâî ve Hâkim Ebû Ahmed'in "leyse bi'l-kaviyy"; İbn Adıyy'in, "lâ be'se bih"; İclî'nin "sika" ve İbn Hibbân'ın, "hatasının ve vehminin çok olduğunu, bu sebeple terk edilmesi gerektiği" şeklindeki değerlendirmeleri nakletmiştir. İbn Hanbel'in ise Nadr'ın senedleri birbirine karıştırdığı" söylediğini nakletmiştir. İbn Hacer onun ilmî yönünün

⁴⁴⁵ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, I, 443

⁴⁴⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VI, 150-152

⁴⁴⁷ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, I, 135

⁴⁴⁸ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, II, 305-306

genel itibariyle zayıf olmasına rağmen Ahmed b. Hanbel'in onun çok rakîk ve ibadetlerine önem veren bir kişi olduğunu söylediğini nakletmiştir.⁴⁴⁹

Rivayetleri İbn Mâce'nin *Sünen*'inde geçen **İbrahim b. Muhammed b. Ebû Yahyâ** (ö. **184/800**), yedinci tabakadan, "metrûk" olarak cerhedilen bir râvîdir.⁴⁵⁰ İbn Hacer İbrâhîm'in ilmî yönü hakkında İbn Ma'in'in, "leyse bi sika"; Nesâî'nin "metrûku'l-hadîs"; İbn Medînî'nin; "kezzâb"⁴⁵¹; Dârekutnî'nin "metrûk"; İbn Hıbbân'ın "kaderi"⁴⁵² fikirleri savunan bir kişi olduğunu ve hadis vaz' ettiğini"; İbn Sa'd'ın ise, "kesîru'l-hadîs, fakat hadisleri yazılmaz, terkedilir"; Hakim Ebû Ahmed'in "zâhibu'l-hadîs"⁴⁵³; Ebû Zür'a'nın, "leyse bi şey" ve İclî'nin, "kaderî" şeklindeki değerlendirmelerini nakletmiştir. İbn Ebû Yahyâ'nın ise, "üç özellik onda vardır; kezzâb, kaderî, Râfızî"⁴⁵⁴ açıklamasını nakletmiştir.⁴⁵⁵

Rivayetleri Müslim'in *Sahîh*'i ile Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce'nin *Sünen*'lerinde geçen **Mus'ab b. el-Mikdâm el-Has'amî** (ö. **203/818**), dokuzuncu tabakadan, sadûk fakat vehm yapan râvîlerdendir.⁴⁵⁶ İbn Hacer, Mus'ab'ın ilmi yönü hakkında İbn Ma'in'in, "mâ erâ bihi be's"; Ebû Dâvûd'un, "lâ be'se bih"; Ebû Hâtim'in, "sâlih"; İbn Hanbel'in, "recul salih" ve İclî'nin "müteabbid" değerlendirmelerini nakletmiştir. Ali b. Hâkim'in ise, "Mus'ab'da mürchie fikirleri gördüğünü ve bundan dolayı ondan rivayet almadığını nakletmiştir. İbn Hanbel'in de, "onun sâlih bir kişi olduğunu ve kendisine ait kitabı gördüğünü ve hatasının çok olduğu" değerlendirmesini nakletmiştir.⁴⁵⁷ Bu örnekte de önceden geçmiş bazı örnekler gibi râvîlerin bazen subjektif bir şekilde değerlendirildiğini görmekteyiz. Bununla beraber salih bir kişi olmasına rağmen

⁴⁴⁹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, X, 434

⁴⁵⁰ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, I, 57

⁴⁵¹ Cerhin, Zehebî ve Irâkî'ye göre birinci, Sehâvî'ye göre ikinci mertebesinde bulunan bir râvî hakkında kullanılan bir sîga. Böyle bir râvînin rivayet ettiği hadis hiçbir suretle alınmaz. Bkz. Aydın, *a.g.e.*, "Kezzâb", 163-164

⁴⁵² Kulun Allah'ın iradesinden bağımsız bir iradesi olduğunu ve insanın tüm fiillerinin yine insana ait olduğunu ileri süren görüş. Ebû Zehrâ, Muhammed, *İslam'da İtikadi, Siyasi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi*, s. 119

⁴⁵³ Cerhin, Zehebî ve Sehâvî'ye göre üçüncü, Irâkî'ye göre ikinci mertebesinde bulunan bir râvî hakkında kullanılan bir sîga. Böyle bir râvînin rivayet ettiği hadis hiçbir suretle alınmaz. Bkz. Aydın, *a.g.e.*, "Zâhibu'l-Hadîs", 338

⁴⁵⁴ Râfıza kelimesinin tekili olarak kullanılır, râfızaya mensup, râfızadan olan kimse demektir. Râfızî ise, Hz. Ebûbekir ile Hz. Ömer'e düşmanlık besleyip onların değerlerini düşürmeye çalışan ve Hz. Ali'yi onlardan üstün gören aşırı şi'îler. Bkz. Aydın, *a.g.e.*, "Râfızî ve Râfıza", mad. 255

⁴⁵⁵ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 158-161

⁴⁵⁶ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, II, 258-259

⁴⁵⁷ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, X, 165-166

hatalarının çokluğundan dolayı İbn Hanbel, Mus'ab'ın rivayetini kabul etmediğini ifade etmiştir. Bu da ehli hadisin rivayet ilminde ne kadar titiz olduğunu bir kez daha ifade etmektedir.

Rivayetleri *Kütüb-i Sitte*'de geçen **Muhârib b. Dessâr**, sika ve âbid râvîlerdendir. İbn Hacer, İclî, İbn Ma'în, Ebû Zûr'a, Ebû Hâtim, Yakup b. Süfyân ve Nesâî'nin, Muhârib'in ilmî yönü hakkında "sika" değerlendirmesi yaptıklarını nakletmiştir. İbadet yönü hakkında ise Sevrî'nin; "ondan daha faziletli ve âbid bir başkasını görmedim" dediğini nakletmiş ve onun cömert bir kişi olduğunu açıklamıştır. İbn Sa'd'ın ise onun; "Mürchie mezhebinden olduğunu ve rivayetleriyle ihticâc edilmeyeceği" değerlendirmesini nakletmiştir.⁴⁵⁸ İbn Sa'd her ne kadar rivayetleriyle ihticac edilmeyeceğini söylemişse de rivayetlerinin Kütüb-i Sitte'de yer alması, râvîlerin benimsedikleri mezheplerin rivayetlerinin değerlendirilmesinde tek etken olmadığını ortaya koymaktadır.

Rivayetleri Müslim'in *Sahîh*'i ile Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce'nin *Sünen*'lerinde geçen, **Ebûbekir en-Nehşelî -Abdullah b. Kattâf- yedinci tabakadan**, sadûk ve "ircâ" ile nitelenen râvîlerdendir.⁴⁵⁹ İbn Hacer, Ebûbekir'in ilmi yönü hakkında Ebû Dâvûd, İbn Hanbel ve İbn Ma'în'in "sika"; Ebû Hâtim'in "şeyh, sâlih, yukteb hadîsuh" ve İbn Sa'd'ın "mürchie ve âbid" bir kişi olduğu değerlendirmelerini nakletmiştir.⁴⁶⁰

Hadisçilerin, râvîlerin ibadet hayatlarını zikretmelerinin sebepleri olarak iki husus zikredilmişti. Birincisi adaletin tesbiti diğeri ise dâîliğin tesbiti. Bu bölümde bu iki konu ele alınmış ve râvîlerden, ibadetlere gerekli önemi vermeyenlerin rivayetlerinin bazı âlimler tarafından alınmadığı görülmüştür. Her ne kadar subjektif bir değerlendirme de olsa vâkıa, ehli hadisin ibadet hayatına verdiği değeri göstermektedir. Dâîliğin tesbiti hususunda da aynı subjektif değerlendirme söz konusu olmuş fakat hadisçiler ilim ahlakının bir gereği olarak bu hususu ifade etmişlerdir.

⁴⁵⁸ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, X, 50

⁴⁵⁹ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, II, 408

⁴⁶⁰ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, XII, 44-45

SONUÇ

Râvîlerin ibadet hayatları ve ilmî yönleriyle ilgili yapılan bu çalışmada *Kütüb-i Sitte* ricâlinde ibadet-ilm ilişkisi incelenmeye çalışılmıştır. Bunun için de *Kütüb-i Sitte* ricali hakkında yapılan en önemli çalışmalardan biri olan İbn Hacer el-Askalânî'nin *Tehzîbü't-Tehzîb* adlı eseri temel kaynak olarak ele alınmıştır. Öncelikli olarak râvîlerin ibadet hayatları hakkında bilgiler verildi. Zira Hz. Peygamber (sallallahü aleyhi ve sellem)'in hadislerini sonraki nesillere aktaran hadisçilerin ibadet hayatlarına verdikleri önem araştırılmaya değer bir husustur.

Yaklaşık yüz elli civarında râvî incelenmiş bulunmaktadır. Daha çok somut olarak ibadet hayatları zikredilen râvîler üzerinde yoğunlaşmaya çalışılmıştır. Yedi başlık halinde incelenilen ibadet hayatlarına ilmî yönleriyle ilgili bilgiler de eklenip gerekli görülen yerlerde değerlendirmeler yapılmıştır. Zaman zaman çelişki gibi gözüken yerlere açıklamalar getirilmeye çalışılmıştır. Çalışmada dikkat edilen bir başka husus ise râvîlerin kronolojik olarak sıralanmış olmasıdır. Bunun pratikte sağlayacağı fayda ibadet-ilm ilişkisinin tarihsel anlamda seyrini ortaya koymaktır.

İlk olarak namaz ibadetine verdikleri önemden dolayı tanınan râvîler incelenmiştir. Dikkatimizi çeken bir husus, yedi başlıkta ele aldığımız ibadetler içerisinde en çok râvîyi –yaklaşık otuz - bu bölümde incelemiş olduğumuzdur. Bu da râvîlerin namaz ibadetine verdikleri önemi ifade etmektedir. İbadet-ilm ilişkisi incelendiğinde namaz ibadetine düşkünlüğüyle bilinen râvîler içerisinde ilmî yönü kusurlu bulunan birkaç kişiyi geçmemektedir. Bu da namaz ibadetiyle-ilm ilişkisinin müsbet yönde şekillendiğini göstermektedir. Şunu da ifade etmek gerekir ki bütün bölümlerde olduğu gibi ibadet eksenli bir hayat yaşayan râvîlerin ilme ayırdıkları zaman fazla olmadığından rivayetlerinin genel itibariyle az olduğu gözlenmiştir. Bir başka husus ise rivayetlerin yoğun olmadığı zamanlarda yaşayan râvîlerin ilmî yönleri rivayetlerin yoğun olduğu zamanda yaşayanlara göre daha kuvvetlidir.

İkinci olarak oruç ibadetine verdikleri önemden dolayı zikredilen râvîleri inceledik. Oruç ibadetinin yapısından olsa gerek aşırı denebilecek derecede oruç ibadetine önem veren râvîlerin ilmî yönlerinin olumsuz etkilendiğini görmekteyiz. Çok oruç tuttuğundan dolayı gözlerinden birini kaybeden bir râvî bile bulunmaktadır. Dolayısıyla bu bölümde bazı râvîlerin oruç ibadetine düşkünlüklerinden dolayı ilmî yönlerinin

olumsuz bir şekilde etkilendiğini yani hafızalarının zayıfladığını, ihtilata düştüklerini söyleyebiliriz. Tarihsel olarak incelediğimizde ise ilk dönemlere nazaran sonraki dönemlerde bu olumsuz etki daha fazla kendini göstermiştir; zira rivayetler çoğalmıştır.

İnfak, hacc, gece ibadeti, zikir ve Kur'an tilavetine verdikleri önemle tanınan râvîler de incelenmiştir. Genel itibarıyla değerlendirilecek olursak ibadet hayatları ile ilmî yönleri müsbet şekilde cereyan etmiştir. Fakat az önce de ifade edildiği gibi ibadetin kendilerine galib geldiği bazı kimselerde bu ilişki menfi olarak gerçekleşmiştir. İfade edilecek bir diğer husus ise bazı râvîlerin ibadete daha çok zaman ayırmaları rivayetlerinin azlığına sebep olmuştur. Bununla beraber ilmî müzakerelere fazla katılmamaları, ilim meclislerine yeterince gitmemeleri, ilim yolculuklarına çıkmamaları yapmış oldukları rivayetlerde bazen hataya düşmelerine de sebep olmuştur.

Üçüncü bölümde râvîlerin ibadetlerinin ilmî hayatlarına olan etkilerini olumlu ve olumsuz yönleriyle ele aldık. İlim-amel bütünlüğünü gerçekleştirmesine ve samimiyetin ortaya çıkmasına vesile olmasından dolayı bu iki hususu ibadetin olumlu etkileri olarak inceledik. İbadetin olumsuz etkilerini ise hafızanın zayıflaması, rivayetlerin azlığı, müzakere eksikliği ve toplumsal hayattan soyutlanma başlıkları altında inceledik. İncelenen örneklerde görüldüğü üzere bazı râvîlerin ibadet hayatlarına ileri derecede verdikleri önemin onların hafızalarında bir takım olumsuzluklara sebep olduğu görülmüştür. Zamanlarının büyük kısmını da ibadetle geçirmeleri bu olumsuzluğu daha da ileri seviyelere götürmüştür. İlim yolculuklarına fazla çıkmamaları rivayetlerinin azlığına, ilim meclislerine de fazla katılmayıp ilmî müzakerelerden ayrı kalmaları hem rivayetlerinin azlığına hem de var olan rivayetlerinde hata yapmalarına sebep olmuştur.

Bu bölümde ele aldığımız bir diğer husus ise cerh ve ta'dîl imamlarının ibadetleri zikretmelerinin sebepleridir. Bu konuyu da iki başlık altında incelemeye çalıştık. Birincisi adaletin tesbitidir ki râvîlerin rivayetlerine mani olmaması için kendilerine ve temsil ettikleri dinin kurallarına uymayan davranışlardan kaçınmalarını gerekli kılmaktadır. Bu bölümde fazla olmamakla beraber ibadetlerine dikkat etmeyen râvîlerin, rivayetlerinin alınmadığı üzerinde durulmuştur. Ahmed b. Hanbel'in namaz kılışını beğenmediği bir kimseden rivayet almadığı gibi örnekleri, ilgili bölümde zikretmiştik. Burada değerlendirmeye ilgili bir subjektif bakış açısının olduğu da tartışılmıştır. İbadet hayatlarının zikredilmesinin sebeplerinden olan bir diğer husus da dâilîğin tesbit

edilmesidir. Mezhebinin dâîsi olmayanların rivayetleri genel itibariyle kabul görmektedir. Fakat aynı subjektif bakış açısı burada da gözükmektedir. Rivayetleri *Kütüb-i Sitte*'de olmasına rağmen İbn Hanbel tarafından kabul edilmeyen râvîler vardır. İncelediğimiz râvîlerin genel durumu mezhebinin dâîsi değilse rivayetlerinin kabul edildiğini göstermektedir.

Sonuç olarak râvîler ibadet hayatlarına önem vermişler ve bu durumları onların sikahı üzerinde etkili olmuştur. İncelemiş olduğumuz yaklaşık yüz elli râvînin genel olarak ibadet hayatıyla ilmî hayatı arasındaki ilişki müsbet yönde şekillenmiştir. Fakat bazı râvîlerin ileri derecede ibadete düşkün olmaları ilmî yönleri üzerinde olumsuz etkilere sebep olmuştur. İfade edilecek bir başka husus ise bütün bölümlerde sıralamanın, râvîlerin vefat tarihlerinin önceliğine göre ele alınmış olmasıdır. Böylece râvîlerin ibadetleriyle ilmi yönleri arasındaki ilişki ve ibadetlerinin ilmî yönlerine etkileri tarihsel ve dönemselsel olarak da değerlendirilmiştir; varılan netice ise rivayetlerin az olduğu ilk dönemlerde ibadet-ilim ilişkisi müsbet yönde şekillenirken, rivayetlerin çoğaldığı sonraki dönemlerde ibadet-ilim ilişkisinde belirgin bir farklılık göze çarpmaktadır.

KAYNAKÇA

- AYDINLI, Abdullah (2006), *Hadis Istılahları Sözlüğü*, İstanbul.
- AZZÂVÎ, Abbas (1957), *et-Ta'rîf bi'l-Müerrihîn fî ahdi'l-Mogol ve't-Türkman*, Bağdad.
- CÜRCÂNÎ, Ebü'l-Hasan Seyyid Şerif Ali b. Muhammed b. Ali (1983), *et-Ta'rîfât*, Beyrut.
- ÇAKAN, İsmail Lütfi (1997), *Hadis Edebiyatı*, 4. Baskı, İFAV Yayınları, İstanbul.
- EBU ZEHRA, Muhammed (t.y.), *İslam'da İtikâdî, Siyasî ve Fıkhî Mezhepler Tarihi*, Trc. Sıbğatullah KAYA, Ankara.
- HÜSEYİN, Abdullah Mahmud (2003), “İbn Hacer el- Askalânî”, *el-Mevsûatü'l-Arabiyye*, III, Dımeşk.
- İBN FEHD, Necmeddin Ömer b. Muhammed b. Muhammed el-Kureşi (1982), *Mu'cemü's-şüyûh*, thk. Muhammed Zahi, Riyad.
- İBN HACER, Şihâbüddîn Ahmed b. Ali el-Askalânî (1968), *Tehzîbü't-Tehzîb*, I-XII, Beyrut.
- (t.y.), *Kitâbü'l-Îsâr bi-ma'rifeti ruvâti'l-âsâr*, thk. Mesud Abdülhamid Sadeni, Kahire.
- (1997), *Takrîbü't-Tehzîb*, thk. Şeyh Halîl Me'mûn Şihâ, 3. Baskı, I-II, Beyrut.
- (1987), *Ta'rîfu ehli't-takdîs bi-merâtibi'l-mevsûfine bi't-tedlîs*, 2. baskı, thk. Abdülgaffar Süleyman Bündari, Beyrut.
- İBNÜ'L-KAYYIM, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed İbn Kayyim el-Cevziyye, (1987), *Tehzîbü'l-Medârici's-sâlikîn*; neşr. Abdülmün'im Salih el-Ayli el-İzzi, 2. baskı, I-II, Beyrut.
- İBN MAİN, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ma'in b. Avn el-Bağdâdî (1979), *Kitâbü't-Târîh*, thk. Ahmed Muhammed Nurseyf, I-IV, Mekke.

- İBN MANZUR, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrerem b. Ali el-Ensârî, (t.y.), *Lisanü'l-Arab*, I-XV, Beyrut.
- İCLÎ, Ebü'l-Hasan Ahmed b. Abdullah b. Salih (1984), *Tarihü's-sikât*, thk. Abdülmu'ti Emin Kal'aci, Beyrut.
- ISFAHÂNÎ, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal Râgıb (2002), *Müfredâtu elfâzi'l-Kur'an*, 3. baskı, thk. Safvan Adnan Davudi, Dımaşk Beyrut.
- İZZEDDİN, Kemâleddin (1984), *et-Târîh ve'l-menhecü't-târîhî li-İbn Hacer el-Askâlânî*, Beyrut.
- KANDEMİR, Yaşar (1999), “İbn Hacer el-Askâlânî” mad. *DİA*, İstanbul.
- KARDÂVÎ, Yusuf (1991), *Hazreti Peygamber ve ilim: ışığın çağrısı*, trc. Dilâver Selvi, İstanbul.
- (1987), *İbn Hacer el-Askâlânî: Müerrihan*, Beyrut.
- KOCA, Ferhat (1999), “İslam’da İbadet” mad. *DİA*, İstanbul.
- KUŞEYRÎ, Ebü'l-Kâsım Zeynüislam Abdülkerim b. Hevâzin, (1974) *er-Risâletü'l-kuşeyriyye*, thk. Mahmûd b. Şerif, Abdülhalim Mahmûd, I-II, Kahire.
- KUTLUER, İlhan (1999), “İlim” mad. *DİA*, İstanbul.
- KÜÇÜK, Abdurrahman (1999), “İbadet” mad. *DİA*, İstanbul.
- MİZZÎ, Ebü'l-Haccâc Cemâleddin Yusuf b. Abdurrahman b. Yusuf (1992), *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*, thk. Beşşar Avvad Ma'rûf , I-XX, Beyrut.
- ÖZŞENEL, Mehmet, (2001), “Bir Kemâl’in Hikâyesi”, *Dîvan*, Yıl 2001, Sayı 2, Temmuz-Aralık, s. 160-161
- RÂZÎ, Ebû Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer Fahreddin (1990), *et-Tefsîrü'l-kebîr = Mefâtihü'l-gayb*, I-XXXII, Beyrut.
- SEHÂVÎ, Ebü'l-Hayr Şemseddin Muhammed b. Abdurrahman (1986), *el-Cevâhir ve'd-dürer fî tercemeti Şeyhi'l-İslâm İbn Hacer el-Askâlânî*, thk. Hamid Abdülmecid, Taha Zeyni, Kahire.

- (t.y.), *et-Tibrü'l-mesbûk fî zeyli's-sülûk*, Kahire.
- (t.y.), *ez-Zeyl alâ ref'i'l-isr ev; Bugyetü'l-ulemâ ve'r-ruvât*, thk. Muhammed Mahmûd Subh, Cevdet Hilâl, (y.y.)
- SİNANOĞLU, Mustafa (1999), “İbadet” mad. *DİA*, İstanbul.
- SUYÛTÎ, Ebü'l-Fazl Celâleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr (t.y.), *Nazmü'l-'ikyân fî e'yâni'l-e'yân*, thk. Philip Khurî Hittî, Beyrut.
- ŞÂKİR MAHMUD, Abdülmün'im (1997), *İbn Hacer el-Askâlânî*, I-II, Beyrut.
- (1979), “İbn Hacer el-Askâlânî'nin Şâirliği”, *Mecelletü'l-Bahsü'l-İlmî*, c. 2, s. 147-165, Mekke.
- ŞÂKİR, Mustafa (1983), *et-Târîhü'l-arabî ve'l-müerrihûn*, I-IV, Beyrut.
- ŞEHRİSTÂNÎ, Ebü'l-Feth Taceddin Muhammed b. Abdülkerim (2005), *İslam mezhepleri (el-milel ve'n-nihal)*, terc. Mustafa Öz, İstanbul.
- UKAYLÎ, Ebû Cafer Muhammed b. Amr b. Musa b. Haddâd (1984), *ed-Duafâü'l-kebir*, I-IV, Beyrut.
- YALTKAYA, M. Şerâfettin (h. 1322), *İbn Esirler ve Meşâhîr-i Ulemâ*, (y.y.)
- ZEBÎDÎ, Ebü'l-Feyz Murtazâ Muhammed b. Muhammed b. Muhammed (1975), *Tacü'l-arûs min Cevâhîri'l-kâmûs*; thk. İbrâhim Terzi, I-XXV, Beyrut. Birlikte: Kâmûsü'l-muhît / Ebü't-Tâhir Mecdüddin Muhammed b. Yakub b. Muhammed Firûzâbâdî.
- ZEHEBÎ, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, (1971), *el-Mugnî fi'd-duafâ*, thk. Nûreddin Itr, I-II, Haleb.
- (1992), *er-Ruvâtü's-sikâti'l-mütekellem fihim bimâ la yûcibu reddehum*, thk. Muhammed İbrâhim Davud Mevsilî, Beyrut.
- (1995), *Mîzânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*, I-VIII, thk. Ali Muhammed Muavvad, Adil Ahmed Abdülmevcut, Abdülfettah Ebû Sünne Birlikte: Zeylu mizani'l-itidal / Ebü'l-Fazl Zeynüddin Abdürrahim b. Hüseyin Irâkî Beyrut.

----- (1985), *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb Arnaut, 3. baskı, I-XXIII, Beyrut.

----- (1956), *Tezkiretü'l-huffâz* 3. baskı, I-IV, Beyrut.

ÖZGEÇMİŞ

1977 yılında Tokat'ın Erbaa ilçesinde dünyaya geldi. Erbaa'da başladığı ilköğrenimini babasının görevi sebebiyle Çorum'da tamamladı. Çorum Hıdırlık Kur-an Kursu'nda hıfzını tamamladıktan sonra 1997 yılında Çorum İmam-Hatip Lisesini bitirdi. 1998'de Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde başladığı yüksek öğrenimini 2002'de Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde tamamladı. Aynı yıl DİB bünyesinde yer alan Haseki Eğitim Merkezine başladı ve 2005 yılında buradan mezun oldu. Bu arada devam etmekte olduğu lisansüstü eğitimini de 2007 yılında Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri, Hadis bilim dalında tamamladı.